तेजःप्रसरेण याटलास्वेतरक्ता ९ अन्याप्रसिद्धविलक्षणा अतिदीर्घेण चिरेण संभृता एकत्र सेविता १० आसप

बा॰वै कृतः नारदोऽयमृ इति शेषः ११ १२ रसो ऽस्माखपि पतेत्याप्रविशोऽस्या १३ परस्परं हताभिर्मिश्रिताभिरेभा

प्र॰टी नीखाभाभिः कांतिभिः १४ लीलाकमलधारिणः केचिदितियथायोग्यं शेषः १५ मौलौस्रग्भागेमा

८॰ न

रत्नावलिरिवान्योन्यं नानावर्णकृतोगिका । मुक्तावलिरिवान्योन्यं कृतशोभातिशायिनी ९
कौमुदीहारिरन्येव द्वितीयेवार्कमेखली संभृतेवातिकालेन प्रणीचेद्दपरंपरा १० नारदोऽल
ऋषो घोघोवासोपत्रविराजते देवर्षिवसुराधीशः पुलस्त्यश्च विराजते ११ आदित्य इव देवा
नामंगिराश्च विराजते अथ्यास्योसिद्धसेनाद्यो गतस्यो नभसोरसो उत्तथ्योमुनिसत्तमस्तथा
दाशरथोऽत्रभा १३ भिक्षुभिःश्रुताविरेजुस्ते नभश्चरमहीचराः परस्परं हतागाभाभासयंतो
दिशोदश १४ वेणुदंडाहतकरा लीलाकमलधारिणः दूर्वांकुराङ्कितशिरोः सचूडाम
णिमहेशाः जटाजूटैश्च कपिला मौलिमालितमस्तकाः प्रकोष्ठगात्रवलयामल्लिकाव
लयान्विताः १६ चीरवल्कलसंवीताः स्वकौशीयावगुंठिताः विलोलमेखलापाशा भा
लन्मुक्ताकलापिनः १७ वसिष्ठविश्वामित्रौ तान्पूजयामासतुः क्रमात् अर्घ्यैःपाद्यैर्वचो
भिश्च सर्वानेव नभश्चरान् १८ वसिष्ठविश्वामित्रौ ते पूजयामासुरादरात् अर्घ्यैःपाद्यैर्वचो
भिश्च नभश्चरमहागणाः १९ सर्वादरेण सिद्धौ वं पूजयामास भूपतिः सिद्धोघाः भूपतिंचै
वकुशलप्रश्नवार्त्तया २०

लितमालाभिर्वेष्टितमस्तकाः शिरो येषां प्रकोष्ठः करमूले १६ चीरवल्कलयोरवांतरजात्याभेदः कलापि ८॰

नः भाषताः कर्मधारयाद्यन्तिशायिनिवार इति १७ १९ कुशलप्रश्नसहितया वार्तया तत्कालोचितकथया २॰

1033

यो. वा. वै. प्र. ३५

रसाभूमिः आश्रिता निचमरां ताभियया पुरवासबैः पुरवासिभिः १० निरभ्रे अतएवोत्पलसंकाशे यद्व्योमततः
पतिता हष्टिर्वेगेनतपुष्पवृष्टिः स्वेपाविस्मयः ११ मुहूर्तस्य चतुर्थभागोर्द्धघटिकातावत्काले पपात तत्किल
२२ आश्रिताः सभासद्भ्ये लोकाश्रयेन श्रोतेअपतेसति १३ दिव्यैरमितैः स्वर्गस्य सर्वप्रदेशेषु स्फुतिर
सायनै स्वोजाम्रतवेदसारभूतेवा १४ नगोचरो स्वर्गे सत्ययाविधं १५ वैतस्पितादृशावाक्यश्रवणरहितो

निरभ्रो
भाश्रितो गणरसासु दृढाश्चादनचवा १ उक्षीवपुरवासत्यजनरूनाभिविलोकिता १० निरभ्रो
त्पलसंकाशव्योमप्टहीसिरना कुला अहश्चसर्वोसर्वस्यजनस्य जनितस्मयो ११ अहश्चपावासि
लोकोल्कसमीरिता सामर्हूतेचतुर्भागपुष्पवृष्टिः पपातह १२ भापरितसभालोके
पातेउत्तमवर्षणे १ सेसिद्धगणालापशृङ्खमकुदुस्तसभागता १३ आकल्पेसिद्धसेनासम्भ्रम
द्विरभिनोदिवे अस्वेमिदमस्माभिः कृतंस्फुतिरसायन १४ पदेनेनकिलोदारमुर्केरखुकुलैर
ना वीतरागतयातादृश्वाकन्तेरप्यगोचरे १५ अहोवतमहत्पुण्यमस्यास्माभिरिदंकृते वे
चोरामभद्रस्वोद्भूतमहाल्हादकरोधियः १६ उपशमाभृतस्येदरमादरादधिगतो तमनाप
दमेषपत् कथितवान्वितरखुनेन्दनः सपदितेनवयंप्रतिबोधिताः १७ इतिश्रीनभस्थ
रसाधुवादोनामद्वात्रिंशः सर्गः ३२

जन्मअर्थमितिरवेदे १८ अधिगतापाः प्राप्ताभ्याः जातिकुलबाहिस्यमोभितताहिभिरुत्तमतापाः सार्थका
पादनात्पदात्राणं रुतत्पूर्भूतेवापहाकाजातेकथितवान्तेननवयंप्रतिबोधिताः स्वर्गोदिभवानामप्यसारता
मितिभावः १७ इतिवासिष्ठतात्पर्यप्र. वै. द्वात्रिंशः सर्गः ३२ अवतारोऽत्रसिद्धानांसभायामुपवर्ण्यते य
याचितोपविसिस्तोरामवाक्यप्रशासने १॥

1035

६५

देवेशादिकपतयः अत्रावृतिसर्वेव्रमेवेधाने ११ खकुंजलमेवाकाशोनिर्मलत्वानस्याशशांकेशर्णाचेद्वेसणौदिशशोलत्वा
तेनदिकलोकिननापिस्यादित्याशंकाद्दशाशिखेदूरइति सौंदर्यानिशायलाभायस्सीतोपलतणांय शशोपादाने
नत्वायमितिभावः १२ सिद्धगृहणसमन्नदेवयोनिमायोपलतणे सार्थमेवः १३ हेहेमियुनेमुक्तिाः सेनेसाः ३

अथैसस्वर्देवदेवेशाविद्याधरमहोरगैः गामस्यतानिविविधायांमहोदारगिरिंकृताः २१ अथ
नस्नैस्थिनवतिरामेराजीवलोचने नस्मिनखकुंजलाकाशशाशशांकेशाशिस्वदे २२ सा
धुवादगिरासार्धंसिद्धसार्थसमीरिता वितानकुसमाव्यासः योऽभीवृष्टिःपपातद्र २३
मंदारकोशविश्रांतभ्रमरहेद्दनादिनी मधुरामोदसौंदर्यमुदितोन्मदमानवा २४ आ
मवानविन्नेव तारकाणांपरंपरा पतितेवपरागीदस्वर्गसीहसितच्छटा २५ हंय
हेमकककवच्चमेचलवावलिरिवच्युता हैय्यगवीनपिंडानामीरितेवपरंपरा २६ हिम
वृष्टिरिवोदारामुक्ताहारचयोपमा पेदेवीरश्मिमालेवत्रीनेमीणामिवाततिः २७
किंजल्कैभोजवलिताभ्रमद्भृंगकदंबका सीत्कारमायदामोदिमधुरानिललोलिता २८
संभ्रमत्केतकीव्यूहाप्रस्फुरन्केरवोत्करा प्रपतत्कुंदवलयाचलत्कुवलयालया २९

नदाग्रस्याधीनचित्ताः २४ विनन्नापातितादृसितच्छटादासकोतिः २५ वृष्ट्यावर्षणशीला अमूकाःराजन
वलिनेना विराजिः कचैनोदीप्यायेमेचाम्लेषालवावलिर्लेशासमूहः २६ २७ किंजल्कः केसरस्तत्प्रधानैरंभो
जैर्वलितासहिता जनानांस्वर्शसुखावासिनयसीत्कारध्वनिमिगायतामधुरेणामंदवातस्सुखस्पर्शानिलेनलो
लितांदोषचालिता २८ सुहादयःसमूहावाः २९

1037

यो॰ वा॰ वै॰ प्र॰ टी॰ ७८

रामवाक्यं श्रुत्वैवार्पिते भूरिविस्मयः नराणाममराणां च पुष्पवर्षैः खाच्च्युतः सविवेकसम्यग्विचारमूलमिदं श्रीरा
मवचनं जातं वक्तोऽपि वाराः समर्थानां मनसां न्यूनमुपदेशरूपकारादाभ्यासाभ्यासमुपादेयतममिति सूचनाय प्रशंसमा
नस्तद्वचःप्रविवादरायणः संभवादिति न्यायसिद्धं देवादीनामपि वक्ष्यमाणब्रह्मविद्याधिकारं दर्शयितुं तत्कृतां श्रीरा
मवाक्यप्रशंसां तत्समागमसन्दोहं च वर्णयितुमुपक्रमते वदत्येवमित्यादिना. रामे एवं वदति सति तत्रस्थाः स

वाल्मीकिरुवाच वदत्येवं मनोमोहविनिवृत्तिकरं वचः रामे राजीवपत्राक्षे तस्मिन्राजकुमारके १ सर्वे ब
भूवुस्तत्रस्था विस्मयोत्फुल्ललोचनाः भिन्नवारादेहरन्ध्रैर्गिरः श्रोतुमिवोद्धतैः २ विरागवासनापास्तसम
स्तभववासनाः मुहूर्तममृताम्भोधिवीचीविलुलिता इव ३ ताभिर्गिरा रामभद्रस्य तस्य चित्रार्पितैरिव संस्थि
ताः श्रवणैकैरन्तरानन्दपूर्णपीवरैः ४ वसिष्ठविश्वामित्राद्यैर्मुनिभिः संसदि स्थितैः जयन्तधृष्टिप्रमुखैर्मन्त्रिभि
र्मन्त्रकोविदैः ५ नृपैर्दशरथप्रख्यैः पौरैः पारशवादिभिः सामन्तै राजपुत्रैश्च ब्राह्मणैर्ब्रह्मवादिभिः ६
नयाभ्यन्तरसंस्थैश्च पञ्जरस्थैः शुकादिभिः क्रीडामृगैर्गतस्पन्दैस्तुरङ्गैरत्यक्तचर्वणैः ७ कौशल्याप्रमुखैश्चैव
वनिजवातायनस्थितैः सेशानभूषणारावैरस्पन्दैर्वनितागणैः ८ अथानवल्लीनिलयैर्विटङ्कनिलयैरपि
म्रत्वब्धपक्षैस्तिमितविहङ्गैर्विरतारवैः ९ सिद्धैर्नभश्चरैश्चैव तथा गन्धर्वकिन्नरैः नारदव्यासपुलहप्रमुखै
र्मुनिपुङ्गवैः १०

वैवक्ष्यमाणस्य योगमोक्षादिविशिष्टा बभूवुरिति सर्वत्रान्वयः १ उत्काः रामगिरः श्रोतुमुद्यतैः उत्सारितजाड्यभीरै
हःस्थितेरितियावत् देहरन्ध्रैर्रोमभिर्भिन्ना व्याप्ताश्छिन्नवस्त्रा इवेत्युत्प्रेक्षा २ विरागवासनया अपास्ता भववेदनरा
गद्वेषादिवासना येषां श्रवणैकैः श्रवणसमर्थैः आनन्दस्य पदेन लक्षणया पीवरैः पुष्टैः ३ ४ ५ पार्श्वादयो देशवि
शेषाः तद्राजादयाः पारशवादयः पार्श्वादिभ्यादण् ६ ७ वातायने गवाक्षः ८ विटङ्काः सौधाग्रकपोतपालिका

७८

1038

श्री

ततः पुण्यामोदनिरसने केन वा सर्वं कृतं कथं केन प्रकारेण कृतं तेन किं वा प्राप्तं यथा जाना सितयावद्दीप्तुतरेण संबंधः
१८ १९ नाहं शाश्वत्कालाभे सुखदेहत्यागे तेषां योगे वेशनमेव नयवर्त्माराद्ययुग्याद अथेत्यादि सप्तभिः २० स्वयमेव
विचार्य वा नाप्नोमि चेतनादि २१ २२ २३ २४ भोजनवागादिसर्वव्यवहाराभावे चित्रलिपिकर्म रचित्रक्रियायामर्पितो लिखि
तः २४ सन्निवेशमवयवसंस्थानरूपे २५ न मे इदमिति शोधः सर्वोपि न मे प्रसन्नो निर्मलः २६ शांतकरणं

ततः कथं केन वा किं वा कृतं तत् तम चेतसा सर्वं येनेति विश्रामं परमेषा वने मनः १८ यथा जानासि भगवे।
लघ्यामोदनिहृत्ये बुद्धि मे साधयेयेन नत्वे निर्द्वंद्वः सतोगतः १९ प्रायवानादृशीयुक्तिर्यदि विस्मविद्यते न
वक्तिममवाञ्छिदियमानमपि स्फुटं २० स्वयं चैव न चाप्नोमि तो विश्रांतिमनुत्तमां तदहं त्यक्तसर्वेहो निरहं
कारतो गतः २१ नभोजनपिवाम्यंबु नाहं परिदधे वरे करोमि नाहं व्यापारं स्नानदानाशनादिकं २२ न
चतिष्ठामि कार्येषु संपत्स्वापत्सु चैव हि न किंचिदभिवाञ्छामि देहत्यागादृते मुने २३ केवलं विगता
शंकोनिर्ममो गतमत्सरः मौनमेवेह तिष्ठामि लिपिकर्मस्विवार्पितः २४ अथ क्रमेण संत्यज्य प्रश्वासोच्छ्वास।
संविदः सन्निवेशं त्यजामीममनर्थं देहनामकं २५ नाहं मम न मेनन्यः शाम्यामि स्नेहदीपवत् सर्वमेव प
रित्यज्य त्यजामीदं कलेवरं २६ वाल्मीकिरुवाच इत्युक्तवानमलशीतकराभिरामो रामो महत्तरविचारवि
कासिचेतः तूष्णीं बभूव पुरतो महतां घनानां केकारवं समवसायदिव नीलकंठः २७ इति राघवप्रश्नो नाम।
एकत्रिंशत्तमः सर्गः ३१

इति उक्तवान् स तन्महतो गुरूणां वसिष्ठादीनां पुरतः तूष्णीं बभूव यथा केकारवं उक्तवा नीलकंठो मयूरो घनानां पु
रस्तूष्णीं भवति तद्वत् २७ इति श्रीवासिष्ठतात्पर्यप्रकाशे वैराग्यप्रकरणे एकत्रिंशत्तमः सर्गः ३१॥

लोलेचंचलेकलापिनिमग्ने आस्फोटः कलहः कलिकापुटभेदश्च ४ सर्वभूतान्येवारवः वर्षास्वहर्जनेन भक्षणान्मा
र्गाराणांबलानिशयः प्रसिद्धः संदोजलप्रवाहः ततो भूमिपुष्पाण्यन्नमन्नस्य ततोपातकिनादितिवानस्या ९ आररणक
वानव शीर्दपीशनिहतोब्रह्मदिकपदिस्याघः रसवदिकोपधलेयादिनाद्भुतेनिर्हि सिद्धदेशागतिः सेकयेतारका
मेचदेवतादेष्विताणिशिरादेः समाश्रयोवा साधनानि यथालोकेप्रसिद्धानि तथात्रापि ते अशुभमे
वोदर्के ओतस्कालिके फलेयस्मात्तस्याविधानभवेत् ९ तथियस्तयोत्तानयाक्यूर्जितबुद्धयो भवाहशाः तच्चम

नत्वमनुतोऽरवंचंरेलोले लोभकलापिनि तद्विकासिनिमास्फोटे यनर्थतटजद्भुमे ४ क
रेहर्जानमार्जारेसर्वभूतासुहारिणि अस्मातसंदसेचौरे ततो ष्णुपरिपातिनि ५ कर
पायोगतिः कावाकाचिंताकः समाश्रयः केनेयमशुभोदर्कानमवेज्ञीविताटवी ६ न
तदस्ति पृथिवीवा दिविदेवेषुवाक्वचित् तथियस्तच्चमप्येनयन्नयेतिनरमयतां ७ अ
येहिदग्धेसंसारोनीरेभकल्पनाकुलः कथंत्तखाडुनामेतिनीरसोमनुष्यतो विना ८
आशाप्रतिविपाकेनदीप्तस्थानेनरमयतो उपैतिशुभमशुभेणमधुनैववसंधरा ९॥

तिफलवपियद्धस्तरम्यतांननयेतिनेतमसमर्थोऽस्तियावत् तदेतत्पृथिव्यांमनुष्यादिषु दिविदेवेषुवानास्तियन्नहि
ोंकोस्याहश्रोतुरुष्णायोप्याकल्पभोग्यस्वर्गः परिणतःपुनः शोयस्यचमत्तुदीर्घायुष्विपर्यवसितइतिभावः ७
नीरंप्रतिरेतरेद्धः खकाजनयाआकुलः अतएवनीरसः तस्वाडुतोसरसतो मनुष्यतोविनामनुष्यतानिरासहाराका
येकेनोपायेनतस्वाडुतामेतीत्यर्थः ८ सर्वदुःखनिदानभूतायाआशायाः प्रसिद्धस्वभावप्रतिकूलोविपाकः
मर्णकामनातस्पदवनीरस्थाने उपैतिसेत्यतिशयः पुष्पैः शुभ्रेण ...णमधुनावसेतेन ९॥

आनंदरसेमंजरीमिव स्थितां शीतलतां आं देशिकपरिच्छेदशून्यां ऐंदां एणकालिकपरिच्छेदशून्यामितियावत् २५ २६ आनंदपदे प्रधानं विश्रान्तिरात्मनिकर्मेद्रियेनेनागिकंश्शून्ये कदर्थयंति पीडयंति २७ इतिवासिष्ठ॰वैराग्यप्र॰टिका॰ नमःसर्गः ३० संसारे जीविते पारमुचनदजीवितोपमे येनसोव्ययपदं यातिसउपायोत्र उच्यते करिष्यमाणग्रन्थोपो द्घातत्वेन संसारे जीविते पाहुचनविनकल्पयतिमोक्षेत्यादिभिः सर्वेषांलमर्मंगलानांकदत्यायइत्यादिभिः संबंधःपो क्तः १ प्रांशुः लंबोलेवमानोनां कुकणइवभंगुरेयपपिदमंतेपेतदल्लितत्या पिवर्षांसासारयानादाशुतरभंगुरतेतिवि शेषः ईशानःशिवकदुपरणशीनोसुकलामात्रशेषइवमदद्दनिमलेपदुलैस्वइतियावत् वर्षांसुचंद्रपवर्द्धलेदसल

कंथशीनलतांमंतरानंदतरुमंजरीं दूरगचंद्रमिवालीशोंमशमासाद्यामदे २५ प्रा ध्यानःप्राणांनासशीनशोवामियथाद्गुनः संतोभवेतस्तत्रांलयेदोपदिशंतमां २६ मनंतमानंदपदप्रधानं विश्रांतिरिकेसरततेमदात्मन् कदर्थयंतीहभृशं विकल्पाः २७ इतिश्री॰प्रथोमनसर्गः ॥३०॥ रामउवाच॥ प्रोच्चवह मानोदनेदेहमिवात्मजीवे ९ केदारवि तवलत्पवलवांकुलवभंगुरे प्राशुरीशानशीतांशुकलामृद्भुनिदेहके १ केदारवि वासनावा रदंद्रैककेदत्वकोणभंगुरे वागुणवलयोजनेः सहत्तरनसंगमे २ वासनावा नवलितंकदानदिनिसफुटे मोहोचमिदिकामे वेचनेस्फूर्जितिगर्जिते ३

ज्ञापिकलश्मात्रशेषः स्वतरामितिभावः इदमध्यावुषपदविशेषणं ज्ञातमितेत्यवादेदकेदेदे १ केदारेषुशालि देवेषुकोणेवमध्यमभागः सदवभंगुरेअस्थिरेदेहकेइतिसर्वणसंबंधः सुहृदांमित्राणांसजनानांप्राप्तवंधुज नानांसंगमपववागुराववन्धहोलतापतानवलयः सद्गतिमार्गनिरोधकवात् २ वासनालताणनपुरोवाते नावलितेआवेष्टिते मोहोप्रमिदिकामेवेदत्यन्वयः मिदिकातुषारोमेचानामारंभावस्था गर्जनेसामन्यतः स्फूर्जनेवज्रशनिपानपर्यंतमित्ययोनरुक्तं ३॥

गे
वा० वे
प्र० टी
८५

१०४५

ननु शोभा हि दार्दसमूह्येवालोनपिकृतोऽनुपदेशः कथं फलिष्यतीत्याशंक्य स्वस्य शोभादिदार्ढ्यं दर्शयति आपुरि॥ ति॥ यथा ऽरस्ता व्याधि पिकारलिपसुसन्न्यु ये सुलोभकानरना दिदोषैः रागादीनाम पराक्रमणादिप्रसक्तिस्ता निदा॥ यकत्रे विदेवगुणवत्तेसम र्थायमथानाधिकारानुद्रासमर्पते नयामया च स्मासिन्न पिवपसि आयुर्भोगयौवना॥ दिषु तत्लाचापलादिदोषैः स्थितेऽ ऽ: रवनाशाय नर्माकलय्य तानिविदाय सर्वदोषरहितायै समर्थायैव शान्तये च॥ रन्ताम्भचलाचित्ते विषये मञ्जीकारमनुद्रागर्पितेनमयैः वायुविघट्टिताभ्रपटलीलेवमानेयदेत्तु मह्देगुरं॥ मेचानो विनानो विलासः विनानमेव विरुत्तत्ताव मेचा स्तेषां मध्ये विलसंती सौदामिनी विस्फुर्दिव चंचलाः यौ॥

आयुर्वायुविघट्टिताभ्रपटलीलेवांबुवन्नेगुरं भोगा मेघवितानमध्यविसन्त्सौदामिनी चंच
लाः लोलायौवनलालनाजनरयाप्येत्याकलय्यद्रुतं मुद्रैवापद्मपर्पितानन्तमयाचित्ते
चिरंशान्तये २३ इति सकलपदार्थानामास्थितिपादनेना मैकोनत्रिंशः सर्गः॥ राम उवाच॥
एवमभ्युत्थितानर्थशतसंकटकोटरे जगदालोक्य निमग्नं मनो मननकर्दमे १॥

वनसेवंधियोलालनाश्चितविनोदाः स्वार्थं च शास्त्रः जलस्य यो वेगस्वलोलाः तस्य योरेवोत्सर्गत: समस्तचयोद
वनसेवंधियोलालनाश्चितविनोदाः स्वार्थं च शाढ्यः जलस्य यो वेगस्वलोलाः तस्य योरेवोत्सर्गतः समस्तचयोद
हृदयपाढ्य स्वार्थलाभः इतिशीघ्रमाकलय्य विचार्य २३ इति श्रीवासिष्ठ वैराग्यप्रकरणे एकोनत्रिंशः सर्गः २९
स्वचित्तोद्वेगमेवदेहेतुभिः संप्रकाशयन् तन्निरासाय विश्रामं संप्रार्थयन्नुपदेशाने स्वचित्तोद्वेगमेवदेहेतुभिः प्रपं
चयन् विश्रान्तिहेतुं तत्त्वोपदेशमेव विस्तरेण प्रार्थयति एवमित्यादिना एवमुक्तप्रकारैरनर्थशतैः संकटे निवि
डितेस्मर्यात्स्मसारोपकूपस्य कोटरे छिद्रे जगत् जीवजातं निमग्नमालोक्य मनो मननमय चिन्तातलुतरेण कर्दमे
निमग्नं मम तिशेषः १॥

८४

नयेयथारर्षविषादायभिनयतिनटवत ३८ विभिरितम्मादिशवैहर्षविषादमोहदेनवोविचित्राउच्यते ३९ चिनोतिव्रीहा
दोनिवसंचयोनोपचयेनयति नैरन्तर्यमनुभावयति तांस्थिरियतिभवयति [illegible]नतोलब्धाखादस्तथैवनिरंतरंमो
क्रमन्यानोपजेऽज्ञानामृजतिविधिः स्वर्वचनोयतिदर्षविषादादयोराग्याद्दानीवसदाशप्यनिवर्तितरत्यथः ४० नदेवदेहव
स्थैर्यंलविशारदयतिस्माविर्भावेति ४१ हेलयायत्नादेरोवविचलिताः परिवर्तिताअशेषाभुवनाः समर्थाअपि
येनतथाविधेमाचरणेचतुरः कुशलः ४२ कर्मणांसमानोविसमविषमविपाकेनानानाविधास्तेलोकप्राणि
भिःकार्यलक्षणाःफलसमूहाःसेसलयः समाराधितिजोवेभिन्नामलहृदणोभ्योद्भुमेभ्यःसमयःकालस्तलक्षणो

त्तणमात्रेदत्तामेतिचणमेतिविषा तो त्तणेसौम्यत्वमायातिसर्वेस्मिन्नटवन्मनः ३८ इतस्थान्यदिनस्था
न्यदिनस्थायदर्षविधिः स्वयमत्तुनायातिसर्वस्मिन्नटवन्मनः ३९ चिनोत्यनुमादयत्यतिनिदेहस्यासहजा
तिक्रमात् सततेरागदानीवनिवर्ततेनरंपति ४० स्माविर्भाव[illegible]भावभागिन्योभवभागिनः जनस्य
स्थिरतोयातिनापदेनचसंपदः ४१ कालःक्रीडत्यवंप्रायःसर्वमापरिपातयन् हेलाविचलिताशेष
चलराचरचेतुरः ४२ समविषमविपाकैर्विभिन्नाखिभुवनभूतपरंपराफलौघाः समयपवनपा
तिताःपतंतिप्रतिदिनमाननसेहरतिदुमेभ्यः ४३ इतिश्रीमवि[illegible]विपर्यासप्रतिपादनेनामाष्टविंशः
सर्गः ॥रामोवाच॥ इतिमेदोषदावाग्निदग्धेमहतिचेतसि प्रस्फुरंतिनभोगाशामृगतृष्णाःसरःस्विव १

तपातिताः प्रतिदिनेपतंति तयाचपतनपर्यवसितेसर्वंदुःखमेवेतिनकुचिदास्थायुक्तेतिभावः ४३ इतिवा
सिष्ठेमहाविंशसर्गः २८॥ दोषाणांदर्शनात्सर्वनिर्वेदःस्वस्वरूपिते रामेणतत्प्रशांत्यर्थमुपदेशस्तथार्थ्य
ते इत्थंदोषदर्शनात्ववितेतत्वभूमस्तापर्यवसितेनिर्वेदंदर्शयतिइतीत्यादिना दोषपदेनतद्दर्शनंलक्ष्यते
दोषाणामेववाविवेकत्वेन्द्रियाद्दृश्यतातविवस्वते एवंदग्धेदग्धस्थाबीजेमहतिविवेकविपुलेमरुस्थ
वहिर्गतत्वात्स्फुरंतिनसः सु १

जलदापवनीलाञ्जमालाभामिर्वेष्टितोदरं उद्गामरस्ताः २८ आलोकान्तिरिकैः पर्यायेणवापूर्वीकैः सर्वैर्वदि ष्ठ
तेऽदिते २९ इवग्राह्योनर्थकोऽहंमोनदोलेभ्यागेकापत्रमनुत्तराणि अनयाजगतस्थितया ३० ३१ इदसदेकरूपेस्व
स्थिरेनकिंचिदस्तीतिसंबंधः ३२ घटस्यकार्यामस्तेचेविशीर्णस्यकार्यास्यपरिणामक्रमेणघटनाहणेत्यर्थः ३३
हृदिविपरिणामापत्तयविनाशभजन्मारव्याःषड्भावविकारास्तनोत्यादिमिरुच्यते नाक्रमेणप्राप्नुवानं।

त्वत्तोजलदनीलाञ्जमालावलितकोदरं त्वत्तस्तद्गामरस्त्वत्तएवएकमिवास्थिते २८ त्वत्तोनानाविरचिते
त्वत्तःसर्वेणभाषिते त्वत्तएविंदुकलाद्यादेस्तत्तःसर्वैर्वदिःकृते २९ आगमापायपरयात्वत्तःसंस्थितेनता।
प्राया नविभेतिह्रिंसेसारेथीसेधिकइवानया ३० आपदःत्वत्तमाप्नोति त्वत्तमायोतिसंपदः त्वत्तोज
गत्सोमज्जनेकिमिवनत्वत्ते ३१ प्रागासीदन्यपदेदज्ञानस्तन्योनसेदिते: सदेकरूपेभगवान्किंचि
दस्तिनसाक्षिणे ३२ घटस्यघटताहृत्पापटस्यापिघटस्थितिः ननदस्तिनयहृत्सेविपर्यस्यतिसंस्थितौ
तनोत्युल्वादवस्पतितिनिदेहत्यात्तजातिक्रमात् सततराम्यहानीवनिवर्ततेतनरपति ३४ अप्रत्वेनाहं
यांति तः स्वरूपकेनापिदृश्यते प्राहुला:प्रभवतोसर्वेमावर्ततेजगत् ३५ जननेयविपर्यासमजस्त्वमन
गच्छति जडसंदपरामर्शीतरंगाणामिवावली ३६ बाल्यमस्यादिनैवयौवनश्रीनतोजरा देहेपि
नैकरूपत्वेकस्यावास्थेपुवस्तुषु ३७

नाहंदाभिमानिनेप्रतितेभावविकाराः निवर्ततेनचिरंतिष्ठतीतितेषिविपर्यस्यतीत्यर्थः यद्यप्यस्तीतिसत्ता।
स्तिभावविकारोस्तुयास्केनपठ्यते तथापिसायापिधानवस्त्स्वनान्तुवेयोनविकारइतिभावः ३४ आवर्त्ततेति
पर्यस्यते ३५ जननाधेननसमृद्धः जडस्याचेतनस्यप्राणकारणादेःइत्यर्थात्मेदाज्जलस्यवसंदेनपरामर्शः।
सम्बन्धात् ३६ अस्यादिनेयौवनीतिशेषः ३७॥

ॐ
वा॰वै
प्र॰टी
८१

तदितमेवतदितमिवतमले यालोके आलोकने १६ नवमस्वविभवशालिनः १७ हततद्गपशद्धो निंदावचनो
१८ तिर्यक्तेमयमाविजन्मा १९ कालः कालान्मारवे: सूर्यः रचयन्भूतजातमितिशेषः रास्सद्दानिभ्यति।
वाय्रविनाशमथयिवरचितिलस्यभूतजातस्यतिशेषः अनुधावेयन्नुसरेति वाडवेवरवानले २१ वाडवस्य
भागलवणयावद्रेः प्रसिद्धस्याविंधनतेनसंशुद्धः विशेषणानुपयोगात् २२ २३ स्वदंतेरोचेते २४

तदितरलमालोकमानत्वानापुनः पुनः सेवारश्चनाशाजन्मनुसकेवराजते १६ दिवसास्तेमद्दोन
स्तेसंपदस्ताः क्रियाश्च ताः सर्वेस्मृतिपथंयातेयामोवयमपितणेन १७ मन्यहेतवमायातिप्रा
णहेजायतेपुनः मृत्यापिहृतनृपायानोतोस्मादन्यःसेहते: १८ तिर्यकेपुरुषायातितिर्यं चोनर
तामपि देवाश्चादेवतांयातिकिमिवेहस्थिरोस्थिरे १९ रचयनरश्मिजालेनरास्सदानिपुनः पुनः सू
तिवासरदेः कालोविनाशावशीमीलते २० ब्रह्माविष्णुश्चरुद्रश्चसर्वावाभूतजातयः नाशमेवा
नुधावंतिसलिलानीववाडवे २१ द्यौःक्ष्मावायुराकाशंपर्वताः सरितोदिशः विनाशवाडवस्यैता
त्संवसंशुष्कमिंधने २२ धनानिबांधवाभृत्यामित्राणिविभवाश्चये विनाशभयभीतस्यसर्वेनी
रसतांगते २३ स्वदंतेतावदेवैतेभावाजगतिधीमते यावत्स्मृतिपथंयातिनविनाशकुराक्षसः
२४ क्षणमैश्वर्यमायातिक्षणमेतिदरिद्रता क्षणंविगतरोगत्वंक्षणमागतरोगता २५ प्रतिक्षण
विपर्यासदायिनानिहतात्मना जगद्भ्रमेणकेनामधीमंतोपिविमोहिताः २६ तमःपंकसमा
लब्धंक्षणमाकाशमंडले क्षणंकनकनिष्पंदकोमलालोकसुंदरं २७॥

क्षणमल्पकालेजनइतिशेषः २५ निहतशद्धोनिंदावचनोवा अनियतस्थितिमेवोदाहरणेनप्रपंचयति
नमइत्यादिभिः आकाशमंडलोदाहरणंहृष्टांताय तमोलक्षणेनपंकेनसम्यगास्वेस्पकनकस्यनिष्पंदो
द्रवइवरम्येणकोमलेनसुखस्पर्शेनचंद्राद्यालोकेन २७॥

८१

1051

लतामिर्वलितासेहता मरुमह्याः पदेलत्तणेनिर्हितनलतो ८ वारिभरदकस्था ने विपर्यस्यति विपरीतावस्था
मापयते ९ दर्वस्वभावान्तमावानरे १० अस्योदीपोदीपकः ११ यथाक्रमलादौ मजस्रंपुनः सर्वमाणेयान्या
दिवीजराशिसंघेनविपर्यासेदतेसेऽमोजलेनसर्वमाणोवीजानतोऽरस्यादिभावेनविपर्यासमितंघः १२ इयंजा
गतीस्थितिरेवसेसारस्यकर्दमोन्हतासेतानलत्तणया आरभटी आरंभरातिशयः सेवनटीनर्तकी सकौश
लातिशयप्रकटनायनर्त्ततेआवेशेनविहृतायरिवर्तमानेवजनितभ्रमाआलस्यते इतिसंवंधः नटन्नृत्यंविशिन

याललनावलिताभीमाभान्यघ्नविपिनावली दिवसैरेवसायातिपुनर्मरुमहीप
दं ८ सलिलस्थलतांयातिस्थलेभवतिवारिभूः विपर्यस्यतिसर्वेदिसकाशोत्र
त्यजगत् ९ अनित्यैवनेवात्यशरीरेदूरसंचयाः भावाध्यावांतरेयांतितां
गतद्रनारते १० वातोनदीपकशिखालोलेजगतिजीविते नरिस्त्कारणेस
कोशापदार्थेष्वोजगद्रथे ११ विपर्यासमिवयातिभूरिभूतपरंपरा वीजरा
शीरिवाजस्रं पर्यमाणः पुनःपुनः १२ आलस्यतेस्थितिरियंजागतीजनितभ्र
मा नृत्तावेशविवृत्तेवसंसारारभटीनटी १३ मनःपवनपर्यस्तभूरिभूतरजःप
टा यातोत्यानपरावर्तपराभिनयभंगिता १४ गंधर्वनगराकारविपर्यासवि
धायिनी अपांगभंगुरोदारस्ववदारमनोरमा १५ श्रीरामायवमः

हिमनएवपवनस्तेनपर्यस्तंदूतंभूरिभूतं याः सालत्तणःरजो हद्दमेवपटो यस्याः अतएवप्राणिनो या
तोनरकादाहुमानं स्वर्गेपरावर्तोमध्यमलोके तएवपराअन्यकष्टायामभिनयाभावभंजकचेष्टास्तामिर्भगि
ता १४ तामेववर्णयतिद्वाभ्यां विपर्यासोऽन्यथाविभ्रमनृत्यनानेत्रपिधानगारुडविद्याप्रसिद्धा
अपांगावितिवर्ममंगुरेश्च पलैरपांगपातैश्चभंगुरैरक्षवदारैर्मनोरमा १५

मो
वा·वै
प्र·टी
७.

अक्रमर्यमनस्योपसंहरेल्लविमिनेस्वस्योद्वेगोदर्शयतिजनइति क्रकलाभिः कौटिल्यचातुर्यैः स्वजनोविवेकीडः
खेदसंसर्गोसंबंधः तदविधुरैस्तद्रहितैः भिन्नैस्तंतेडः स्वहितैः साधनैः फलैर्वाविधुरारहिता स्ववशेपरः स्वानुबे·
धिन्येवेतियावत् ४१ इतिश्रीवासिष्ठता· वैराग्यप्र· सप्तविंशतितमः सर्गः २७ इहसर्वेषुभोगेषुवैरस्यप्रति
यतये वर्णितसर्वभावानां विपर्यासिस्वभावतासर्वभावानामवरितविपर्यासस्वभावतादर्शनादपिनते

धु:

जनः कामासक्तोविविधक्रकलाचेष्टनपरा सत्स्वप्येष्वस्मिन्जगतिसुलभोनाथसुजनः किया
डःस्वासंगाविधुरविडरान्नमारिवला नजानेनेतव्याकम्पमिवदशानीवितमयी ४१ इतिश्री· अति
न्नतास्मतिपादनेनाससप्तविंशतितमः सर्गः ॥श्रीरामउवाच॥ यदेतद्दृश्यते किंचिज्जगत्स्थावरजंगमं त

२

त्सर्वमस्थिरंब्रह्मन्स्वप्नसंगमसन्निभं १ शुष्कसागरसंकाशोनिखातोयोद्यदृश्यते समातरभ्रसंवीतो
नगः संपद्यतेक्षणे २ योवनस्पतिविस्तीर्णोविलीढगगनोचलः दिनैरेवसयात्युर्वीसमतांकूपतांव
वा ३ यदंगमद्यसंवीतंकौशेयस्रग्विलेपनैः दिगंबरंतदेवश्वोदूरेविशीर्णावटे ४ यत्राद्यनगरं
दृष्टं विचित्राचारचंचलं तदेवोदेतिदिवसैः संशून्यारण्यधर्मता ५ यः पुमानद्यतेजस्वी मंडलान्यधि
तिष्ठति सभस्मकूटतांराजन्दिवसैरधिरोहति ६ अरण्यानीमहाभीमायानभोमंडलोपमा प
ताकाच्छादिनाकाशासैवसंपद्यतेपुरी ७॥

घाश्वासरुत्पाद यदेतदित्यादिनास्वप्नसंगमः समाजमिलनं १ निखातोगर्तः प्रागुद्दृष्टः कालांतरोपल
क्षणे २ वनस्पतिना वनसमुदायेन विलीढगगनस्पृष्टवितनभस्तलः उन्नतइतियावत् दिनैः कैश्चिदेव ३
स्रवटेगर्ते विशीर्णाविशीर्णभवितालुट ४ चंचलेपुनः पुनःस्थिरत् ५ अधिगच्छतिप्राप्नोति ६ मदा
रण्यमरण्यानी विस्तीर्णतयानीलनभाचनभोमंडलोपमा ७

मकरिकादिलांछनानि अन्येषां केकरोष्णविसर्जीवानिप्रसिद्धानि तद्वैलक्षण्यार्थं जीवोलसमहिति २५ अवष्टाराः शा
मकरिकादिलांछनानिअन्येषांकेकरोष्ठविसर्जीवानिप्रसिद्धानितद्वैलक्षण्यार्थंजीवोलसमहिति २६ वोऽवस्त्रोद्भवोयस्यास्त
स्त्रीयाः स्वाभाविकाश्चतएवमहांतोलक्षणाभ्रतागेभावको : रजस्तमसीप्रकृतिगुणौ २९ कोऽवस्योऽद्भवोयस्यास्त
याविधान्तमिन्दागाबहितेषेछाेअपकेरत्यचिरेविभ्रमेणेतियावत् मदेभ्यरैर्वेस्त्रादिभिः सविंतेपुनः स्त्रस्था इमार
त्यलीलातनोतीत्युत्तरेणसंबंधः ३० लासमर्थी भ्रमितयपगुरो ३१ आचाराणां श्रौतस्मार्तादिसत्कर्मणांचार
कलनोसम्यकप्रहृतिस्वच्छलंकृतवेतयोः चलोकलिहावरेषा : रचनोकीराष्ट्रपिकादिरूपा ३२ इतिश्रीवासि

जीवोलसन्मकरिकानतिजोभिरुज्वला समाश्रिकेकरणबैरसीभजयोरत्यभ्रषणे २८
अवष्टारामहावर्ताह्लरवडुः स्वयरेपरा रजः सुर्णतमः प्राभारोमालीतस्यराजते २९
पत्रस्राय : सकल्पान्तेकलोनस्ताडवोद्धवो अपमेहत्यनन्योदास्यहासहमदेमघैः ३०
पुनर्लासमर्थीनत्यलीलासर्गस्थरूपिणी तनोतीमांजराशोकडुःखाभिभवभृषिता ३१
भयः करोतिभुवनानिचरतानराणि लोकान्तराणिजनजालककल्पनांच आचारचारु
कलनाम्चलाचलोचपकायथाभकजनोरचनामरविन्दः ३२ इतिकृतान्तविलसितं
नामपंचविंशतितमः सर्गः ॥ रामोवाच ॥ हतोस्मिमेवमेतेषां कालादीनामहात्मने संसा
रनाम्निकेवास्थामाहृशानामवत्विह १ विक्रीताइवतिष्ठामएतैर्देवादिभिर्वयं मुनेप्र
पंचरचनैर्मुग्धावनमृगाइव २ पंचविंशतितमः सर्गः २५ इत्थं

एतान्यस्यप्रकाशेवैराग्यप्रकरणे
प्रपंच्यतेदोषैर्भरितसंसारदुर्दशां कालादिप्रार्थितंश्रवणैराग्यस्योपपत्तये करोतिवेकालः किंतेनतत्वइ
त्याशंक्यकालादिसर्ववस्तुस्वस्वदोषदर्शनेप्रपंचयिष्यन्तत्फलवैराग्यरूपानास्थासेवतिदर्शयातिहतइत्या
दिना एवंकरूपेहतेचरितेआस्थाआश्वास : १ दैवंप्राक्तनंकर्मयादिः प्रधानेयेषांतैः एतैःप्रा
कृतमिः शब्दादिविषयप्रपंचरचनैर्मुग्धामोहिताः २

गं

धर्मेतिकान्तगुणमेव यत्स्यात् ४६ आदौ पवर्जनेन भोगतत्स्था अवस्था कामार्थाभ्यामेव धर्माविष्ट्रो कृतोत्तराभिराक्रांतावा।
धर्मेतिकान्तगुणमेवयत्स्यात् ४६ आदौ ... कामार्था ... कृतोत्तराभिः ... तदा यवनुषज्यते ५१ ननु
काशाभिर्लौकिककियाभिः वर्हि गौमय रत्नस्यापि छेवर्द्धमिव लोले कापवयोवसाने इंधनं तदायनुषज्यते ५१ ननु
मास्तु धर्मार्जनस्यानो चेतनाशिविश्रांतिस्तद्जनेन वर्तो भवदादीनां तत्र लता लाभानु नो न मे त्याशंक्य धर्मफलस्वर्गपुत्रादेः
प्यसारतामाह पुरोगतेतिति तरंगवद्दंतुरै रंतपवत्र नवाम ल मेरसामप्रायैः हि यस्मादिन्ने धनानां निरुचियेस्सलो।
कोजनैर्विरश्यते वचनेस्थेयभावः सएव हिलाभस्तुच्यते यतुलब्धेनात्मेन नैधनं पर्यं वसति अन्यस्तुलाभोविश्व

विघारसुक्तो विघ्यानवस्यामुपागतः कायवयोवसाने भावान्मरन्ह्वानिद्वधर्मे रिकान्जतजराया नुभिद।
दीनः ४६ कामार्थधर्मांत्रिकतोनताभिः क्रियाभिराद्यो दिवसानिनीत्वा चेतस्थलहृदिगणपिच्छलोलवि।
लीनेः ४७ कामार्थधर्मात्रिकतोनताभिः क्रियाभिरा दो दिवसानि नीत्वा चेतस्थलहृदिगणपिच्छलोलवि
सनसंगमात्प्रकृतकेनपुंसः ४८ पुरोगते रघुनवामरत्तुरंगिणीतगतरंगकल्पैः क्रियाफलैर्देववशाइपैत
विदूष्यतां मन्तर्कचिह्नि लोकः ४९ इमाम्यमतीतिविभाविता निकार्योण्यथंचेतमनोरमाणि जनस्यजायाज
नरंजनेन तत्वाजुरां तेजरयेति चेनः ४० यानिनिजीर्णानियथानतरुणासमे मेत्यजनास्तुलयप्रयांति तथैव।
लोकाः स्वविवेकहीनाः समेत्यगच्छंति ऊतोयदोभिः इतस्ततो दूरतरे विहृत्य प्रविश्यगेहेदिवसावसाने
विवेकिलोकाश्चयसाधुकर्मरिक्तिह्निराश्रो कदपैतिनिद्रा ४९ विद्याविनेशत्रुजनेसमस्ते समागता या ममभिन
स्वलक्ष्मा सेव्येनपतानिसखानियावनावत्समायातिऊतोपिमृत्युः ५०
नासारे यथास्वल्पायुःपुत्रलाभो

यथावामतस्यैवदिशामिष लाभः तथावक्रगतिः सयोत्सदात्मनः प्रियेत्तुवाणाधृयात्प्रियोत्स्यतीति तथाचन।
तल्लाभादास्वासइति ४९ उक्तमेवार्थं आसन्नरसपदिह्स्मारयदर्शनेन प्रपंचयतिइमानीत्यादिना इमानिसत्रिहिता।
निसद्यःकर्तव्यानि समनिविप्रकृष्टानि देशकालांतरेकर्तव्यानीतिविभावितानि निरंतरंचिंतितानि अयंयत्नेमनो
रमाणिपरिणामेअनर्थरूपाणि जायानां जनानां चरंजनेन प्रियाचरणेन देहजरांतेचेतोपिजरयंतिविवेका
दूरीयंतीतियावत ४० ऊतोयदोभिः कतिपयैरेव दिनैः ४९ अद्भिदिवसेविवेकिजनानामनुसरणेनसत्कर्म

विद्यादिसमलिकः विद्यासौधाधितासमण्डलिप्राशः पं ४ २० ॥

क्षान्तो प्यतिदृढीभिर्व्वाहेतोः सेवद्भिः भावैर्विषयैर्विलोडमानाभ्यामानापानेमन्तुयानमितिपादेनयायाते
स्वागतेयानेनगतेनवयरःत्यवति २१ सर्वप्राणिनां प्रियत्वेनप्रसिद्धेरसुभिः प्राणैर्यजमानेस्तपएवजनैरकान्तरमेषाः
पशवः हतशह्नःक्रव्यायो क्षमितकर्मलेनलोकेषुकर्मेषुवद्धाः सैनीदोषांजनैः कालवर्णम्बुद्धेययोस्यानया
क्रियतेसक्तिक्रियते नैकेयैर्विषयासक्तिदेहपोषणादिवलाधीननामेवोपेनस्थिति नविवेकवैराग्याद्यभ्यस्तमि
त्यर्थः अतएवहितेनागारिभिः सेवनयतविशासनादिभिः शरीरस्यवाधेननाशेनदेहनानभवति अस्तत्वाया
भवतीतुत्वेता असन्नेवसभवतिप्रसहूदीतिनिवृद्धवैरिति कालैः यत्तविशेषेषुमेवाणामविपक्षुतेप्रसिद्धेपा
रकशाहस्रलागेषुवालताण अथवापेवजनैर्द्वकैः योवकैः स्वयंपीनतामपेत्यास्थितेनतएवजनैर्दुकाःपि

क्षान्तोपिसेवार्थितनलकृपेभावैर्मीभिःवाणनृहदैः विलोड्यमानाजनताजगत्यानवेत्तुपायानमदो
नयाते २१ प्रियासुभिःकालकृतेक्रियेतेजनैरकालेहतकर्मबद्धाः येःपीनतामेववलादुपेत्यशरीर
वाधेननभवति २२

वासुभिर्बलाद्धतकर्मपाशैर्वद्धाः कालस्यन्तत्वोर्म्यवेदयतिक्रियतेउपह्रियते अतएवकृतघ्नास्तेसवः शरीर
स्वाधेनदैन्नताप्रियासवोनभवति किंतुप्रियाःशत्रवः तथाच नप्राणपोषणमात्रपरेणभाव्यमितिभावः
अयवाप्रसन्नपोषणपराअपितेमृत्युजनाःप्रियासवः नेषांमृत्युमुखप्रवेशोपायाचरणेनप्रस्तुतप्राणविधानक
त्वात् किंतुनतत्त्रापएवहिप्रियासवः प्राणानांतनवहृष्यानित्यात्स्वभावमापर्यावकत्वात् अतएवैप्रियाःस्युः
मिदंनकर्मवद्धास्तेप्रसिद्धाःमृत्युजनैरकाःकालमुखमिवक्रियन्तेनाद्रियन्तेइतियावत् कलेषुनिशायस्य
नाहयैस्तनत्रानवलाच्छरीरयपवापेनपीनतामपरिछिन्नतामिवोपेत्यास्थितमितिदेहतोस्तेजनैरुकवहे
हास्तनैरुयोनभवेन्नास्यापमेवातिप्रायःस्यर्थः २२ ॥

गं.
वा. वे
पू. टी
५५

नन्वेवंपरार्थीनाममननेकथंननानोव्यवहारभोगचमत्कारः नास्त्युक्तिरञ्जनेनकेकरणे कर्तृशक्तिमित्याशंका
रुच्चमत्कृतिरितिरिदमिथ्याभूतेपिपदार्थज्ञानेव्यवहारक्रूपालनयामननस्थितोभेत्यवतामपिलोकानोचेत।
स्मिभोगचमत्कारकरीव्यवहारचमत्कृतिरपिमसिद्धानचित्रनृपानामर्थंभूतापनस्त्याविधाचमत्कृतिः क
दाचित्केषांचित्नरागाणांस्वप्नेमिथ्याभूतमपिविषयमखिलस्यपतिप्राप्नोतिस्वप्नतरतियावत् यद्यपिसर्वेषां
मपिस्वप्नभोगाः प्रसिद्धास्तथापिस्वप्नेशबुद्धिविषयभोगारंभेकटित्येवजागरणादर्शनात्स्वल्पकमोङ्गवेसत्येवा
चिरभोगचमत्कृतिः यथाहरिश्चंद्रस्यस्वर्गनरकभोगयोरितिसूचनायकदाचित्केषांचिदित्युक्तं २५ न

चमत्कृतिस्वेदमनस्थिलोकचेतश्चमत्कारकरीनराणां । स्व
प्नेपिसाधोर्विषयैकदाचित्केषांचिदस्मीतिनविस्मरेण २५
स्वराङ्पियानेपिचकल्पनायांस्वाकाशवल्लीफलवन्मृषैव
उदेतिनोलोभलवोहतानाम्दारवृत्तीनमथीकथंच २६

नयदापिभोगचमत्कृतिस्तर्हिकिमधुनैवविरज्यसेभोगात्मकाजनेवयसिविरज्यास्मविचारस्यकर्तृयुक
नादिच्छाशंकाभोगासक्तौवैराग्यस्यविचारस्यचसदैवदोहैमयमित्याह अथेति अथाधुनातनेपूर्ववय।
सियानिमित्तुतेपिचवयसिस्वाकाशवल्लीफलवन्मिथ्याभूतायामपिभोगासक्तिकल्पनाया अविचार
म्मरत्वेसतिभोगतनत्वाधनादिलोभलवेनाहतानांनाशितानांगुरुषाणांयद्यप्याशक्तिमदत्वेलोभवैषु
लमल्पैवतथापिविनाशेनस्यलेशोप्यलमितिसूचनायलवग्रहणं उदारस्यसर्वोत्कृष्टस्यधर्मात्मनोयो
हृतानां स्वरूपनिरूपणवार्तानतुचुराकस्यैवनोदेतिनिरंतरंतद्विचारलक्षणानिरालस्यनिभात्यः ३६॥

५४

गौ.
वा. दै
म. टी
९२

द्रंपनियैतैःसपरिकरैर्नुपमपद्मपर्णपतदुंतैःरचितदर्शायन्तं भवंगणाप्यात्रदन्मपनंस्मारितं कंतःशागुकन्तस्प्रशालांतः
चंद्रमंडलेनवल्मपाएत्जेंडलमेनेनाभासिनः शोभमानस्पतारकाभिश्चंद्रिकयाचतारकालदाणेचंद्रप्रतिकृतिभिश्च
चारुमनोहरेव्योमेवपिछेनावचालिनः भूषितकेशस्यतस्यमवणेरुत्तरेणान्वयः २२ एकस्मिन्दक्षिणेश्र
वणेकर्णे अस्थिमयीमुद्रिकामुद्रिकाकारेकुंडलेकापालिकानुरूपे अपरेवामेकर्णिकाकर्णभूषणंकुंडलमि
तियावत् २३ अमअनयोरेवकर्णयोः श्रेणीतिसृंगवाहुल्यातकल्पश्रसोउभेदाद्वा २४ विचफहलयकर्णि

न्दुमौलेः कृतांतस्यचंद्रमंडलभासिनः तारकाचंद्रिकाचारुव्योमपिछावचालिनः २२ एकस्मिंश्च
वणे हिमवानस्थिमुद्रिका अपरेचमहामेरुःकांताकांचनकर्णिका २३ यत्रैवकुंडलेलोलेचं
द्रार्कौगंडमंडले लोकालोकाचलश्रेणीसर्वतःकटिमेखला २४ इतश्चतस्मगच्छतीविचफहलया
कर्णिका अनिलोदोलिताभातिनीरदाशुकपट्टिका २५ भुजगैःपट्टिशःप्रासैःखड्गैस्तोमरमुद्गरैः
तीक्ष्णैःक्षीणजगज्जालकृतांतनिवसंस्थितैः २६ संसारबंधनादीर्घपाशकालकरच्युते शेषभोगम
दामसूत्रप्रोतेमालास्यशोभते २७

काकर्णिकाकृतिकंकर्णनीरदामेयापवनानावर्णत्वाहृत्तपट्टिकंपटचरचटितकंया २५ क्षीणोभ्योजगज्जः
सर्वसर्गेभ्योवांतैर्निर्गतैः कृतांतैर्मृत्युभिःसंस्थितैर्मिलितैर्विरचितैर्मुसलादिभिः विरचितास्त्रस्यमालाशोभ
तेरुत्तरेणान्वयः २६ शेषस्यनागराजस्यभोगःशरीरमायुधमध्ये शिरसामान्योपलक्षणमेतत्प्रायसिक
मुसलसंबंधात् शेषयदुक्तेदेवमदासत्रंतत्प्रोतरवसंबद्धेकालस्यसर्वोकराजपुत्रस्यकराद्वाच्युतेसं
सरणशीलस्यजीवमृगसंचस्यबंधनायपाशकेप्रोतग्रथितामालायस्यकृतांतस्यकंठेशोभते २७

नाग्निकर्मसोभ्यपकदनदेन न्नाकस्तरीभिर्नेन चित्रगुणेन करणेनच्युतयेव दनावयवभूतेपट्टकेललाटइति।
यावत् यमेदितिचित्रगुणो विराजते यावत् ललाटयोरापेनावयवयोः स्तम्भेवतद्दितनावयवतं प्रियवयायोगम
योहोपा १४ कालस्यपत्नुः आस्येललनया यानस्यविलासयुग्मगकदासादिन्त चिनममिप्रायेस्फुरन्तांशेला।
नायना प्रारवाः शाखायस्विन्नकमेणिनतया १५ तस्या नत्यपकास्मेवप्रपेचयतिवृद्धिः पश्चात्प्रतः बा।
हिर्मिश्रयैः सर्वेषान्तीयातानागराजतेभ्रतिपेचमस्थेनसंबेधः भीषणोरितंनस्यदरमूर्द्धभिरित्युत्तरेणान्व।
यः भाकारोधनिविशेषः १६ चंद्रानवद्भ्रीदि चरितैः कर्मधारयः कवराः केशास्तद्रूपैस्त्वामरैः १७

कस्तूरिकातिलककेकिपाखयोधकल्पिते चित्रिते चित्रगुणेनयमेवदनपट्टके १४ कालास्यसम्प
दायकलत्रनेषु किलाकला नम्यनेषामुनदेवीस्फुरदक्षैलयनारवं १५ पश्चात्सालंबविम्बान्तकोमा
रभूतवर्हिभिः नेत्रत्रयहृदद्वभूरिभाकारभीषणैः १६ लंबलोलजटाचंद्रविकीर्णदरमूर्द्धभिः
उच्चरच्चारुमंदारगौरीकवरचामरैः १७ अंगादवाचलाकारभैरवोदरतत्ववकैः रणत्सशानरपेद्रदेह
भिन्नातिपालकैः १८ राक्षसशरीरखद्वांगभैरवास्थिसितावरे भीषयत्यात्मनात्मानं सर्वसंहारकारिणी
हिरवनूपाशिस्यकचारुपुष्करमालया तोऽत्वेषु विवलोन्मामहाकल्पेषु राजते २० प्रमत्तपुष्करा
वर्तडमरोड्डामरारवैः तस्मांकिलपलायते कल्पान्तेते बरादयः २१

स्वर्दाः पर्वतास्तदाकारैस्तैर्ववैस्तावुपाधैः तैः कापालिकस्यवदारस्यप्रसिद्धत्वात् शानशब्दस्य कृतेकशे
यस्यविद्धवचनो तस्य बद्धश्रीदिलेनसमानरसदस्वलभः १८ शारीरेशरीरावयवभूते एवास्थिभीषयतिभा।
ययान्तीव सर्वेषां भयार्थे १९ विश्वरूपानियानि शिरस्सकाणि मल्लकहृदानितान्येव पुष्करमालातयाविवि।
विधवलोन्मामेत्या २० पुष्करावर्तोऽब्दाः संवर्तमेघाप्रवडमरोड्डमरस्तं तस्योड्डामरारवैरुद्धदशाहैः तेबरा

गौ
वा॰ वै
प्र॰ टी
६९

तत्वेनैतन्मम याम्यात् शोषइति विपाठः । सदोगंगायावाहोगंगाप्रवाहः । एकादेशमभिन्नितयोरेकशेषेणताविति परामृ-
शः । अवीते प्राचीनावीते संसारेवासिनिति संसारे लोकेन देववद्भिः ७ करकमलयोः प्रकोष्ठयोः ब्रह्मांडक-
र्णिकामेरुः ८ विंदवश्चित्रविंदवः पुष्करावर्तीसंवर्तमेघोपलवोदर्शोयस्य योतेत्तालिते अंबरंमाकाशमेवो-
त्संवल्ल कापालिकानांमध्ये च्छिद्रकेतावति केकक्षांतरपारणशब्दैः ९ अनलमितसंभ्रमविरतप्रय-
त्नेधाशीमस्यक भोगान्कल्पकायाविमैः १० अरुहस्यदन्तपायाः अप्रतिबद्धक्रियाशक्तेः नग्यहस्यापाणिनोत्स्न

दोषः शशिकलाशुभ्रोगंगावाहश्चैलोमिया उपवीतेअवीतेचअभ्भोसंसारवन्तासि ७ चंद्रार्कमंडले-
देलके कोकरकमलयोः लीलासरसिजेहस्ते ब्रह्मनब्रह्मांडकर्णिका ८ तमाविंदुविरेलोलपुष्कराव-
र्तपल्लवं पकार्णवपयोधीनमेकमेवरसंबरं ९ एवंरूपस्यतस्याग्रेनियतिर्नित्यकामिनी अनल-
मितसंभ्रमारंभैःपरिन्त्यति १० तस्यानर्तनलीलायाजगन्मंडलकोटरे अरुहस्यदन्तपायाश्च
गमायायचतुरे ११ चारुभवणमंगेषुदेवलोकांतरावली आपातालेनभोलंबकबरीमंडले-
हरत १२ नरकालीचमंजीरमालाकल्लकल्लोज्वला प्रोतारुःकांतसत्रेणपातालचरणेस्थिता १३

दे-
गमायायाभ्यांवेचतुरेवेवलेचरतेः यद्याद्यवियदऽलद्धिचरफलोसंख्यमध्यासस्यनक अपरस्यानइत्युवे ११ दे
वसहितालोकांतराणांभुवनभेदानामावलिः तस्याःनियतेः अंगेषुचारुभवणंभवतीति प्रतिवाक्यक-
ल्प आपातालेपातालपर्यंतेनभस्तस्याः लंबलंबमानेकबरीमंडलप्रणमवान् १२ कलकलेरोदनको-
लाहलैः उज्वलानरकाग्निभिर्दीप्यमानावानरकालीतस्याःपातालस्त्रणेचरणेस्थितामंजीरमाला मे-
जीरशाहेनपादकिंकिणीलक्षितेन अन्यथामत्रप्रोतत्वानुपपत्तेः १३

कें
का. वै
प. टी
९९

म

तस्यान्[illegible]यामारुचेरीति व्याघ्रीव भ्रमतो वचाति नी संसारवने विन्यस्ताविवर्तं विनियुक्ता चेटीकालराज्ञस्तस्यपि
चेतिशेषः ५ तस्य पानगोष्ठीमाह पृथ्वीति पृथ्वीभूते वनस्य करतले पृथ्वी महती पानपात्री आसव योगेऽभ्यशो
भाष्यंपानपात्र्या स्य विकलोत्पलादि जालसमावृतनेत्रेभवति ६ तस्य भजावक्षसि पंजरे तत्सिंहावनारोदानव
दिवसकीरा यं वाजास्य शाङ्गेनकः पक्षी कृतः मकीडक विरावी गर्जनशीलः विकटोड्डमरस्फोटो भज
स्फोटनध्वनिर्यस्य सटाभिः केसरैर्विकटोड्डदेशः पीनो सः स्कंधो यस्य ७ महाकालः पाषाणरवा पिकाया
वस्यमत्तः सदा रभेरवो लीलाये कोकिलवालकः कृतः सोऽपि की दृक् तत्स्वस्व [illegible] मालाधारिताज्ञानालाव

[illegible]चकसेवाशासर्वमातृगणान्विता संसारवनविन्यस्ताव्याघ्रीभ्रमतोवचातिनी ५ पृथ्वीकरत
लेपृथ्वीपानपात्रीरसान्विता कमलोत्पलकल्हारलोलजालिकमालिता ६ विरावीविकटास्फोटोन्त
सिंहाभजपंजरे सटाविकटपीनांसः कृतःकीरशाङ्गेनकः ७ अलब्धवीणामधुरःशारद्योमलसच्छविः
देवःकिलमहाकालोलीलाकोकिलवालकः ८ अजस्रस्फूर्जिताकारोवांतदुःखशरावलिः अभा
वनामकोदरःपरिस्फुरतिसर्वतः ९ अनुनमस्त्यधिकविलासपर्यंतोभ्रमच्चलन्नसिविलसन्विदारय
न् जरजगज्जनितविलोलमर्कटःपरिस्फुरन्दृष्टमिहकालईहते १० ॥ चटितवीणावत्स्वरूपतोध्वनितस्य

मधुरः यद्यपितत्त्वरूपध्वनीरस्येषांभीवरोणमयापिततोऽप्युयशीलानोदृस्यामधुराववैतितयाकिः शारद्योमे
वव्योमलसच्छकांतिः ८ स्फूर्जितदंकारध्वनिः वांतानिःसारिताः दुःखशरावलिर्येनतस्यअभावः संहार
स्तन्नामा कोदरो धनुः सर्वतः परिस्फुरति ९ भ्रमनस्वविलसेषुस्वयंचलन्नप्यमोघवाणत्वात्स्वेविदारयन्
अतएवसर्वेभ्योलस्वेवधिम्यः परिउपरिविलसन् अतएवजरतिजगतिजनितासंपादिताविलोलाः व्याकुलाः
मर्कटाः मर्कटवच्चपलहृतयोविषयलंपटजनायेनसतथाविधःकालोराजकुमारः परिस्फुरन्दृष्टविरा
जमानशरीरः ईहतेमृगयाविहारेणचेष्टते मर्कटत्वेनरूपणेनतत्प्रक्रमविशेषणेनतद्गुणत्वादनभिप्रेते १०

टीका. नाम. कालमृगयायाः [illegible] पत्र. २४

९९

1074

एवंप्रलयेविश्वसंप्रापय्यपुनः सर्गसमकालेविश्वस्यकर्ताभोक्तासंहर्तास्मर्तास्मादिसर्ववस्तुभावेनगतः स्वयमेवभवतीति।
घोषः नकलाभिर्बुद्धिकौशलैः कलितेकेनापिनिश्चितेयान्तरंदंसंघस्य ततयास्तभ्रंगेषुरुपफलेभोगान्तु।
रूपंतद्विपरीतंदुर्भगयद्वंपतस्यधुंसकलमपिवपुःप्रकटयतुगोपयद्रपसंवरंरच्छविलसतिदीतिप्रसिद्धं। ३
इत्नगतिकालस्यबलेनतुप्रसिद्धमेवेत्यर्थः ८८ इतिश्रीवासिष्ठतात्पर्यप्रकाशेवैराग्यप्रकरणेत्रयोविंशतित
मःसर्गः २३ सपववपर्ययंतेकालस्वंडीप्रियतमान्वितः मृगयाकौतुककाविहाराजपुत्रतयाधुना सांप्रतंत
मेवकालंमृगयाकौतुकविहारिमहाराजपुत्रभावेनतिरूपयितुं प्रतिजानीतेअस्येतिउद्दामरामङ्गटाःलीला।

कर्ताभोक्ताप्रसंहर्तास्मर्तासर्वपदंगतः सकलमप्यकलाकलितांतरेसभगदुर्भगरूपधरंवपुः प्रकटय
त्रददसत्त्वगोपयहिलसतीहहिकालबलेनतु ८८ इतिश्रीवैराग्यप्रकरणेकालापवादोनामत्रयोविंश
तितमःसर्गः २२ रामोवाच ॥ अस्यांद्वर्मशीलस्यहरालसकलापदः संसाररोजपुत्रस्यकालस्याकलि।
तात्मनः १ अस्यैवाचरतोदीनेर्नगैर्भूतमृगव्रजैः आखेटकेजर्जरितेजगज्जंगलजालके २ एक
देशोल्लसच्चारुवडवानलपंकजः क्रीडापुष्करिणीरम्याकल्पकालमहार्णवः ३ कदलिकामलम्
नैः सदाधितीरसागरैः तैरेवतैःपर्युषितैजंगाद्रिःकल्पवर्तनैः ४॥ यस्य हस्वग्रस्ताः तिरस्ताःस।

कलाप्रदेशस्यअकलितोत्मनः अचिंत्यपराक्रमस्यराजतेप्रसिद्धसूर्यचंद्रादीनपिप्रकाशयन्दीप्यतःइतिरा
जापुत्रस्वंतस्यअनादिमायामहिषीसंबंधस्वरूपत्वात् जगद्योवराज्यासंपद्भोक्तृत्वाच्चपुत्रस्यकालस्यमृग
याकर्णयतइतिशेषः १ अस्यैवकल्पकालमहार्णवः क्रीडापुष्करिणीकृतःइत्युत्तरत्रसंबंधः मृगैरेतैःभूता
न्येवमृगव्रजास्तैः वध्यानामपिवधकविनोदहेतुत्वात्जीर्णा आखेटकेमृगयाविनोदे २ ३ भूतप
देशस्येकेसंबध्यते दधिक्षीरादिसागरसहितैः तैस्तैरेवप्रसन्नमेकरूपैः पर्युषितैरश्रिराय्यितैजगाद्रिः कल्प।
वर्तनेप्रातरशनेतस्यात्मवधस्यतेकदलिकदध्यादिसहितपर्युषितप्रातराशोपविवरिष्यमाणः ४॥

ह

जै॰
वा॰ वै॰
प्र॰ टी॰
५५

जगदेव जीर्णा ऊर्णा तरण गृहे नव कीर्णानु प्रमादात्य निलान मरतुरेव समुद्गकः सेतुरकस्तस्मिन् ३८ गुणैस्त।
नमिर्विद्यावि नयादिभिश्च लोको जन मेगे स्वावयवे कृत वेनादौ यथापि सर्वं निकृत नतिनयापि गुणवतोविनो
शपूर्वप्रसिद्धिमायातीतिभो कद्वयेन तद्युक्तिः ३९ तारागीर्दीर्घीर्णानक्षत्राणि यस्या अप्यलमालाया रमनि
वेशस्यानोचितयोनतु नायत्त्वपरःइतिवलयति वलयवद्धारयति यं चर्नश्चलिकवत्सरप्रकोष्ठइतिशेषः ४०
स्मर्णः स्मर्णवाः यौलोकः शैलादयश्च लमः प्रधान नाडूणाणि येषां जगत्त्वत्राणनाम्रर्णि सनो मेषाराणे

जगज्जीर्णकुटीकीर्णान पायनस्य पकोटरे कमेण गुणवल्लोकमणीन्मनु समुद्गके ३८ गु
णाम्रपनेयेव लोकरत्नावलीमृगे मषांयिमिवत्नामगेकृत्वामृ योनिकृन्तति ३९ दिनर
त्नानस्तनयानिशंदीवरमालया तारकेसरयातत्त्व चपलोवलयत्यले ४० शैलार्णवधरा
त्तेगजगद्वर्णात्तु सौलिकः घनद्रेषि वतेभ्रस्यना रारक्तकणानपि ४१ नारुणपनलिनी।
सोमश्यामशीतेनकेसरी ननदलिनयस्यायेतद्द्यातच्छ्र स्यतस्करः ४२ कल्पकेलिवि।
लासेनपिण्यानितजेत्रना स्वभावोभावभासेनरमतेवात्मनात्मनि ४३

स्तनादिसास्यानेन।
प्रभवः सौलिकः हिंसकः कालः नभोगणविकीर्णान् तारान तत्त्राणवरक्तकणाश्च नपिप्रस्यघस्यदे
श्रदत्यदनिपिवतेलेढीनुत्पेता आत्मनेपदे लाद्रसे ४१ तच्छ्रस्यद्भूस्यात तच्छ्रस्य मदनस्य वस्त्रजा।
तस्यमध्ये यस्या येतस्करो न भवति तन्नालीतिसंबंधः ४२ पिण्डः संचूर्णितामतुमुखेपातितास्त्रजेनवो
येनतथाभूतेन कल्यः स्वतेसद्रूपेण केलिविलासेन विद्यते भावायस्य यथाभूतः सन स्वभा।
विवभावरूपात्तानावभासकेन स्वात्मना स्वाधिष्ठानब्रह्मचैतन्येन तस्मिन्नेवात्मविरमते विश्राम्यतिननतः

प्रातिमसारुतच ४३

अनेनेयपरिछिन्नेअनंतायांभुवि च अतएव यथास्थेनेपूर्वीनरावधिरन्नेवस्याणिप्रदेशो चवद्धपीठप्रतिष्ठितं १९
कचिन्त्रिशीयोजनादोशयामेत्तनमेलिसमश्ववाशयामे कचिद्दिनेशकामरूपादौ कचिनऊअकसलादौरिकं
शत्न्यस्वभावेस्वकार्येशैलीनानामसंख्यायाणिरूयाराणिसारवपरिशिष्टयास्वात्मसत्यास्वरूपस्थित्यासर्वी
धारनाम्नारचनयानिबद्धपदःप्रतिष्ठितलद्भावे २१ घनदेलयाचनास्थयापालयतिनविनाशयति अन
द्दकारंनिरस्मिमानेययास्यानयाम्नाननंबिलीयते २२ यामिनीरात्रिःसेवमालिन्यात्मकलस्मात्कलितो ३।

अनेनापारपर्यंतवद्धपीठेनिजेवपुः महाशैलबहुवेगमवलेख्यव्यवस्थितः २९ कचित्कुसुमितंमःशण
मेककचित्कान्तिपुष्टेतनते इथेनापिकचिद्धिंकेस्वभावेभावयन्स्थितः ३० शैलीनासंख्येससारसारया
स्वात्मसत्तया उर्वैवभाररचनयानिवद्धपदतागतः ३१ नक्षिपतेनादीयतेनायातिनचगच्छति ना
त्मयतिनचोदेतिमहाकल्पशतेरपि ३२ केवलंजगदारंभलीलयाचनदेलया पालयत्यात्मनात्मा
नमनंदकारमाततं ३३ यामिनीपंककलिताद्दिनकोकनदावली मेचम्भ्रमरिकामात्मसरस्यारो
पर्यन्स्थितः ३४ गृहीत्वाकृपणःकर्मारजनीजीर्णमार्जनी आलोककनककोद्दानाद्दरत्यमि
तोगिरिं ३५ संचारयन्क्रियागरूपाकोणकेष्वर्कदीपिका जगत्सद्मनिकार्पण्यात्किंकिमस्तीतिवी
क्षते ३६ प्रेत्याद्यविनिमेषेणस्वर्यात्तणपाकवत्पले लोकपालफलान्यत्तिजगज्जीर्णवनादये ३७

कर्मोद्दिनात्मैवकोकनदावली रक्तोत्पलसमहः स्वात्माकालस्वरूपमेवसरस्यस्मिन् ३८ कृपणोलुब्धः
अतएवतनसेमार्जन्यैतस्यसंपादनासमर्थः सकृन्मार्जनेनबहुतरकनकलाभेप्यसंतुष्टभावात् गिरिं
कनकाचलं अतएवकनककोद्दानगिरेःशीर्णानितिगम्यते ३९ प्रकारांतरेणतस्यकार्पण्यमाहसंचारय

लिखि कालिकापुराणे ५ सर्गेलोकप्रकाशे विशेष
पत्र ८

श्रीं
वा.वै
प्र.टी
५८

समस्तसामान्यतयासर्वपदार्थसाधारणेन कालएवमहेश्वरः सेव्यास्तद्रः ५ महतामपीतिकर्मण्येवशेषत्वविवक्षया। सौवस्तुदिवैभवादिनामन्येषांपिक्षतानितेषाममपिनश्यतिपालयमिनप्रतीत्तनेसर्वएवनिर्दर्शीयस्त्याः रूपैः किंयापापि। करूपैः आक्रम्यवशीकृत्य ७ पाषाणवत्कठिनः व्याघ्रादिवत् क्रूरः ककचादिवत्कर्कशः निगिरतिग्रसति ८ कवलनविषयएवैकोनमृतिर्नियतश्चितयकेगिरत्यपरमति गिरितयौतिस्पष्टं १० करुणादिपक्षिकिंचिदनादेप्र। सिद्धेतत्संवेतनत्कार्येकत्रयेणाप्तिनः कालएवकरोतीतिभावः ११ प्रविभागोव्याकृतावस्थातत्स्यानंदजादिच

५४

हृष्टयस्ततामिमांसर्वांकवलीकर्तुमुद्यतः ५ महतामपिनो समस्तसामान्यतयाभीमः कालमहेश्वरः हृष्टयस्ततामिमांसर्वांकवलीकर्तुमुद्यतः ५ महतामपिनो देवः प्रतिपालयतिक्षणं कालः कवलितानंतविश्वोविश्वात्मनागतः ६ भगवन्नरकल्पाख्यैः किंचित्र करैनागतः रूपैरुल्लंघ्यरूपाभ्यांसर्वमाक्रम्यतिष्ठति ७ पाषाणधस्भारंभाः समेरुगुरवोपिये कालेन। विनिगीर्णास्तेगतइवपन्नगाः ८ निर्दयः कठिनः क्रूरः कर्कशः कृपणोधमः नतदस्तियद्यापि नकालोनिगिरत्ययं ९ कालः कवलनैकात्ममतिर्निगिरन्नपि अनंतैरपिलोकौघैर्नायततृप्तिमहाशन: १० हरत्ययंनाशयतिकरोत्यत्तिनिहंतिच कालः संसारनृत्तेहिनानारूपैर्यथानटः ११ भिनत्तिप्र विभागस्थभूतबीजान्वनारते जगन्मस्ततयावेपादाडिमानियथाशुकः १२ शुभाशुभविषाणाग्रवि लूनजनपल्लवः स्फूर्जतिस्फीतजनताजीवराजीवनीगजः १३॥

तविंपबीजभूतानिप्रसततयावेपात्

नाशेनअसत्तापादनात् भिनत्तिविदारयतयनीशुलेदाहष्टांतःस्पष्टः १२ स्फीताअभिमानाद्यपचितापाञ्ज नताजनसमूहस्तेषांजीवराजीजीवसमूहः सैववनीमदहनंतत्रयोगजः कालः जीवराजीविनीतिपाठे। तुकमलिनीतस्याः विनाशनेगजइत्यर्थः तदनुरूपविशिनष्टिशुभाशुभेतिस्फूर्जतिगर्जति १३॥

ॐ

रमयन्त्रविलासैरीहैः सर्वथा गणिक्रियां परां गुणदोषबलोत्कर्षैः कालएकोऽवर्णयते १ इत्थंभोग्यायाः श्रियो भोगतस्ता
या भोगावसरमत्वात्स्वाग्रवस्थानां च दोषप्रपंचेन तदंतरं रवमात्रपर्यवसानोपपादनेन च तस्यैहामुत्रार्थफलभोगवि
रागो दर्शितः संप्रति कामादिस्वभावप्रपंचनमुखेन नित्यानित्यवस्तुविवेकं दर्शयितुं भूमिकामारचयति विकल्पे
ति नमेदंभोग्यमहमस्य भोक्ता मम पद्मानि चेतनत्मा धनानि अनेनेदमित्थं संपाद्य चिरं भोक्ष्यामि इदं मयालब्धमि
मं प्राप्स्ये मनोरथमित्याद्युत्तेन मनो विकल्पनैर नल्पानि जालितानि व्यवहारवचनानि घोषणैः अल्पे देहे आत्म
बुद्धिरल्पेषु तत्खलवेषु परमपुरुषार्थबुद्धिश्च येषां तैर्मृज्जनैः प्रातुमिवोदासीनादिभेदे देयोपादेयोपेक्ष्यादि
भेदे तत्प्रयुक्तरागद्वेषादिभेदे च संसारत्याम्मिलितं संसारो यस्मात्तस्य ऊर्ध्वे छिद्रे भ्रमोन्नयायाग्रहः उद्धृतोऽप्र

रामोवाच विकल्पकल्पनाजालैरल्पबुद्धिभिः भेदैरुद्धृतोनीतः संसारऊर्ध्वभ्रमः १
सतो कथमिवास्थैर्जायते जालपंजरे बालाएवात्तमिच्छंति फलंमकरबिंबिते २ इदा
निविषये यत्पेलवालाभवभावना आरवुं तमिवाशेषं कालस्तामपिकंतति ३ नत
दस्तीह यदयं कालः सकलघस्मरः ग्रसते न जगज्जातं प्रोत्याब्धिमिव वाडवः ४ ॥

...रुद्धतोऽद्धेद्रंतं मितियावत् नीतः प्रापितः १ जालमिव दूराद्यामाकृष्य बंधकाविषयाः पंजरमिव प
रिछिद्य बंधकोदेहस्तयोः समादारेऽमाति सिद्धत्वादेवावस्तुभूतेऽर्हदसंसारे सतो विवेकिनामास्था कथमिवजा
यते तत्रकारे हेतोरप्रसिद्ध इति सूचनाय एवकारः तदेव दृष्टांतेन दृढयति बालाएवेति मैरे दर्पणे २
इदानीमीप्सितेऽपि संसारे येषां पेलवात्तद्भावस्वभावनाम्नवाशांतो आरवुर्विलक्षणग्रासरूपेलेबमानेन तन्मात्राव
लेवाति जीविषुकीटाबलेवितां ग्रेलतातं तमिव अशेषं निरवशेषं यथास्यात्तथा ३ इदानीं विवदाव।
मसौ जगति जातं उत्पन्नं तत् तादृशं वस्तु नास्ति यत्कालो न ग्रसत इति तज्जातं सास्यासंबंधः घस्मरो भक्ष।
कः चंद्रोदयादिनिमित्तैः प्रोत्या उपचितमब्धिं वाडवो वडवानलः ४ ॥

जरैवज्योत्स्नाकौमुदीशिरएवशिखरिशृंगसंपर्वतोर्ध्वदेश: वात कासौरोगौताविव कुमुद्वतीकुमुदलतो संरभ्रंसोद्योगो वि।
लासयति २२ जरैवतारोलवणादिषुणैतेनविभ्रमरेउपलक्षणमितिपाकर ईश्वर:स्वामीशिर:कूष्मांडस्यतेनैवोर्मि।
हिम्याधवर्द्धितत्वात् २३ जड्डत्वतानेगाङ्गविरामाडम्बरकेव आय:वि आयु:प्रवाहेसत्वेचलतिसति २४ यौवन।
मेवाखुवतिविषयविलसितेरोमलस्तंभेके तयाशरीरामिषसमाहिनीभवरणोड्ड: २५ जरैवदेहजंगलेजंबुकी।

जराज्योत्स्नोदितैवे यशिर:शिखरिशृङ्गत: विकासयतिसंरम्भंवातकासकुमुद्वती २२ पलितैकंसमा
लोक्यजरातारविभ्रमे शिर:कूष्मांडकेभंकेपुंसोकाल:किलेश्वर: २३ जराजड्डत्वतो फुल्का मूला।
न्यस्तनिकृन्तति शरीरमीरहतस्यचलन्नायुखिसत्वरे २४ जरामार्जारिकाभंकेयौवनाखुतयोद्धता प
रम्लात्वासमायातिशरीरामिषगार्द्धिनी २५ काचिदस्तिजगत्यस्मिन्नमंगलकरीतया यथाजराकोश।
करीदेहजंगलजंबुकी २६ कासश्वाससमीकारां:स्वयूमतमोमयी जराज्वालाज्वलत्येषायस्यासौ
दग्धएवहि २७ जरसावकतामेतिकृत्स्नावयवपल्लवा नाततन्वीतन्वन्देहशालशिखाज्वलनाय्याघ्रान
तापया २८ जराकरेरपवलेदेहकर्दयपादपे स्तनेमरणमातंगोनतमद्दुरतितृणान् २९ मरणस्य
नरेराज्ञोजराधवलचामरा स्मागच्छतोयेतिर्यातिव्याधिव्याधिपताकिनी ३० नजिता:शत्रुभि:संख्ये
प्रविष्टायेद्रिकोटरे तेजराजीर्णराक्षस्यापश्याशुविजितामतै: ३१ ॥

शिवा आक्रोशोरोदनेस्माङ्गावश्य २६ आर्द्रकाष्ठेदह्यमानेज्वालायामपिसीत्कार:प्रसिद्ध: २७ तत्वीयस्यात
न:शरीरं २८ करेरपादपकदलीतरुंअत्रहरतिनिर्मूलयति २९ आगच्छतआगमिष्यत:वर्तमानसमीपेवर्तमा।
नवत जराधवलचामरीयस्या:व्याधीया आधिव्याधीतेपताकिनीसेना ३० अद्रिकोटरेइ:प्रवेशोपर्वतविवरे।

1084

पामरार्णयसमयेसास्यदस्तत्वायततस्यदेहस्यैवशिथिलीकरणेकृतयत्नस्वेवमत्याशिन्यादहिमाशानितिवित्यादिना हिमं।
अशनिर्वज्रमिवेति हिमाशनिः यंबुजेयंबुकरान्दगणग्रस्यमितियावत् २ जरदूपिणीत्योत्रेत्तिकेपदिसयेत।
यानस्यात्कथमनंतालयाकुर्यादिति विघलवोभूतइतिशेषः ३ समग्राहोत्रसर्वपर्यायः कामिन्यःजराजीर्ण
कलेवरंसर्वपुरुषेकरभेऽङ्गं यथातयापश्येति तदेवोपपादयतिशिथिलेति शिथिलान्यादीर्घाणिसर्वांगानिय

हिमाशनिरिवांभोजेनवाम्येवशरदंबुजे देहेजरानाशयतिनदीतीरतरुंयथा २ जर्जरीकृतसर्वांगीज
राजरठरूपिणी विद्रूपतांनयत्याशुदेहंविघलवोयथा ३ शिथिलादीर्घसर्वांगंजराजीर्णकलेवरं
समेपश्यंतिकामिन्यःपुरुषंकरभंयथा ४ अनायासकदर्थिन्यागृहीतेजरसाजने पलायगच्छतिप्रज्ञा
सपत्न्येवादतांगता ५ दास्यःपुत्राःस्त्रियश्चैवबांधवाःसुहृदस्तथा हसंत्युन्मत्तकमिवनरंवार्द्धककंपितं
दुःप्रेक्ष्यंजरठंदीनंगुणपराक्रमैः प्रयोहृत्तामिवादीर्घंगर्द्धोह्यभ्येतिहृद्गके ७ दैन्यदोषमयीदीर्घाह
दिदाहप्रदायिनी सर्वापदामेकसखीवार्द्धकेवर्द्धतेस्पृहा ८ कर्तव्यंकिंमयाकंहपरत्रेत्यनिवारणं अ।
प्रतीकारयोगपद्विवर्द्धतेवार्द्धकेभयं ९ कोहंवराकःकिमिवकरोमिकथमेवच तिष्ठामिमौनमेवेति।
दीनतोदेतिवार्द्धके १० कथंकदामेकिमिवस्वाद्वस्याद्भोजनंजनात् इत्यजस्रंजराचेष्टाचेतोदहति
वार्द्धके ११ ॥

दम:

हीनं

स्पते ४ अनायासेनविनैवायासेनकदर्थयितुंदैन्यंप्रापयितुंशीलंयस्याः आदृतापरिभूता ५ उन्मत्तकमि।
तिकुत्सायांकन् ६ आदीर्घमतिदीर्घंगर्द्धोभिलाषातिशयः हृद्यपदंसकलशास्त्राविदयविलासेनपरेषां
पदस्यतमाणांग्राकर्षेराकमणेः ७ दैन्यदोषप्रचुरा ८ कष्टमितिदौर्मनस्ययोतकोनिपातः ९ कोहमित्यादि
दीनतायाःप्रवोल्लेखः किंकथंशास्त्रीसाध्यसाधनचिंतापरो १० वार्द्धकेजनात्प्राप्य पयाअकलत्रगणपरा।
विचेतः दहतीत्युक्तिसंबंधः इहसूर्वश्लोकेचतुर्वशालोविषयसंवादद्योतनार्थः ११ ॥

यो.
वै.
टी.
५८

सचहृनेसंचहृत्सलत्कतंसंस्थानेसन्निवेशोयस्मान्नगरात् धियान्वितोबुद्धिमान्कथममिपततु अद्देकत्यत्वचस्वेतिच।
कोरेणलोहशिपिसमुच्चीयतइतिकेचित् २१ पायेलाकिंकंडःखकटकफलंयेषदिकशोकरागादिकंतीषत्मखलवमि
अनालकहृत्स्नतालेत्यास्यपलताविशेषः मत्तदेशालाटनोकंटताबानानामल्लता उताललता ऊर्ध्वविस्तीर्णतो ३२
अकुलेउत्कचितयेतिगम्यते अतएवचनेननिविडेनगर्येनयनाभिलाषेणापंकोदिशंगमिष्यामि कथनेलस्या
भीत्येवंभूतयाचेतोमोहमुपादते ३३ रवातेगते ३४ भवनेभ्नः संभवः ३५ पत्तनिःपत्तनलेमरणजन्मजरा।
दिभीत्याभोगेषुदेन्वमेइतिसंबंधः शाम्याम्यहमुपरतोस्मि उपैमीतिवर्तमानसामीप्येवर्तमानवत् ३६

मतंपचकसंचहृसंस्थानेललनामिये रसादमिपतत्वेतकथंनामधियान्वितः ३१ शास्वापतानगहना
कहल्लफलमालिनी मतालोतालतामेतिचिंताकांतानुसारिणी ३२ कादिग्भूततयाचेतोवनगर्येयमा
कुलं परंमोहमुपादत्तेपयमुत्तमगोयथा ३३ शोच्यतापरमांयातितरुणत्तरुणीपरः निबद्धःकरि
णीलोलोविंध्यखातेयथागजः ३४ यस्यलीनस्यभोगेत्कानिःशोकस्तकभोगभः तिर्यपत्यकाजगम
केजगत्यकास्तुखीभवेत् ३५ आपातमात्रमपणेषुसुलदुर्लरेषुभोगेषुनाहमलिपतातिचचलेषु ब्रह्म
न्नमेमरणरोगजरादिभीत्याशाम्याम्यहंपरमुपैमिपदंप्रयत्नात् ३६ स्त्रीजुगुप्सानामैकविंशःसर्गः॥
॥२१॥ रामोवाच ॥ अपर्यासंदिवालत्वंबलात्पिबतियौवनं यौवनंचजरापश्चात्पश्यककंशतामियः १

इतिवासिष्ठेएकविंशतितमः २१॥ शोकमोहवियोगार्तिविषादगसंकुलं चिंतापरिभवस्थानेहदत्वमपिनिंद्य।
ते ननुकामादिदोषप्राबल्यान्नास्तयौवनेसुखंवृद्धावस्थायांतुतदुपशांतोविनीतैःगुरुयोगादिभिरंदेसेव्यमा
नस्यवृद्धतरंसुखंभविष्यतीत्याशंक्यतत्रदुःखस्यातातामनंतंविस्तरेणविवक्षुः प्रथमंस्वकुलप्राप्तिसर्गार्थं।
दयापरकुलेकृतइतिन्यायेनकर्कशतममवमाद अपर्यासमिति अपर्याप्तमसंसर्गंकीडाकौतुकारुणिला
षे पिबतिग्रसतियौवनंवस्त्रादिभोगाभिलाषेअपर्याप्तमितियोज्यं १॥ १॥ २॥ १॥

तx३
५८

यां४

विकीर्णाः प्रसारिताः वागुराः जालानि १८ १९ बडिशं मत्स्यबंधनकंटकस्तत्तुल्या पिण्डपिण्डिका २० मेडरं मेडराख्या
जिशाला २१ इयं भोगभूमिर्व्यसनोरलं तत्र गाढसंसारे परा [illegible] स्थितिं चिरास्थितिं से यातना प्राप्ता २२ खसमुद्गिक
याह एव संपुटिकया श्लेषयोगेन योजनेना लीनत्वम्ः २३ प्रवञ्चनात्छलेन २४ विशरारुतो विशीर्णता २५
स्थूलैः स्तनद्दशीमिल्लेल्लिता लालिताः पितृभूमिषु श्मशानेषु २६ कस्तूरीगोरोचनचंदनादिकृता तिलकरच

कामनाम्ना किरातेन विकीर्णा मृगयचेतसो नार्यो न भविदे गाना मे गबंधनवागुरा १८ ललनाविपुलाला।
नेमनोमत्तमतंगजः रतिमिव बलया वृत्तमनुवद्राक्षिप्सति म्लेकवत् १९ जन्मपल्वलमत्स्यानां चित्तकर्दमचा।
रिणां पुंसां मेरुवासनाबजनो शीबडिशपिण्डिका २० मेडरं चतुरंगानामालानमिव देहिनो पुंसामंतरवादी।
नां बंधनं वामलोचना २१ नानारसवतीचित्राभोगभूमिरियं मने स्त्रियमाश्रित्य से यातना परामिदं हि संस्थि
ति २२ सर्वेषां दोषरत्नानां स्वसमुद्गिकयानया दुःखशृंखलया नित्यमलमस्तु मम स्त्रिया २३ किं स्तनेन ना।
किमत्र नावा किं नितंबेन किं भ्रुवा मांसमात्रैकसारेण करोम्यहमवञ्चना २४ इतो मांसमितो रक्तमितोस्थी
नि तिवासरैः ब्रह्मन् कतिपयैरेव याति स्त्री विशरारुताम् २५ या स्लान पुरुषैः स्थूलैर्ललिता मनुजैः प्रियाः
ता मनेपत्नि विभक्तांगाः स्वपंति पितृभूमिषु २६ यस्मिन्[illegible] रत्नबद्धे मुखे पत्रांकुराः स्त्रियाः कांतेन रचि।
तास्ते सन्धीयते तेन जंगले केशाः श्मशानहस्तेषु यांति चामरलेखिकां अस्थीनुडुवदाभांति दिनैरवनि
मंडले २८ पिबंति पांसवो रक्तं क्रव्यादाश्चाप्यनेकशः चर्माणि च शिवा भुक्ते खे यांति प्राणवायवः २९
इत्येषां ललनांगानामचिरेणैव भाविनी स्थितिर्निर्वेयावः कामिना किं भ्रांतिमनुधावथ ३० ॥

नाविशेषाः पत्रांकुराः पीयते शुष्यते शोषणे स्वकर्मकत्वात्स्वेलः २७ स्त्रियः केशा लेखवल्लेखः अस्थीतासेव सारवि।
कानि भस्मधूसरत्वाज्जीर्णचामरवडहेतुत्वतो यांति उडुवत्तारावत् २८ पिबंति शोषयंति पांसवो धूलयः क्रव्या।
मांसमदंतीति क्रव्यादाः अनेकशः समानिशोषः शिवा शृगाली २९ स्थितिः परिणतिः ३० ॥

अदिरेसेयमित्यादारुणेयया स्यातया ज्वलतामपिनरकाग्नीनां इहत्यानुपिनार्यस्या रुदं धनमिति कारणतः सरसा अपिनी
रसाऽनिस्वन स्वविरोधाभासः अथवा दारुणामित्यपीधनविशेषणमेव यथा चनगापिस्तनएवविरोधाभासः परिहारस्तुवा
सनादहनत्वात्सरसा आपाततः नीरसाः परमार्थतः एवंचारुआपाततः दारुणं फलतइति १२ यामिन्या आकारोंध
कारः सएवसइववाकवरीकेशपाशोयस्याः तारेस्याः भ्रमस्वस्तारकानत्तयाएवलोचनानितानीवचनस्तारकेचल
त्कनीनिकेलोचनेयस्याः एवमिंदुबिंबमेव [illegible] वेंदुबिंबमिववा वदनंयस्याः ऊस्मोत्कएवऊस्मोत्करइवहा
सोयस्याअस्तीतिविग्रहः १३ शृंगारलीलाभिर्विलोलाः पुरुषायस्यां अतएवतेषांकार्याणांअवश्यंकर्तव्यानांथ

ज्वलतामपिरसिरसा अपिनीरसाः स्त्रियोहिनरकाग्नीनामिंधनंचारुदारुणं १२ वि
कीर्णाकारकवरीनस्तारकलोचना शशींदुबिंबवदनाऊस्मोत्करहासिनी १३ ली
लाविलोलपुरुषाकार्यसंहारकारिणी परेविमोहनेबुद्धेः कामिनीदीर्घयामिनी १४
पुष्पाभिराममधुराकारपल्लवशालिनी भ्रमरादिविलासाढ्या स्तनस्तवकधारिणी १५
पुष्पकेसरगौरांगीनरमारणतत्परा ददात्युन्मत्ततैवश्यंकांताविषलतायथा १६
सत्कार्योच्छ्वासमात्रेणभुजंगदलनोत्कया कांतयाध्रियतेजंतुः करभ्येवारगोविलात् १७

मेविवेकवैराग्यादीनां संहारस्यकारिणी दीर्घयामिनीवअर्थमाशुविनाशायेतिभावः १४ नकेवलंपुरुषार्थवि
घातिना अपितुअनर्थदेत्तनार्यीत्याह पुष्पेत्यादिद्वाभ्यां भ्रमराश्वतएववा आदिविलासास्तेराढ्या एवंस्तनावेवस्तना
विवका १५ पुष्पकेसरेपुष्पकेसराणिववाउन्मत्तानांकामोन्मादान्तसेविनांमूर्खानांमरणंश्मसणादिवैवश्यंददा
ति १६ करभ्यत्रभल्लुकीसादिविलस्थाल्लपीदीन्श्वासबलेनाकृष्यभक्षयतीतिप्रसिद्धं तथासत्कार्यैरलीक
सत्कारैरुच्छ्वास आश्वासनंतावन्मात्रेणभुजंगानांविटानांदलनेविनिचितापद्धारेणविनाशेसोत्कंठयाकांत
याजंतुरत्रध्रियतेवशीक्रियतेइत्यर्थः ॥ १७॥

२

1088

विपुलाशयो विवेकविस्तारिणी बुद्धिः ३ अंगेति कोमलात्मेत्र णोलेदेहे तिष्ठन्तीति कस्मादात्मोत्कर्षितो गर्भो मात्राद्वयः ४ यः प्रवाहः मुक्ताहारस्य उल्लसिता शोभा यस्मिन् स्तने हस्तास्य पवललनात्स्तन इत्युत्तरेण संबंधः आस्वाद्यते न त्याभ स्यते अयसः ओदनस्य ६ दिग्धान्युपचितानि करभस्य खरस्योष्ट्रस्य वा गुरुः आग्रहः आशातिशय इति यावत् अविचाररजज्ञानमायातः पतनावधीति वा कल्प्यते युज्यते येन मोहैककारणे चित्तविभ्रमैकनिमित्ते केतत

स्तनः केशात्तद्गतो रक्तामिनी ये प्रमदा तनुः किमेतया निंदितया करोति विपुलाशयः ३ वासो विलेपनैर्यो निलालिता निपुणः पुनः नान्यगात्रेण गलन्देहेति कस्मात् सर्वदा देहिनो ४ मेरुशृंगतटोल्लासिगंगाजलर योपमा हस्तायसिंहलते मुक्ताहारस्योल्लासशालिनः ५ श्मशानेषु दिगंतेषु सपवललनात्स्तनः प्र भिराखाद्यते काले लघुपिंड इवोदनः ६ शकमोमांसास्थिदिग्धानि करभस्य यथा वने तथैवांगानि कामि न्या लोभस्य पिंडिको गुरुः ७ आपातरमणीयत्वे कल्प्यते केवलं स्त्रियः मन्ये तदपि नाशस्य यन्मतेर्मोहै ककारणे ८ विपुलोल्लाससंदायिन्या मदमन्मथसर्वकं को विशेषो विकारिण्या मदिरायाः स्त्रियास्त या ९ ललनालानसंलीनाः मनोमानवदंतिनः प्रबोधनाधिगच्छंति हृष्टा रूपिणोंऽकुशाः १० के शाकज्जलधारिण्यो दुःस्पर्शा लोचनप्रियाः दुष्कृताग्निशिखा नार्यो दहंति तृणवन्नरं ११ ॥

न च्छिनया विधंस्तिरजनायसीति भावः ८ विकारिण्याः स्वतः कामक्रियादिविकारवत्याः स्खलनकल हादिविकारकारिण्या वा ९ सम्यक्लीनाः मदमोहा मत्स्यप्रायाः प्रबोधं विवेकजागरणं १० नार्यः स्त्रियः दुष्कृ ताग्निना शिखा ज्वालाः तदेव तद्धर्मरूपपादयति केशेति केशाश्च कज्जलानि केशानि कज्जलानि च धारयितुं शीलं यासां दुःस्पर्शाः स्पष्टमशक्याः लोचनप्रियाः प्रियदर्शनाः अत एव नरं तृणवद्दहंतीति ११ ॥

1089

यो॰
वा॰ वै॰
५२

ननु बाल्यवार्द्धकयोर्मा गच्छाशक्तिर्मा पुरुषार्थसाधनायोग्यत्वं यौवनस्यापि दोषबहुलत्वात्तालिकदापि पुरुषस्य सा
धनसंपत्त्या पुरुषार्थप्रत्याशेत्याशंक्याह सर्वं यौवनेति नियते किं तद्यौवनमेव सुयौवनेन पुरुषार्थपर्यवसितमेवे
ति लक्ष्यैलक्षयन्नत्र दुर्लभेनामाह विनयेति आर्याः सज्जनास्तु निजनाम आस्पदे स्थाने यस्य आर्यजनानां
साधूनामास्पदं आवासस्थानं बहिश्चान्तिदमिति वा गुणैः शान्तिदान्त्यादिभिः जगति संसारे हि शब्दोऽप्यर्थे
इहास्मिन्मनुष्यजन्मन्यपि सुदुर्लभं किमन्यत्रेत्यर्थः अङ्ग हे कान्तं नन्दनवनं तन्मदेवीव पतिरणे येति प्राय।
येति स्वसन्निधिमिति विनयः कल्पवृक्षालीभिर्भूषितं आर्यजना देवास्तेषामास्पदं अत एव करुणया दयया उ
ज्जितं गुणैः फलपुष्पसम्पत्त्यादिभिः कल्पलताग्रपौराबलितं वेष्टितमिति वा इह भवि सुदुर्लभमिति योज्य

नं४
८=

विनयभूषितमार्यजनास्पदं करुणयोज्ज्वलमावलितं गुणैः इह हि दुर्लभमं
ग हयौवनं जगति काननमेव सुगंधयथा ४३ इति॰ वा॰ यौवनगर्हानामस
र्गः २० ॥ श्रीरामोवाच ॥ मांसपांचालिकायास्तु यंत्रलोलेंगपंजरे स्ना
य्वस्थिग्रंथिशालिन्याः स्त्रियाः किमिव शोभनं १ त्वङ्मांसरक्तबाष्पाम्बु
पृथक्कृत्वा विलोचने समालोकय रम्यं चेत् किं मुधा परिमुह्यसि २॥

४३ इति श्रीवासिष्ठता॰ वै॰ विंशतितमः सर्गः २० प्रत्यक्षनरकज्ञानतिष्ठन्निखिलाशिकाः स्त्रियोप्यत्र।
विनिर्णेतुं संसारनरकजन्मदाः येषु स्त्रीपिंडेषु पुंसो रमणीयता भ्रमस्तेषां स्वरूपं विविच्य दर्शयितुमुपक्रमते मां
सेत्यादिना स्नायवः शिराः अस्थ्येव ग्रंथिस्तेन शालिन्याः शोभमानायाः मांसमय्याः पांचालिकायाः प्रति
मायाः स्त्रियाः शाकटादियंत्रमिव लोले चंचले अंगपंजरे शोभनमिव यत्कमन्यतेन तत्किं न किंचिदित्यर्थः १ उ
क्तमेव प्रपंचयिष्यन् प्रथमं मुख्यतया यत्र नेत्रे विलासो विभ्रमस्तत्र विवेकेन अशोभनतां दर्शयति त्वगिति समाहार
द्वन्द्वः रम्यं चेत्तर्ह्यज तत्किं मुधा तिनो चेदिति शेषः मुधा व्यर्थं २॥

५२

1090

येयेयुवनाशेयेद्दियसाद्देदजेगलेकतिचिद्दिनानिफलितासेजातफलाशारत्मशालकालः अचिरादेवतपमेष्यतीति भावः अतोऽस्याःसमाप्त्यासेनादेयेति सजनानांमनुक्तिः ३४ अक्रमेवप्रपंच यति कटितीस्वादिष्टद्धिः ३५ यदाकोटिमल्पकर्षका र्षाविवलीतिगच्छेति हृद्दिमितियावत् सज्वराः ससंतापाः पूर्वंचवीक्षादर्शनात् तदानदेतिपरिणेय ३६ विवल्गो तिविशेषेणस्थ्वरंतियामिनीरात्रिः ३७ विकाराश्चित्तविकाराबाललीलाश्च ३८ तरुणभंगिनायौवनेनमोहाद्यो

दिनानिकतिचिद्येषांफलितानिदेहजेगले युवताशारदस्येवाह्निसमाप्तवासमदंष्ट्र ३४
अटित्येवमयात्येवशरीरायुवतायवगः तरुणैनैवात्मभागपस्पदहलाचिंतामणीयंयथा ३५
यदायदापरोकोटिमध्यारोहतियौवने वल्गोतिसज्वराः कामात्तदानामूर्षपिकेवले ३६
तावदेवविवल्गोतिरागद्वेषपिशाचकाः नास्तमेतिसमस्तैषायावद्यौवनयामिनी ३७
नानाविकारबहुलेवराकेतरुणाशिनि कारुण्यंकुरुतात्मीयेम्रियमाणेसुतेयथा ३८
हर्षमायातिसंमोहात्पुरुषःतरुणभंगिना यौवनेनमहान्मुग्धः सवैनरमृगःस्मृतः ३९
मानमोहात्मदोन्मत्तंयौवनेयोभिलष्यति अचिरेणसदुर्बुद्धिःपश्चात्तापेनयुज्यते ४०
नेमज्जन्तिमहात्मानस्तपवस्तुरुषाभवि येसुखेनसमुत्तीर्णाःसाधोयौवनसंकटात् ४१
सुखेनतीर्यतेंभोधिरुत्फुल्लमकराकरः नकल्लोलवलोल्लासिसदोषंहंतयौवनं ४२

श्रीरामायनमः ॥

हर्षमायातिसनरमृगःमनुष्यःसन्नपिपशुरेव यतोसोमहान्मुग्धः ३९ मानमोहात्अभिमानसहितादज्ञानात् अभिलष्यतिसारबुध्यासज्जते ४० सुखेनअहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्यादिपरिपालनेन ४१ उत्फुल्लानोमहतोमकराणांग्रहाणांमाकरःखनिःरागादिकल्लोलानावलेनोल्लसनशीले हंतेतिखेदे अक्लिश्यतानिकृत्तनैरितिन सुरुषः ४२ ॥

ॐ
वा॰ वै
प्र॰ टी
५१ दे

चिन्ताकाशेप्रसादप्रकाशविवेकेन्दुकलसरादीनां सर्वेषां तृणानां सदैवेति साधुसंगमसद्भावप्रयत्नादिभिरुन्मायते इतिसंगोलोषांविशेष्यविशेषणभावेकामचारान्तरंतिपातः प्रयत्नसदृससाध्यानामपिसंहृणानामितियावत् स्थितिः स्थैर्यं प्रपनेतंद्रातः समर्थः प्रतिलवतेगुणगणानां नालनासद्गुणैतैलनेच २७ पांडुतामितिविषयवासनात्यरोगेतिरयः आकुलैरकालिनैखकैरुकाम्बुचित्तगणपर्णादिनस्यैविंदियेरुत्कटाः दुःसहाः परांकोटिंदोषोत्कर्षमृधंशाच २८ दोषाणामालिसमूहे दुष्कृतात्मियांपापसंपदाविलासहेतुत्वाद्विलासः २९ रजोगुणपरागति

सर्वेषांगुणसर्गानां परिच्छन्नरजस्तमाः अपनेताश्रितिंदत्तोविषमोयौवनानिलः २७ नयोतिपांडुतांवक्रमाकुलावकरोत्कटाः आरोहंतिपरांकोटिंरक्तायौवनपोलवः २८ उद्योधयतिदोषालिंविकुंनतिगुणावलिं नराणांयौवनोल्लासोविलासोदुष्कृतश्रियां २९ शरीरपंकजरजस्वचलोमतिषट्पदीं निबध्नन्मोदयत्येषनवयौवनचंद्रमाः ३० शरीरखंडकोदंडारम्यायौवनवल्लरी लग्नमेवमनोभृंगमद्यत्युन्नतिंगता ३१ शरीरमरुतापोत्थांयुवतामृगतृष्णिकां मनोमृगाः प्रधावंतः पतंतिविषयावटे ३२ शरीरश्यावरीज्योत्स्नाचित्तकेसरिणः सदाः लहरीजीवितांभोधेर्युवतामनतप्रये ३३

वचलोमतिषट्पदींबुद्धिभ्रमरींरुद्धविवेकपलवाहेद्यकजप
प्रधानदर्शमानकोशंनिबध्नन्मोदयति ३० शरीरस्थलवणोत्खंडकेअस्येवनखंडेकुंजेवावल्लरीपुष्पमंजरीमदयतिमोदयति उन्नतिमुत्कर्षमूर्ध्वदेशंच ३१ शरीरमेवमरुमसितस्तुकामातपतापेनउत्थाप्रतिभातांयुवतांयौवनंसेवमृगतृष्णिकांतांप्रतिधावंतः विषयलक्षणेअवटेगर्ते ३२ शरीरमेवशावरीरात्रिस्तस्याःज्योत्स्नाचंद्रिका चित्तलक्षणस्यकेसरिणः सटाकंपलोमतेनदिसशोभते लहरीवीचीमाला ३३

५१

(1091)

तारुण्यपनतरला चंचला चित्तवृत्तिः भोगतृष्णयातरलिता नितांतराणि इंद्रियाणि यस्याः १९ जर्जरतो शैथिल्ये २० न
रलात्तस्मात्तयो याति न केवलेन सज्जयंति किंतु वमन्ये नेषीति षीत नायन्तशब्दः २१ मानभंगस्तु मनस्विनो मरणा
पमः स्यादतनाशायैवेति अभिमानएव मदेभस्तस्य अथवा अभिमाने मदेभवत् स्तब्धस्याविवेकिपुरुषस्य नाशाया
धः घातायनिर्गलाते अभीदंतवधनायत्नेभः २२ इष्टालाभवियोगाभ्यामेनदीहाक्रोधस्तत्त्वफलरोदनान्येव दह

प्राप्यतेघनकल्लोलाभीमालेवयसिहेनदी ननतनाहएपतरलात्तस्मात्तरलितो नरा १९ सा
कांतातोल्लनोपीनोतेविलासास्वदानने तारुण्यइतिचिंतामिर्यातिजर्जरतोजनः २० नरेतर
लतस्मात्तेयुवानमिहसाधवः स्वजयंतिननाछिन्नेजरत्तृणलवेयथा २१ नाशायैवमदोत्ते
स्वदोषमौक्तिकधारिणः अभिमानमदेभस्यनित्यालानेद्वियौवने २२ मनोविपुलमत्तानो
दोषाशीविषधारिणः शोकरोदनवृक्षाणांयौवनेवन्यकानने २३ रसकेसरसंबाधेकुविक
ल्पदलाकुले हृष्टिताचंचरीकाणांपुष्करेविद्वियौवने २४ कृताकृतकुपक्षाणांहंसस्तोर
चारिणः आधिव्याधिविहंगानामालयोनवयौवने २५ तरंगोगतसंख्यानोकल्लोलानो
विलासिनो अनपेक्षितमर्यादोवारिधिर्नवयौवने २६

त्ताः दोषाः एवाशीविषाः सर्पाः वनेतिखेदे २३
रस्यतेइतिरसः सुखलवमकरंदस्तेनकेसुखेविषयेसरंति प्रसरंतीतिरागाद्युपएवकेसराः तैरसंबाधेनिबिडे
तेदलानियत्राणिचंचरीकाः भ्रमराः पुष्करेपद्मे २४ कृतेपापमकृतेपुण्ये लौकिककार्याणिवाकृताकृतानि
यतनदेहत्वाकुपक्षाः आलयोनीडं २५ असंख्यत्वादेवगतसंख्यानोकल्लोलातोविकल्पतरंगाणांविलसन
शीलानो अनपेक्षितमर्यादः अनवधिः अनपेक्षितमनिषेजरादिः स्वमेवमर्यादापर्यवसानमर्यसेतिवा २६

वा॰वै
प्र॰टी
५०

भोगकालेमधुरेस्यतएवस्वादुरूपेतिकंपरिणाममतः रक्षणेनिंदादेतदोषारोपणमलिकारणमानेनरागा। कल्लो
लामदविलासाः ९ विप्रलंभदेवेचनप्रदे १० सर्वस्यरक्षणमनोहरस्यवस्तुजातस्यमध्येश्रेयेश्रेयसरेश्रेष्ठमित्यर्थः ग
धर्वनगरदर्शनसमरणचिह्नत्वात् तत्परसर्वस्ववयसोगेश्रेतेइत्यर्थः ११ ज्यामुकरखुर्यावताकालेनलंदेपप्र
तियततितावाकालेसुखदे १२ रमणेसमर्पणीय सद्भावःशुभचिंतना १३ सर्वेषाडुःखदा येकेचनसमारंभास्ते।

मधुरेस्वादुनिकेचक्षणेदोषभूषणे स्वाकल्लोलमदृशंयौवनेमेनरोचते ९ असत्येसत्यसंकाशम
विराहिविप्रलंभदे स्वसंगगतासंगसमेयौवनेमेनरोचते १० सर्वस्वाश्रेयसेश्रेष्ठेसाक्षणमात्रमनोहरे
गंधर्वनगरप्रख्येयौवनेमेनरोचते ११ इष्टप्रयातमात्रेदिह्यखदेडुःखभास्वरे दादोषप्रदेनित्येयौवने
मेनरोचते १२ आपातमात्ररमणेसद्भावरहितेनिते वेश्यास्त्रीसंगमप्रख्येयौव॰ १३ येकेचनसमा
रंभास्तेसर्वेसर्वदुःखदाः तारुण्येसन्निधिंयांतिमहोत्पाताइवात्यये १४ हार्दांधकारकारिण्याभैरवा
कारवानपि यौवनाज्ञानयामिन्याविभेतिज्ञानवानपि १५ सुविस्मृतशुभाचारंबुद्धिवैधुर्यदायि
ने ददात्यतितरामेषभ्रममेयौवनसंभ्रमः १६ कांतावियोगजातेनहृदिदुःस्पर्शवह्निना यौवनेदह्य
तेजंतुस्तरुर्दावाग्निनायथा १७ सुनिर्मलापिविस्तीर्णापावन्यापिहियौवने मतिःकलुषतामेति
प्रावृषेवतरंगिणी १८

सर्वेरंभास्त्वत्ययःतयेप्रलये १४ भैरवाकारवान्भगवानीश्वरोपियौवनप्रकाशानरात्रेर्नूनंबिभेति कथम।
त्वयामदेवविवेकज्ञानंचेद्देधारयतीतिभावः १५ भ्रममेभ्रांतिसंभ्रमोमोहः १६ दुःस्पर्शःस्पृष्टमशक्यः
शोकवह्निस्तेनहृदिचितेदह्यते १७ दोषमार्जनेननिर्मलाउदार्येणविस्तीर्णागुणाधानेनपावनीचकारः
शैत्यमाधुर्यप्रतकसमुच्चयार्थः १८ ॐम

नवयौवनेअनेनाविलासाश्चेष्टाप्रसृतीःरागद्वेषादिपरिणामान् जडोभवेत्ः २ परिभूयतेविवेकंतिरस्कृत्यवशीक्रि
यते ३ अतएवअवशअस्वतंत्रचेतोललनानांयुवतीनामिवलोलवृत्तीनांचंचलस्थितिकानांचित्तानांप्रवृत्तीःव
रणोहतिस्तिरोधानेनतद्भावान् वैरभ्रमतानिधावत् अर्पयतिप्रयच्छति तथानिध्यादिदर्शनायवालानांकरत
लेर्पितेसिद्धांजनेलोलवृत्तीनांतन्नयनप्रभाणांप्रवृत्तीः अनावृत्तानिभ्रमिशिलादिअवधानतिरस्कारेणैव
रेनिधिदर्शनेसंस्थितानिधावत् नवयौवनेनाहशाशयंकामचिंतादिवशीकृतचित्तमतएवतद्रूपेनत्यायेत

नमानेनविलासस्यलोलस्यस्वस्यचेतसः हतीरक्तभवन्यानिदुःखादुःखांतरंज
डः २ स्ववितविलसंस्थेननानासंभ्रमकारिणा कलात्कामपिशाचेनविव
शः परिभूयते ३ चित्तानांलोलवृत्तीनांललनानामिवाहृतीः अर्पयत्यवशे
चेतोवालानामंजनेयथा ४ नितेदोषाडरारंभास्तत्रतेनाहशाशये तद्रूपेप्र
तिलेपेतिहर्षात्तेनेवयंकृते ५ महानरकबीजेनसंततभ्रमदायिना यौव
नेननयेनसानसानात्मेनतेजना ६ नानारसमयीचित्रवृत्तांतनिचयोंभि
ता भीमायौवनभूर्येनतीर्णाधीरः सउच्यते ७ निमेषभास्वराकारमालोलघ
नगर्जितं विद्युत्प्रकाशमशिवंयौवनंमेनरोचते ८ ॥

पुरुषेनरकादिहेतुत्वात्सुयक्लेशसाध्यत्वाद्वरसाः आरंभाः स्त्रीपुत्रकलत्रादिव्यसनारंभायेभ्यस्ते तथातेते
प्रसिद्धारागलोभादिदोषाः प्रतिलेपंतिविनाशयेतिपदेदोषालेनयौवनेनैवक्षुब्धाः अतिशयेनीतातत्पर्यः अ
तएवमहानरकेतिसपंच ६ रसाः शृंगारादयः कद्वादयोविषयाभिलाषाद्वरजलानिचप्राप्तुर्यमयत् रा
गलोभादीनांचोरव्याघ्रसर्पादीनांचचित्रवृत्तांतानिचयेकंभिताः भरिताभूयौवनारण्यभूमिः
वनानिबहुलानिगर्जितानीवसाभिमानांकथाचनानांमेघानांगर्जितानिचयस्मिन् अतएवविद्युदिवप्रकाशमा

मिथ्यावस्तुष्वेव कल्पिता कल्पना मनोरथ्या बुद्धिर्यस्यां २६ कदाचिज्जातेच्छया रुदन्ना लोभवशेन भोजने दास्यामीति प्रतारणेन।
स्नेहस्मृत्वेव भोक्तुं वाञ्छते वाञ्छतीति मारीहं २७ अतएव मनसि चिन्तितः श्रीतातपादिदुःखसंवेदनं यस्य उर्वीरुहो वृक्षस्य २८
उर्वीरुहापि तं दुर्गुणा भावस्थादसः प्रज्ञाभ्यो लक्षणया बाह्यां विदग्धधर्मिणः पादिसमाः २९ इंसकलाभिर्दोषदशा।
भिर्विदिताशयेदूषितान्तःकरणं अविवेकलक्षणस्य विलासिनो निरंकुशविहारशीलस्य शरणं गृहे विदितिनियातो
प्यर्थे एवकारो भिन्नक्रमः कर्मापिपरितृप्त्यैषं सुखाय अलेपत्यर्थे नैव भवनीत्यर्थः ३२ इति वा॰ता॰वै॰ एकोनविंशः

नानामनोरथमयी मिथ्याकल्पितकल्पना दुःखायात्यन्तदीर्घाय बालता पेलवाशया २६ स्नेहसोभवने।
भोक्तुमिच्छमादातुमेव रात्रौ वाञ्छतेयेनमौर्ख्येण तन्मे दुःखाय कथं भवेत् २७ अतः श्रीतेरशाकस्यशीतातपनि।
वारणे कोविशेषो महाबाहो बालस्योर्वीरुहस्य वा २८ उदितमभिवाञ्छति यत्ताभ्योदुत्तरायणा: भ
याहारपरा नित्यं बाला विदग्धधर्मिणः २९ शैशवे गुरुतो भीतिर्मातृतः पितृतस्तथा जनतोज्येष्ठबाला।
च्च शैशवं भयमंदिरं ३० सकलदोषदशाभिदूताशयं शरणमप्यविवेकविलासिनः इहनकस्यचिदेव महा
मनेभवति बाल्यमलं परितुष्टये ३१ इतिवासिष्ठे बाल्यजुगुप्सानामैकोनविंशः सर्गः १९ रामोवाच बा।
ल्यानर्थमथ त्यक्त्वा पुमानभिहताशयः आरोहति निपाताय यौवनं संभ्रमेण तु १

२९ लोभद्वेषमदासया।

मानमात्सर्य दूषिते कामाद्यनर्थसदने यौवने चार्यनिंद्यते अस्तुबाल्यमतिमौर्ख्यादशानिःसारत्वेप्यमोडःखबहु
ले यौवने तत्तद्भावान्नानाभोगरसरंजितत्वाच्च सुखदत्वरेवेतिस्पृहणीयमेवेत्याशंकातस्यस्तुतरामनर्थतां प्रपंच
यितुमुपक्रमते बाल्यानर्थमित्यादिना संभ्रमेणभोगोत्साहेन भ्रांत्या वत्स्मारणकामपिशाचादिनावाऽभिहता
शयो दूषितांतःकरणः आचत्वर्दशवर्षमोड्यैनमपोद्य करणान्नतथा बाल्ये निपाताय यौवनेतु निपाताय वेति

संक्षिप्यतोमिलतोः कुचापलेनवयुकानर्थं १४ शैशवेनाकांताश्चेतसःस्थितास्काप्राप्तिःशितिनमभ्यस्तेनूनामितुम्रेदा
१५ भंगुरास्थितीनुसभावश्चारसःचपलस्वभावे १६ दुःखभूतानिप्रभृतदुःखानिडुष्प्रसनादीनि १७ ततदाविषदुः
सहेनवैषम्येणाचित्तविकारेणमूर्छितोमूर्छा १८ कौलेयकःश्वाविशेषणानिसाधारणानि १९ वाष्यमश्रुकंठस्थ
मोऽत्रमश्रुजडाशयोऽत्तबुद्धिरचेतनश्च वर्षोत्तितनमभ्यमावधिवाष्यादयःप्रसिद्धाः २० भयंचमात्रारम्भभयादा

मनःप्रकृत्यैवचलंवाल्येचचलतोवरं तयोःसंक्षिप्यतोसातांकरवोतःकुचापले १४ स्त्रीलोचनैः ता
डितंभुजैःस्त्रीलाजालैःसंगकैः चापल्यंशोतितेयसंबैःप्रावाकांतचेतसः १५ शैशवेचमनस्येवसर्वोत्ते
वहितमिष्ठ भ्रांतताविवलस्योतेसततेभंगुरास्थिती १६ सर्वाणिदुःखभूतानिसर्वदोषाडुराश्रयः बालमे
वोपजीवंतिश्रीमततामिवमानवाः १७ नवेनवप्रीतिकरेनाशिश्चःप्रत्यहंयदि प्राप्नोतितदसौयातिविष
वैषम्यमूर्छेतो १८ लोकेनवशमायातिलोकेनैतिविकारितां अमेध्यपवरमनेवालःकौलेयकोयथा
यथा १९ मजस्रवाष्पवदनःकर्दमाक्तोजडाशयः वर्षोत्तितस्यतप्तस्यस्थलस्यसदृशःशिशुः २० भ
यादारपदेदीनेहसाहसाभिलाषिच लोलबुद्धिवपुर्यनेवाल्येदुःखायकेवले २१ स्वस्येकस्याभिलषिता
भावानप्राप्यतमधीः दुःखमेत्यबलोबालोविनिकृत्तइवाशये २२ डुरीहालब्धलतारणिवह्वक्रोल्ब
णानिच वाल्यस्ययानिदुःखानिमुनेतानिनकस्यचित् २३ वालोबलवतास्वेनमनोरथविलासिना
मनसातप्यतेनित्यंग्रीष्मेनेवनस्थली २४ विद्यागृहगतोबालोपरामेतिकदर्थनां आलानइवनागेंद्रो
विषवैषम्यभीषणां २५

रोहृतेसविदितंस्महस्येयसन्निहितेलोलेबुद्धिवपुषीयस्य २१ भावानूपदार्थानूविनिकृत्तःछिन्नः २२ डुरीहा
भिडम्बेणाभिडंसमनोरथैर्वालब्धलतारणिप्राप्तास्पदानि बह्वभिर्वक्रैरन्तरभिर्वचनोपायैरुल्बणानिक्रूराणि
२३ २४ अपरांप्राप्तुकामाद्त्यामपिकदर्थनांपारवश्यकशाघातादानिरुपायां १५ श्रीरामायनमः ॥

पुरः स्थिते प्रतिबिंबमिव स्फुटं वचने निविडे यत्नेन प्रतिदर्पणे चित्ते ततः तद्विषयप्रतिबिंबैः वचनानि बहूलानि भ्रांतिज्ञा
नानि यस्मिन् अतएव नानासंकल्पैः पेलवे मृदुलं तन्मृदुमिति यावत् ततस्ते कांक्षितविषयालाभादालूने स्रवे
तच्छिन्नमिव संशीर्णमिव सदा दुःखिते मनो यस्मिन् ६ अयेन्तरेणाह दुःखेनात्यमेव वा भयादपि भयोन्तरोस्म
नेः अबुध्या अक्तत्तेन तद्दिशा वो व्यर्थे ७ सामान्यविशेषाभ्यां बुद्ध्यबुद्धि सर्वकताभ्यो कायिकत्वेन मानसत्वेन
चलीलादीनां भेदः मोहेनापि नाभ्रमे ८ निष्फलेपि कर्मणि वालप्रमत्तवचनादपि कौतूहलेन कांक्षितम

प्रतिबिंबघनाज्ञाने नानासंकल्पपेलवे । बाल्यमालूनसंशीर्णं मनः कस्य न दुःखदं ६
जलवद्वाग्निलाजस्त्रजाननीत्यापदे पदे । यद्यद्वाशैशवे बुद्ध्या कस्यापदि हि तद्भवेत् ७
लीलानन्दविलासेषु रीतानन्दरागाये । परमे मोहमाधत्ते बालो वलवदापतन् ८ ॥
विकल्पकल्पितानेकविलासैरास्पदे । शैशवे शासनायैव गुरुः पश्यन्न शान्तये ९ ॥
ये दोषा ये दुराचारा दुःक्रमा ये दुराशयः । ते सर्वे संस्थिता बाल्ये दुर्गर्ते इव कौशिकाः १०
बाल्यं रम्यमिति अर्थबुद्धयः कल्पयन्ति ये । तान्हतं विद्धि पुरुषान्भ्रान्तिगर्तहतचेतसः ११
यत्र दोलाकृति मनः यदि स्फुरति हृति चेषु । त्रैलोक्याभयमपि तत्कथं भवति सुखाये १२ स
वैषामेव सत्त्वानां सर्वावस्थास्वपि वदि । मनश्चञ्चलता मेति वाल्ये दशगुणां मते १३

द्वारंभे दुराश्रयदेहप्रतिपेशासना यशुर्वादिकृतकशाताडनादि दुःखायैव न विश्रान्तये ९ दुष्क्रमा दुस्तरा: ।
कौशिका वायसारातयः १० यद्धि किं ते बाल्ये रम्यतरमिति तत्राह बाल्यमिति ऋतिस्तु रागादिविक्षेपाप्रो
देस्वाभाविकात्मस्वरूपाविर्भावने भावनायां न बाल्यं रम्यतापरेति भावः ११ तदरम्यतामेवोपपादयति यत्रे
त्यादिना त्रैलोक्ये अभयमंगले तदपीत्यन्वयः १२ न केवलं मनुष्याणामेवाभयमपि तु सर्वजंतूनामि
त्याह सर्वेषामिति मनश्चाञ्चल्यातिशयस्य दुःखातिशयहेतुता प्रसिद्धेति भावः १३ ॥

वै

वा॰ वै॰
प्र॰ टी॰
४८

४८

1097

अतान्तत्तदृषारोगाशोचचापलदूषिते तिर्यग्जंतुसमावस्थेबाल्यमप्यन्तनिंद्यते ननुतदेदस्यसर्वावस्थासु दुःखत्वम्याः
तद्बाल्यस्य सर्वजनस्पृहणीयत्वात्तस्यानत्वात यथा महाराजोवा महाब्राह्मणोवा महाकुमारोवा अतिचीमानेदस्यग
त्वाश यीतेति अन्यावाल्यस्यानेदवहूल्लत्वमतियादनादित्याशंक्य विस्तरेणतस्यानर्थबहूलतां प्रपंचयितुंप्रतिजानीते
लब्ध्वापीति कार्यभावैर्वीनाकर्तव्यों भिनिवेशैः प्रकृत्यादिनावातगीयाधान्येनपनवानितिवतदित प्रकारार्थभेदेन।
न्वयः तरलाप्यस्थिरा आकारात्मनुर्विषशरीराणियस्मिन् अतएवचेचलस्वभावेसंसारसागरेजन्ममानुष्यजन्मवा

श्रीरामउवाच लब्ध्वापितरलाकारे कार्यभावनते गिरिणा संसारसागरेजन्मबाल्ये
दुःखायकेवलं १ अशक्तिरापदस्तृष्णामूकतामूढबुद्धिता गृध्नुतालोल।
तादैन्यंसर्वंबाल्येप्रवर्तते २ रोषरोदनरौद्रीषुदैन्यजर्जरितासुच दशासुबं
धनंबाल्यमालानंकरिणामिव ३ नमृतौनजरारोगेनचापदिनयौवने ता।
श्चिन्तानिकृन्तन्तिहृदयंशैशवेयथा ४ तिर्यग्जातिसमारंभः सर्वैरेवाव
धीरितः लोलोबालसमाचारोमरणादपिदुःखदः ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥

ल्ये केवलेदुःखायैवलभ्यतेजंतुभिरितिशेषः अपिनाममनुष्यजन्मनः अतिदौर्लभ्यंद्योत्यते तयाचअशक्तिर्लौल्यंवे।
रवलत्वदुर्निग्रपतरमिति १ प्रतिज्ञातार्थमवेचयति अशक्तिरित्यादिना गृध्नुता साभिलाषता तल्लाभतृष्णादिविषये
गृध्नुताक्रीडाकौतुकादिविषयेनतल्लाभेदैन्यमितिभेदः २ चकारोऽनुक्तानेतदुर्दशासमुच्चयार्थः बंधनेअधि
करणेल्युट् आलानंगजबंधनस्तंभः ३ जरारोगेसमाहार द्वंद्वैकवद्भावः ताश्चिन्ताहृदयं परितः कृन्तंति।
छिंदंतीवपीडयंतियाः यादृश्यः ४ तिर्यग्जातयः पश्वादयस्तैः समः प्रारंभोयस्य अवधीरितोभर्त्सितः

५

वा॰वै॰
प्र॰टी॰
६२

1099

यदादृश्यवर्गेनकिंचिदपिसुंदरंतदानदेनः पातिशरीरमपितथैवेति स्वनएवदग्धेयोयेनसतापिशरीरेणजीवः
समूहः प्रतार्यतेचित्रमाश्चर्यमेतदित्यर्थः ५७ यदिननताविप्रलंभेनकायस्यकिंचित्प्रयोजनंस्यात्तदायुज्येता
पि नदपिनास्तीत्याहद्वाभ्यां ५८ कायोगीसेस्मातिकथावनात्येवपरः स्यावर्तोभ्रमस्तोभ्रमः यस्मिन्स्वार्थस्य
यथास्यात्तथानिष्फलः परार्थश्चायोपीत्यर्थः ५९ कुतः कायादिदृश्यवर्गस्यास्थैर्येतत्राहमिथ्येति यतो
मिथ्याभूतस्याज्ञानस्यविकारइत्यर्थः स्वप्नसंभ्रमनगरंतस्मिन्नथवास्वाप्नसंभ्रमोतीनामाधारेशरीरएवस्वप्नद्

नकिंचिदपिदृश्येस्मिन्सुंदरंयेनदृतात्मना । चित्रेदग्धशरीरेणजनताविप्रलभ्यते ५७ दिनैःक
तिपयैरेवनिर्झरांबुकणोयथा । पततययमयत्नेनजरठःकायपल्लवः ५८ कायोयमचिरापायो
बुद्बुदोंबुनिधाविव । व्यर्थंकार्यपरावर्तेपरिस्फुरतिनिष्फलः ५९ मिथ्याज्ञानविकारेस्मिन्स्वप्नसं
भ्रमपत्तने । कायेस्फुटतरापायेक्षणमास्थानमेद्विज ६० तडित्सुशरदभ्रेषुगंधर्वनगरेषुच । स्थै
र्येनविनिर्णीतेसविश्वस्तुविग्रहे ६१ सततभंगुरकार्यपरंपराविजयजातजयोद्भटवृत्तिषु ।
प्रबलदोषमिदंतुकलेवरंतृणमिवाहमपास्यसुखंस्थितः ६२ इतिश्रीरामा॰ मोक्षोपायेकायजुगु
प्सानामाष्टादशःसर्गः १८ ॥

शीनात् स्वशरीरेयथाकामेपरिवर्ततइतिस्मृतेः नगरस्यनागरिकव्यापारतल्पसत्ताकत्वादित्यर्थः ६०
विश्वस्तत्वविश्वासंकरोतुविग्रहेदेहे ६१ हठवृत्तिषुभंगुरतायांजयेश्चस्वोत्कर्षाख्यापनायबलात्प्रवृत्तेषु
पदार्थेषुमध्येसततभंगुरकार्यसमूहविजयिनोयेतदुत्कर्षदम्भादयस्तेभ्योपिजातजयेलब्धोत्कर्षेतनुकृतत्वा
दप्रबलदोषमिति नाशहेतुदोषसामग्रीबाहुल्यादित्यर्थः अपोस्यतत्त्वबुद्ध्यानिरस्य ६२ इतिश्रीवा
सिष्ठतात्पर्यप्रकाशेवैराग्यप्रकरणेअष्टादशःसर्गः १८॥

६२

बलेनेबलः प्रतानवेष्टने निपातोऽधोगतिस्तत्फलस्तत्पर्यवसितः पातोमरणं यस्याः निपातफलैरीदृशमेतैः पातो य

स्या इतिवा ४८ कर्दमकोशेषु पंकाधारेषु विषयपल्वलेषु कथं कैर्इदृशाः कौ एते ईदृशो भेकः ४९ निःसारानीरसाः का

षा एव चपालावायवोऽर्कफा एव वा रजोमार्गेण राजसमहत्या धूलिमात्रपरिशेषेण वा धूलिसदृशेनाकाशमार्गे

णान्यत्र ५० अत्रदीपशरीरयोर्गत्यागतौ विनाशोत्पत्ती एवं शोकादत्तु कथं शरीरस्य नेदृकेन चित्तत्त्वायत इति

संबंधः ५१ आस्थासारत्वाचिरस्थायित्वसत्यत्वाद्यभिमानः केठोकेपि योनः पुनेर्द्विर्वचनमतिशयार्थः ५२

दीर्घरोगात्स्वबलयानिपातफलयानया नदेहलतयाकार्यं किंचिदस्ति विवेकिनः ४८ मज्जत्कर्दमको

शेषु इदित्येव जरोगतः नज्ञायते यातचिरात्कक थं देहदर्दुरः ४९ निःसारसकलारंभाः कायाश्चपलवा

यवः रजोमार्गेण गच्छतोह दृष्टेनेनेदृकेन चित् ५० वायोर्दीपस्य मनसो गच्छतो ज्ञायते गतिः आग

च्छतश्चभगवेच्छरीरस्य कदाचन ५१ बद्धास्थायेशरीरेषु बद्धास्थायेतगस्थिते नान्मोदृमदरोन्मत्ता न्धि

ग्धिगस्तु पुनः पुनः ५२ नाहं देहस्य नो देहो मम नायमहं तथा इति विश्रान्तचित्ता ये तेस्वे नेपुरुषोत्तमाः

मानावमानबहुला बहुलाभमनोरमाः शरीरमात्रबद्धास्थं पश्यन्ति दोषदृशो नरे ५४ शरीरश्वभ्रशायि

न्यापिशाच्यापेशलागया अहंकारचमत्कारच्छलेनच्छलितावयं ५५ प्रज्ञावराकी सर्वैव कायबद्धा

स्थयानया मिथ्याज्ञानकुराक्षस्याच्छलिता कष्टमेकिका ५६॥ श्रीरामचंद्रायनमः ॥

अथ ईदृत्वेन चलादिवज्जरो देहो देन इति विचार्य विश्रान्तचित्ताः परमात्मनीतिशेषः पुरुषोत्तमाः पुरुषा

श्रेष्ठाः विष्णुस्वरूपा एवेतिवा ५३ दोषदृशो देहस्याविषयाः द्वेतिमप्तत्त्ववर्शनयेति ५४ अहंकारस्य चमत्का

रिभोगात्सर्वदिः सैव पिशाची च्छलेन कपटेन च्छलिता असारे सारतामाधाय संसारापहारेण प्रतारिताः ५५

प्रज्ञासद्बुद्धिः वराकी दीना मिथ्याज्ञानमेव कुराक्षसी एकिकासहायशून्या ५६ ॥ श्रीरस्तु सर्वजगतां

गें
वा॰वै
प्र॰टी
४९

|10|

तान्नसरंतिनानुगच्छंतिकृतंपालनपोषणरूपकारंक्षतिमनुपकाराभावादितिकृतघ्नः ३९ चलश्चपलःलंबे।
लंबमानेपदेंबुजलकणः सन्निधानान्मतेभकर्णायएवेतिगम्यतेभंगुरोनश्वरः ४० आधिव्याधिकदकशात
ततत्वात्कर्षवाशीथिलः नम्रतः स्वभावः ४१ पालपल्लवमिवपेलवोमृदीतनुतोकार्श्यपेलवमितिपारे
क्रियाविशेषणआम्रयदाराभयव्याधियोग्यता ४२ तानिष्ठुनः ध्रुवःसर्वोपभुक्तान्येववेश्मितार्थसेवबुध्यारूढ

मरणावसरीकायाजीवेनानुसरंतिये तेषुनानकृतघ्नेषुकेवास्थावदधीमतो ३९ मतेभकर्णा[ग्र]
चलःकायोलंबांबुभंगुरः नसंत्यजतिमांयावत्तावदेनंत्यजाम्यहं ४० पवनस्पंदनतरलःपेलवः
कायपल्लवः जराजीर्णतनुहतश्चनेत्सोमेकटुनीरसः ४१ भुक्त्वापीत्वाचिरंकालेबालपल्लवपेलवो
तनुतामित्यपत्येवविनाशमनुधावति ४२ तान्येवसुखदुःखानिभावाभावमयान्यसौ भूयो।
प्यनुभवन्कायःप्राकृतोहिनलज्जते ४३ सर्वेश्वभुक्ताहृत्वासेवसौविभवश्रियः नैष्कायमे।
तिनस्थैर्यंकायःकिमितिपाल्यते ४४ जराकालेजरामेतिमृत्युकालेतथामृति सममेवाविशे
भी४ षतःकायोभोगिदरिद्रयोः ४५ संसाराम्बुधिजठरेतस्मात्तुदरकांतरे सम्लुलितमूलेद्गामके
येकायकच्छपः ४६ दहनैकार्थयोग्यानिकायकाष्ठानिभूरिशः संसाराभाविहाद्यतेकेचि
तेषुनरोविदुः ४७॥ क्र४

स्यसर्वनाम्नापरामर्शोहिनापिहिवचनेवीप्सालभ्यतेप्राकृतःपामरः ४३ सेसेव्यसंप्राप्यउक्त्वायेउपभवयमतक
र्षवास्थैर्यंचअविनाशिनो ४४ तस्मैवकुदरकमस्यछिद्रंसमद्रवमूलः अतएवमलेद्गा आलोद्यारानकलेद्य
येणविधुरः अतएवमकः तरूपसर्पणेनतत्पश्चादिवाग्विकलश्चकच्छपलादितडरिंद्रियेडुंविषयकर्दमे
रसास्वादिनोकच्छपः ४६ दहनमेवैकोर्थोयस्यप्रयोजनंतत्योग्यानितेषुतेषांमध्ये ४७॥
त्

४९

गो
वा॰ वे
प्र॰ टी
४५

1103

लुठत्भसौपतित्वापरिवर्त्तनं १८ वल्गती मृदुःप्रसरंतीतरला लसणागृहस्वामिनी यास्मिन् अतएवरागेणकामेन गौरि॰ कादिरंजकद्रव्येणचरंजितानि सर्वांगानि यस्मिन् १९ पुष्पास्थिलतणकासानां संचहनेन परिसितः सेकटः संकुचितावकाशः कोटरो यस्य अंगाणि मलमूत्रान्नरसादिप्रसरणार्थी दीर्घ छेदयः २० स्नायवः शिरास्ता एव नेत्रो वीणादिस्वराणि वेध्यंतरा॰ जवोवायस्मिन् अस्यां गत्वा ताडितेत्योः संयोगेइतिमकस्निवेधः मे कोलेकहणे २१ अवष्टंभः यतनप्रतिविया ते मि॰ थ्याअनृतं मोहो अज्ञानं च स्थूणा आधारस्तंभो कर्मथारयावा २२ दुरीहा दुष्चेष्टासैव दग्धादारुव्रणपीडितादासी

कलेवरमहं कारगृहस्थस्यमहागृहं लुठत्भयेनवाक्यैर्यैः किमनेन नमनेमम १८ पलितवद्धं द्वियपस्त्रैव लंतलाग्रहागते रागरंजितसर्वांगे ने संदेहगृहंमम १९ पुष्पास्थिकासुसंचहृपरिसेकटकोटरे अंतरा॰ जसिरावद्धेनेसं देहगृहंमम २० प्रसन्नेत्वाउनेवीकरकोलुकृनतकर्दमे जरामेकालधवलेनेषं॰ २१ चिन्तनभूतक्नुतानंतचेष्टावहस्थसोस्थितिः मिथ्यामोहमहास्थूणोने षं॰ २२ दुःखाभेककृतानंदेस्वशा॰ य्यामनोरमे दुरीहादग्धदासीकेनेषं॰ २३ मलादृग्विषयवाहुभोगेपस्करसंकटे अज्ञानक्षारवलितेनेषं॰ २४ शल्कुगुग्गुलविश्रांतजानुर्धभ्रमस्तके दीर्घदोर्दारुमहठेनेषं २५ प्रकटान्तगवाक्षांतः क्रीडत्मताग्रहांगनम् चितावाहितकंराजनेषं॰ २६ ॥ श्रीरामचंद्रायनमः ॥

यस्मिन् २३ अतएवमलाढ्योदेवीषवद्धलेवनिर्गणिके अविषयस्थलतणेभोरेहपस्कदेई आदिसाधनैः संकीर्णं तात्रेलवणादिभिर्यादि विपीर्णता दिद्देरूपोवा २४ जेवास्तेभस्यगुग्गुलआधारकाष्ठस्थानीयस्तत्रविश्रांतस्य॰ प्रतिष्ठितस्याग्रात जेवास्तेभस्यजानुमस्तकं तदपिवाधाराधारपरंपरयाप्रतिष्ठितमेवमलशेोषिल्लोसर्वशेषि स्थापतेः दोर्षाबाहू २५ प्रकटान्यक्ताणिज्ञानेंद्रियाणिप्रज्ञाबुद्धिः प्रकटेतितन्हि प्रशेषणेक्रियाविशेषणेवा २६ ॥ २६ ॥ २६

४५

छायाकांतिः प्रसिद्धतया छायाच परः श्रान्तः आस्थामी निरना स्याद्देवस्यामास्मिन्देहतरौ केम्प्रयुक्ते उपेताइति भावः ८
नन्वात्मत्वेन सर्वजनप्रसिद्धो यं कथमपेतस्तथाहनानेति संतरणमापुनेयाः संसाराब्धेर्वा परतीरगमनेनावि
नौकाये ९ विश्वासे निश्शंकहितावस्थानयोग्यता मत्यये १० स्नाय वा सिराः पटहो वाद्यविशेषः अहं के असारस
छिद्रे च गतधुनो अप्राप्तनिर्गमनोपायो यदेशाघाह्वे ११ देहमेव घुनः षड्भिः स्नन्त्वेतन्नुपयति संसारे त्यादिना घुणाः
काष्ठकीटास्तैः ततः छिद्रितः १२ लतास्यत्वकपल्लवादेर्मांगलिकत्वेन पुष्पोद्गमदेनवात स्मितपुष्पोद्गमः।

सच्छायो देहद्रुतो यं जीवपो थगगणस्पदः कस्मात्मीयः कस्य परमास्थानास्याकिलाश्चके ८ तातसेतरः।
गणार्थेन गृहीतायो घुनः घुनः नाविदेहशुना घोचकस्मस्यादात्मभावना ९ देहनाम्निवनेस्मन्नेवद्रुग
तेसमाकुले तनूरुहासे व्यंतरो विश्वासे को ध्यगाच्छति १० मोसस्याघवास्खलिते शरीरपटहे दृष्टे मार्जी
रवदेहनातातिहास्यधगतध्वनौ ११ सेयाधारणैश्चहत्वो विलसञ्चितमर्कटः वितामेजुरिताकारोदौ।
चंडः खवुणस्ततः नृस्याभजेगमीगेहकोपकाकक्रनालयः स्मितपुष्पोद्गमः। श्रीमाँस्तुभाशुभमहा
फलः १३ स्कंधोचलताजालोद्दलस्तवकसुंदरः पवनस्पंदिनाशेषस्वांगावयवपल्लवः १४ स
वैद्रियखगाधारस्तजातनेलभुजन्नतः सरसच्छायया युक्तः कामपांथनिषेवितः १५ मध्येः सेजनितादौ
चेशिरोस्तत्रणावलिः महत्कारम्भकृतेकुलायस्त्रिरोदयः १६ विछिन्नवासनाजालमूलत्वा।
इलेवाकृतिः व्यायामविरसः कायस्तीयतनस्त्वायमे १७ पादः १३ स्कंधशाखेनवाहू।
पुष्पोद्गम इति वा
लतेयन्ते लतेशाखेस मे शाखालतेत्यमरः ओवृजालशाखो शरीरभेदेनने योजातो के नैवस्तवनिरूपणात्पव
नेत्रप्रायाणः १४ शोभनेजानन्नीमध्यमपर्वस्थीमस्सतया विधेयः कायपवलेभसदृशभागो यस्सयावत
रसच्छायया यौवनकांत्याशीतलच्छायया च युक्तः लावत्कामपांथनिषेवितइत्यर्थः १५ आदौ दीर्घतिच्छेदः स्तोप
र्यपक्विचितणोत्पत्तिः प्रसिद्धा १६ विभक्तवासनालक्षणप्ररोहजटाजालवेष्टितमूलत्वाइलेवाइरु छेदास्या
कृतिः स्तत्रयस्य व्यायामः श्रमः सएवविविधः व्यायामो विटपदैर्घ्येनेनविरसः प्रियसंस्पर्शहीनो हृतश्च १७

अतोजडोपिनजडोज्ञानातीतिनरः आत्मानत्सदृशलक्षणः स्वतस्मात्सदृशप्राणादिकोशचतुष्काधारत्वाच
वलितावेष्टितेवयंचतुर्णाआत्मचमत्कृतिर्ध्यानचिन्तादात्म्यंयस्मिन् मत्तोमोत्ताधिकारसंपत्तौनजडोनेत
र्जडतुल्यः २ अतएवचिज्जडदृष्टोमध्येकिमयमात्मकोदोस्याइत्यनात्मकोटावितिसंशयेदोलायितः
अनिर्णयडक्षः आशयोमनोयस्मिन् विवेकशोधकलक्षणत्वादेवविमूढआत्मायस्मिन् अथवाप्रय
प्रयतीतिपाठेजडदृगतः अजडदृग्विवेकीनयोरात्मोस्मिन्देहेआत्मबुध्यामोदृसंसारमेवप्रयप्रयतिनपुरुषा
र्थं यतोसौदोलायितडुराशयश्चचलाःप्रदृचिजडस्पर्शः ३ लोकेनान्नपानादिनाप्रीणितापादिनाच

अतोपिनतत्सदृशोवलितात्मचमत्कृतिः शुनाभ्योप्यभयोपिनजडोनापिचेतनः १ जडजडट
शोर्मध्येदोलायितडुराशयः अविवेकीविमूढात्मामोदमेवप्रयच्छति ३ लोकेनानंदमाया॥
तिस्लोकेनायातिखेदतां नास्तिदेहसमःशोच्योनीचोगुणवर्जितः ४ आगमायायिनाति॥
संदेनकेसरशालिना विकासिस्मितपुष्पेणप्रतिक्षणमलंकृतः ५ मज्जशाखोचनस्कंधो॥
द्विजस्तंभप्रमास्थितिः लोचनालिविलाकांतःशिरःपीठहृदन्फलः ६ स्नावदंतरसग्रस्तोद॥
स्तपादस्तपल्लवः गुल्मवान्कार्यसंघातोविहंगमकृतास्पदः ७॥

नीचोऽधमःअप्रशुचिरितियाव
त् ४ अथेतार्दृतोवक्रेहृत्त्वेनरूपयति आगमेत्यादिचतुर्भिः प्रतिक्षणप्रतिदर्षलवप्रस्पातेवेच ५ मज्जा॥
त्वनःस्कंधोसःशाखामलेचद्विजादंतास्तएवस्तंभाषात्पतिणलेयांश्रेणीबद्धानामाधारस्तेभङ्ग्वशुभास्थितिर्यस्यशि
रःपीठेशिरःस्थाने ६ अवोकर्णौनावेवदंतेनेनरसयतइति दंतरसौकाष्ठकरकाखो‌ायस्तिर्णैलाभ्यायलस्तु
मद्वारैःऊर्ध्वितरवसंछिद्रः गुल्मरोगविशेषोमलप्ररोदश्चतद्वान्कार्यः कर्णशाकाःसम्यकचातःछेद
नभेदनादिःशात्रकर्पणादिनायस्य विहंगमोहात्मपरिणीतिमेत्रप्रसिद्धोजीवेश्वरौबुद्धिजीवोवानाभ्यांकृत

1106

संकीर्णानि विस्तीर्णानि गहनानि सादसकार्याण्यरण्यानि च यस्यां अथवा एकैव तृष्णा आशाकामलोभलोभत्वादिभावै
अतदेशस्तल्लोकेषु विस्तीर्णा चासौ गहना दुर्लक्ष्या चेति कर्मधारयः एवं निबिडजालवद्बंधनहेतवः आशापाशा तृष्णारजोगुण
प्रचुरानिबिडलमाजालमपि प्रचुरा च शिक्षस्य ५१ कथं विस्तीर्णा कथं च गहना कथं चैका आश्रयविषयशब्दादि
भेदेन आशाकामलोभादीनां भेदादित्याशंक्योक्तमर्थं दृष्टान्तेनोपपादयति एकैवेति मनःस्थितैव तृष्णा एकैव।
सर्वभुवनानां मानेषु भोगेषु लब्धलब्धा ग्रामविषयासक्तौ जगति अवकाशभूमौ डलत्वं गतं मृगप्राप्ते च स्थितादेहेतर
सैव सर्वत्र तस्मात्त्वमाशाकामादिभावे प्राप्नोति न स्मरहो विभाव्यत इत्यर्थः यथा रसनेन्द्रियात्मना वपुः स्थिता एकैव।
मातृपूर्यशक्तिः सर्वेषां भुवनानां अत एव जलस्थानसौपललब्धप्रतिष्ठा च चलवीचिमाले नदीसमुद्रादौ तरणतत्तीरेडु

संकीर्णगहनाभीमा घनजालरजोमयी सांधकारोग्रनीहारा तृष्णाविंध्यमहाटवी ५१ एकैव सर्वभुवनांत
रलब्धलक्ष्या दुर्लक्ष्यतामुपगतैव वपुःस्थितैव तृष्णा स्थिता जगति चंचलवीचिमाले क्षीरोदकोशुतरलेमधु
रेवशक्तिः ५२ ॥ इति श्रीवैराग्यप्रकरणे तृष्णाभंगो नाम सप्तदशः सर्गः १७ ॥ श्रीराम उवाच ॥ आर्द्रांत्रतं
त्रीगहनो विकारी परिणामवान् देहः स्फुरति संसारे सोऽपि दुःखाय केवलं १ ॥

दनात् क्लेदनादुदके अवनात् शादनात् आश्रितिक्रियाशब्दभेदेन तरलेक्षुखवास्थिते जलेऽस्थिता दुर्लक्ष्यता
मुपगता एकैवेति न विभाव्यते तद्वत् जीवने भुवने वने नीरे क्षीरोदकोशे व समित्यमरः ५२ इति श्रीवासिष्ठतात्पर्य
र्यप्रकाशे वैराग्यप्रकरणे सप्तदशः सर्गः १७ ॥ आधिव्याधिबहुक्लेशजरामरणभंगुरः निदानं मानतृष्णादेर्देह
एवात्र निंद्यते अस्ति तस्माद्दुःखहेतुत्व यावज्जीवन् भद्राणि पश्यतीति न्यायाद्देहस्य सुखभोगायतनत्वप्रसिद्धेः त
सर्वेषां तत्र प्रीत्यतिशयदर्शनाच्च सुखहेतुत्वमित्याशंक्य तस्यापि दुःखहेतुत्वमेवोपपादयति आर्द्रेत्यादि।
ना आर्द्रा गलदृद्रस्यमलमूत्रादिमत्वा तंत्र्यो नाड्यः परितः यस्य पतनोपयातो मरणेन ॥१॥

यो. वा. वै. प्र. ४०

मदादिर्मम तत्वामितम्यस्मिंश्चित्ते जिते सति सकलानां शान्तिर्दोषादिगुणानां जयः स्वाधीनतासंपत्तिः तस्य सक-
लाः कामकर्मवासनादिकलाः सहिताः गुणाः सत्वरजस्तमांसि यस्य तस्य आत्मविद्याप्राज्ञयोनाशस्तस्य सक-
लागुणाः आनंदलवा यस्मिन्निति निशायाने देतस्य जयः प्राप्तिस्तस्य वा आशानिबद्धेत्यर्थः १६ हास्मि देवशारी
रे हृदये वेदेव देहीत्यस्य समस्तनित्रे हृदि ह्लादे वेदी महतीति विनष्टि इति निश्चकाते: अभ्युदयानुकूलको स्मि विंतेति तितया वैरा
ग्यसंपन्नास्मन्त स्मितत्नमसिजरान्मूर्खो कालिनां गच्छतां स्वविलासयत्नुन्नादृयतिशोभयतिवा जडोस्मा हृदे
तु मलिनः पापदेहे तथैवि नाहं यस्माद्वालं सेचलेरवाय देजलेन मलिनानीलाविलसंतीत्यर्थः २७ इति

सकलगुणजयाशा यत्र बद्धा महद्भिस्तमरिमिह विजेतुं चित्तमभ्युत्थितोऽहं विगतरतितया
तन्नाभिनन्दामि लक्ष्मीं जडमलिनविलासां मेघलेखामिवेन्दुः २७ इति श्री वैराग्यप्रकरणे
चित्तदौरात्म्यनाम षोडशः सर्गः ॥१६॥ रामोवाच ॥ हार्दान्धकारशर्वर्या तृष्णयेह दुरन्तया
स्फुरन्ति चेतनाकाशे दोषकौशिकपंक्तयः १ अन्तर्दाहप्रदायिन्या समस्तह्लादमार्दवः
पंकस्यादित्यदीप्त्येव शोषं नीतोऽस्मि चिन्तया २ ॥

वासिष्ठतात्प० वैराग्यप्र० षोडशः सर्गः १६॥ सर्वव्यापी च जननी दैन्यकार्पण्यमन्युदा भ्रमयन्ती जगत्तृ-
ष्णा तस्यै कान्त्वविनिर्यते हार्दस्य परमप्रेमास्पदस्यात्मतत्वस्य हृदयोङ्कवस्य विवेकादेश्च तिरोधाने अंधका-
रशार्वर्या तमिस्रया दुरन्तया दुरुच्छेदया इह चेतनाकाशे जीवे रागादिदोषलक्षणाः कौशिकपंक्तयः उलू-
कश्रेणयः १ समस्तेन्द्रियपद्धतेः समार्द्रवस्नेहहृदयदाक्षिण्यविनयौदार्यस्पर्शेषु नेहर्षं शशिह्ठे वा रसमार्द-
वे पंकस्य धारणे अथवा समस्तहृह्लादस्य रसमार्दवं येन तथाविधोऽहं संप्रति शोषं तच्छून्यतां नीतइत्यर्थः २

1108

वालविभीषिकार्थं कल्पितवेतालको यथा बालबुद्ध्या स्फारतोऽप्यसत्यैव बाल्यावस्थामेव विचारादसत्त्वमापद्यते तथा तत्तुच्छाऽजेयमनोऽविवेकेन तु निस्स्वरूपमेवेत्यर्थः २० दुःखेनापि निगृहीतुमशक्यो मनोलक्षणो ग्रहणाती तिग्रहः पिशाचः उन्मत्तः सदा संतापकत्वात् कष्टतरः क्रमः अतिक्रमणेन वशीकार इति यावत् वज्रानल रकाऽकाद्यपि दृढो दुर्भेदः श्मशानेऽपि निष्ठुर इति वा २१ कार्येषु विषयेषु पतति करिष्यामो वा सज्यते विरति निवृत्ति चिरमभ्यासेऽप्यविस्रस्तायामेव इति शेषः यथा बालः कदाचिदपि प्राप्तं क्रीडनकात् चिरोपात्ता

मिथ्यावस्फारवेषेण विचाराहितशासनेन बालो वेतालकेनेव गृहीतोऽस्मि कुचेतसा २०
वह्नेरुग्रतरः शैलादपि कष्टतरक्रमः वज्रादपि दृढो वह्नान् दुर्निग्रहो मनोग्रहः २१
चेतः पतति कार्येषु विहगः स्वामिषेष्विव क्षणेन विरतिं याति बालः क्रीडनकादिव २२
जडप्रकृतिरालोलो विततावर्तवृत्तिमान् मनोऽब्धिरहितव्यालो दूरं नयति तात मां २३
अप्यब्धिपानान्महतः सुमेरून्मूलनादपि अपि वह्न्यशनात् साधो विषमश्चित्तनिग्रहः
चित्तं कारणमर्थानां तस्मिन् सति जगत्त्रयं तस्मिन् क्षीणे जगत् क्षीणं तच्चिकित्स्यं प्रयत्नतः २५
चिन्तापिशाचिका नित्यं खेदः स्वशस्तानि तु नमस्यागतान्यगवरादिव काननानि
तस्मिन् विवेकवशात् तस्मिन्नु तोष्यातेमनस्य मनो निपुणमेव गलेतितानि २६ ॥

दृष्ट्वा ध्यायनाहिरतिं याति तद्वत् २२ सर्वाणि विशेषणान्यब्धिसमत्वोऽवस्थानि सम्प्राणि अहिताः कामा दयः षट्तन एव व्यालाः सर्पा यस्मिन् २४ विषमः कष्टतरः २५ चिकित्स्यो रोगवदवश्यमपनेयं २५ ३ क्रमेव हस्ते नैनस्य एयतिन न ममिति वितर्के अभ्यागतानि प्रसूतानि अगवाद्रिरिषं शाहिंसादेः तत्तु ता
ह्रस्वं तोऽनिर्वासन तथा भर्जितबीजप्रायतामिति यावत् २६
श्रीरामायनमः ॥

जडतो ऽज्ञतो यातः प्राप्तः अत्यन्तनिःशेषः क्रमेणानिष्ठुरेण त्वत्त्राभार्थेवेत्युपमितसमासो रूपकं वा अन्यत्र त्वत्प्राव
त्सदा अपवर्गादरीभार्याणुगामिना कौलेयकेन त्वन्वाजडतो ऽज्ञतो प्राप्ते शवेऽकुसंपदवेतिसंबेधः १५
तरंगवत्तरलास्फालाः अलभ्यविषयेषु निरन्तरमानाः हतयोः यस्येति शेषः पदे अन्यत्र तरंगास्तरलास्फा
लहतयो यस्मिन्स्तेनतरलयो भेदा जलतपिणा उग्रेण त्वद्रेणनदीनदहृतः रवलिपातनीतोऽस्मि १६ धर्मप्रव
त्यास्वर्गारोहेऽन्धकोऽतनिपातनायतत्र भावेस्वस्वलेशस्य यद्वकीटपतंगादिजन्मामिष्टमरणाय तथा च श्रुतिः

क्रमेण जडतो यातः त्वत्त्राभार्यानुगामिना प्राप्तं कौलेयकेनेव ब्रह्मसम्मुखोऽस्मि चे
तसा १५ तरंगतरलास्फालहतिनाजडरूपिणा नदद्वद्दवेवचेतन ब्रह्म नीतोऽस्मि
चेतसा १६ अंधोऽतरनिपातनायक्ष्मेवाश्रमरणायच त्वन्नेचेडानिलेनेवदूरंनी
तोऽस्मि चेतसा १७ संसारजलधेरस्मादि यन्नुत्तरणोन्मुखः सेतुनेवपथः पू
रोरोधितोऽस्मि कुचेतसा १८ पातालावृत्तावताय पृथ्वीपृष्ठात्पातालगामिना कू
पकापेकुरुदाम्नेवविवेचितोऽस्मि कुचेतसा १९

पतमेवाध्यानेऽप्यनिवर्ततेइति अथैतयोः यद्योर्नकतरेणचनत्तानीमानि तुल्यादयसकृदावर्तीनिभा
तानि भवंति जायस्वम्रियस्वेत्येतत्तृतीयं स्थानमितिच उपमानपदेस्पष्टं १७ संसारजलधेः उत्तरणोन्मु
खो ऽहं संसारजलधावेवनिरु[illegible] अस्थापितोऽस्मीत्यर्थः यथासेतुना तद्वन्नदीपयः पूरो रुध्यतेतद्वत् १८
पृथ्वीपातालशब्दाभ्यां तन्मद्देशावूर्ध्वाधोदेशौ लक्ष्येते रज्ज्वाजलादिभाराकर्षणे येकजोवद्धभारंतिये
कुकाप्रोतवलयाकारभारं वा कूपकाष्ठप्रसिद्धं १९ श्रीरस्तु ॥

चेचुरं अतिचपलं चरतेर्यद् चलनं चापचिमऽतोविचिंचानि यट् लुकि चापल्योऽस्त्यस्यास्मिन्नुकरूप्रत्ययात् स्तुचे प्रतिषि
ध्यते तत्परचचपलस्वभावे चिंतानिचयेन चात्यमानं तद्धनताम्मितिबलान्निरुध्यमानमपि पिधेयनत्वं भातीत्यर्थः १०
तत्कर्षापकर्षयोरुपाधिकस्थितत्वात् तत्समाधत्ते। सर्वमत्र तेषामानंदपकत्र्यमनासेवत यांजीवन्मुक्तेरन्तर्भूय मा
नासमनातत्त्वमित्युच्यते तथाच मनोमोहस्य यानातोहृतो नित्यसिद्धत्वात् क्लिनेव शरीरे प्राप्याप्यमोहरूपाद्वैतेनम
नसा देहमात्रात्मभावः परिक्षिप्यते इति भावः ११ चित्तस्य प्रत्येकप्रवणप्रवृत्ततया बहुतरहेतविषयासक्तिक
लनाललक्षणशाख्यायां विलीनाः समग्रापाः प्रबोधकशास्त्राचार्योपदेशमंतरेण केवलस्वबुद्धिकृतवि

चेतश्चंचलतया हत्या चिंतानिचयचंचुरं धृतिं बध्नाति नैकत्र पंजरे केसरी यथा १० मनोमोहस्य यातस्य
शरीरात्ममतास्तरं हृत्पदृनतो हेगद्देसः लीनस्मि बोभसः ११ अनल्पकल्पनातल्पे वीलीनाश्चित्तवृत्त
यः मनीषदनप्रबुध्यंते तेनतर्षेहमाकुलः १२ कोशीकृतहृत्पेंषितस्मात्स्वे स्थितात्मना विहगो
जालकेनेव बद्धस्तदंडोस्मि चेतसा १३ संततामर्षधर्मेण चिंताज्वालाकुलेन च वह्निनेव तृणं शुष्कं
मनेदग्धोऽस्मि चेतसा १४॥

तासमद्वेषणापिनबुध्यंते तेनतत् प्रबोधेनादृतं तथ्य १२ कोशीकृताः अंतर्निवेशिताः महमिदं ममेदं इत्यन्योन्यनंद
न्यासंसर्गाध्यासलक्षणहृत्पंथ योयस्मिन्नत्र याविधेभोगतस्मात् स्वे स्थितेनात्मना सेनेवकर्त्री चेतसा कार
गोन हृद्घोतेतस्मात् स्वे स्थितात्मनेति जालकविशेषणं आमिषतस्मात् स्वे स्थितात्मना ध्यायेन कर्त्री
जालकेन करणेन निवार्यः १३ संततो विस्तारितः अमर्षः क्रोधएव धर्मो यस्य चिंतैव ज्वाला तया आकु
लेनेति रूपकसंपादितसंपत्त्या वह्निसादृश्यमेव विवक्ष्यते न वह्नित्वमिति नरूपकोपमानविरोधः उप
मानविशेषणत्वपदेन मध्यते सद्यःतत्त्वमर्षोऽत्र सहजत्वा विधेन धर्मेन चिंत्यते दग्धैरिति चिंताज्वालेति।

ष्टं चित्तं मनोदोषाविलत्वेनोपपादयति सिः रामेणेमं कार्यं नेतदृश्यतेत्याविभिर्नवभिः श्लोकैः कामवद्भिर्न मनमोरयपिन।

सुखदेहलताकिं तु दुःखदेहलतेमेत्यादि दोषैरित्यादिना स्ववृत्तौ चित्तं मोमहत्त्वेन्नो द्वारमार्दविमुक्तेरिति वच
नात्सङ्क्षिप्तमनसि स्वशक्तेर्न समार्थमेवनेविहायेत्यर्थः दोषैः कामादिभिर्जर्जरतां शिथिलप्रयुरुषार्थ।
साधनापटुत्वमिति यावत् वातान्तरोत्पुप्लवाद मध्ये पिच्छलवकवद् दोग्रवच्चलति यत स्वाचलेचपलत्वमाव
मित्यर्थः मनसोपि प्राणवातायत्तत्वेन चलनमिति बोद्धव्यम् १ तदेव सदृष्टान्तं दर्शयति इतश्चेति युक्तायुक्तविम

श्रीरामोवाच दोषैर्जर्जरतां याति सत्कार्यादार्यसेवनात् वातान्तःपिच्छलववच्चित्तं चलति
चञ्चलं १ इतश्चेतश्च सुव्यग्रं व्यर्थमेवाभिधावति दूराद्दूरतरं दीनं ग्रामे कौलेयको यथा
न प्राप्नोति क्वचित्किंचित्प्राप्तैरपि महाधनैः नान्तः संपूर्णतामेति करण्डक इवाम्बुभिः ३
नित्यमेव मुने शून्यं कदाशावागुरावृतं न मनाङ्निर्वृतिं याति मृगो यूथादिव च्युतः ४ त
रङ्गतरलां वृत्तिं दधदालूनशीर्णतां परित्यज्य क्षणमपि हृदये याति न स्थितिं ५ मनो
मननविक्षुब्धं दिशो दश विधावति मन्दराहननोद्भूतं क्षीरार्णवपयो यथा ६ क।
ल्लोलकलितावर्तं मायामकरालितं न निरोद्धुं समर्थोस्मि मनोमयमहार्णवं ७
भोगदूर्वाङ्कुराकाङ्क्षी श्वभ्रपातमचिन्तयन् मनोहरिणको ब्रह्मन् दूरं विपरिधावति ८
न कदाचन मे चेतः स्वामालूनविशीर्णतां त्यजत्याकुलया वृत्त्या चञ्चलत्वमिवार्णवः ९

शीर्णता रोगेणेत्यर्थः सुव्यग्रमतिव्याकुलं कापि स्फूर्तिदेवलाभाद्दीनं कौलेयः सारमेयः २ वंशवेत्रादिशलाका
रचितवस्त्राद्याधानपात्रविशेषः करण्डकः ३ मृगं संसक्तो विषयतृष्णा सजातीयानोतिस्वैः समूहो यूथः ४ सु
लावण्यवानोविभागश्चालूनता मल्लारणेनस्रः शीर्णता कर्मधारयात्तल् ५ मननैर्विषयानुसंधानैर्विक्षुब्धं।
विविधं दशमैयाने ६ कल्लोलसदृशैर्भोगलाभोत्सवादैः कलितावर्तं संपादितमज्जनानुकूलभ्रमणं मा।
यापरवञ्चनोपायाः तएव क्रूरत्वान्मकराः ७ श्वभ्रपातं नरकगर्तपातं ८ आलूनशीर्णता आख्याता ९

सत्त्वंतदर्विनामतत्त्वंविध्वंसामस्य विस्फूर्जतिगर्जति धनैरास्फोटैर्युद्धेनाहेहंनानाविविधशिलादीनामास्फोटनेध।
निर्भिन्नो १४ स्फारंसैर्निर्गर्वदेहस्थितिरूपचित्तः जगदाननेनतदकाण्डछुताद्वीजोपचयेनविस्तारितेसदीदमनंघिया।
जनयते कर्मभिरितिस्फुरतेरितिभावः १५ लवणकदेशः जन्मयोपवादेहपरंपरारिवेगोविटः १६। पुत्रमित्रादि
रूपंतंमेवविवर्जितंवशीकरणोन्मादादिसाधनमितिशेषः लौकिकयौगिकोपायस्तैः १७ प्रमार्जितमूलो
च्छेदेननिरस्तं १८ अहंकारोच्छेदस्यमहाधिकारिणो चिरसाधनाभ्यासप्रबोधसाध्यत्वाच्छनैरित्युक्तमस्याधि।

अहंकारमहाविंध्ये मनोमत्तमहागजः। विस्फूर्जति विघुनास्फोटैः स्तनितैरिव वारिदः १४ इहदेहम
हारण्ये घनाहंकारकेसरी येयमुल्लसति स्फारस्तेनेदं जगदाततं १५ तृष्णातंतुलवप्रोताबहुजन्मपरं
परा अहंकारोग्रचिरिणा नकंठेमुक्तावलीकृता १६ पुत्रमित्रकलत्रादितंत्रमंत्रविवर्जित प्रमार्जितमने।
नेहमनेहंकारवैरिणा १७ प्रमार्जितेहमित्यस्मिन्पदे स्वयमपीहते प्रमार्जिता भवंत्येते सर्वएवदुरा
पधः १८ अहमित्यंबुदे शांते शनैःशमनशालिनी मनोगगनसंमोहमिहिका क्वापि गच्छति १९
निरहंकारवृत्तेर्मे मौर्ख्याच्छोकेनसीदतः यत्किंचिदुचितं ब्रह्मंस्तदाख्यातुमिहार्हसि २० सर्वापदां
निलयमध्रुवमंतरस्थमुन्मुक्तमुत्तमगुणेन नबद्धमूलं यत्नादहंकृतिपदं परितोतिदुःखं शेषेण
मांसमनुशाधिमहानुभाव २१ इति अहंजुगुप्सा नाम पंचदशः १५

कारिणामयीतिसकलप्रयामचकारः शमश्यालनीशोभितेनिकृंतनीमनोगगनस्थामोहमिहिकामहाभ्रांतिनी
हारपटली १९ २० एवमहंकारेनसम्युक्तानर्थेनतदुच्छेदफलेचोपवर्णिपरस्तत्त्यागप्रयुक्तोश्रवणाधिका
रसंपत्तिंवदनुपदेशंप्रार्थयते सर्वापदामिति अंतरस्थंहृदयस्थं उत्तमगुणेनशांत्यादिनोन्मुक्तं अहंकृतिरूपं।
पदंलक्ष्मलांछनमित्यर्थः पदंव्यवसितेत्राणस्थानलक्ष्मांघ्रिवस्तुष्वित्यमरः यत्नाद्विवेकप्रसादेनेत शेषे।
णावशिष्टेनसंप्रदायेनसहस्रमनुशाधि उपदिशआत्मनत्वमितिशेषः २१ इति वाशिष्ठतात्पर्ये पंचदशः १५

भजे भंजतो विकरणलोपश्छांदसः भजेइतिवापाठः ४ संसार एव तरणं तमिस्रा या दीर्घा या यता वा शुत्र गवेषनी ५
विषमाणि हरन्तराणि अगाल पर्वतानवदिशाहुतविशेषाः ६ सैं हिकेयः राहुः हिममशानि रिवेत्युपमितसमा
सः साम्यं समदर्शिता सपत्न सर्वभक्षेत्युक्या वाधि त्वात्मेत्यः ७ अहंकारस्त्यागे देहाभिमानममताद्यः स्वय
मेवशाम्यतीतिदर्शयति नाहमिति शांतो निर्वैरः स्यामनीवमात्मोपम्येन सर्वभक्ष्यानिपश्यन्नित्यर्थः जि

नमदहंकारस्यास्ति तव परमेश्वरि वैरिणि न मन्ये तनयिकास्य भः किंतु भोगान्भुजे भुजे ४ संसा-
रजनी दीर्घा माया या मनस्विनी सोहिनी न तावदहंकारदोषेण किंतु तेनैव वा गुणा ५ यानि दुःखा-
नि दीर्घानि विषमाणि महान्ति च अहंकारात्म एव तानि तान्यगान्त्व विदिताइव ६ शमेंदुसैं-
हिकेया संशरणमयन्दिमाशनिः साम्यमेव पराक्कालमहंकारोस्य नाम्य हे ७ नादेरामोन
मेवाछाभावे घुन च मे मनः शांतस्यास्तिनुस्मिछामिछात्मनीव जिनोयथा ८ अहंकारव
शाद्यद्यन्मया मूर्खेन कृतं सर्वं न तदवस्थेववन्स्वदहंकाररक्षिकना ९ अद्यमित्याद्यलिचेह्द-
मन्नद्ममापदिदुःखितः नास्ति चेत्तद्विनिर्लिस्यादन हे कारतां वंसे १० अहंकारं परित्य
ज्याधुनेशांतमनसमया भवति सम्यग्नोहेगभोगोयोभंगुरास्पदः ११ यदानन्यावदहंका
रवारिदःपरिजृंभते तावद्विकाससमायाति न त्वलोकडजमंजरी १२ अहंकारघनेशांते
तृष्णानवतडित्लता शांतदीपशिखाहत्याकापियात्यतिसत्वरं १३

नोवृद्धः सयथा अहिंसापरस्तदुत निर्यैष पितृणोग्रामइतिन्यायेन जिनोदादरणे जित इति वापाठः ८ अ
वस्तु एवं छं स्व सारेवा ९ १० उद्वेगानामशांतमनोमूलत्वात तृष्णात्यागतोद्वेगः न तु भोगः से पतिमिरेव कु
तोन तथास्यात्तत्राह भोगो यः इति भंगुरो देहेन्द्रियविषयादयो न स्तप्य व तंत्तदेकैक भंगे पुद्वेगप्रसक्तिर्दु
र्वीरतिभावः ११ अहंकार एव विवेकज्योतिर्गण तिरोधायकत्वात्सोरिदः परितोजृंभते गात्राणि विस्तारयति

1114

र्विगवरोविटस्त्रेष्टः रूपंसौंदर्यमिव अभिलष्यते आयुः पुरुषो वा २२ तयाजीवन्मुक्तप्रसिद्धया सुखभासितया
स्थितयाचस्ततनमुक्तिः तेन फलं उत्तमफलत्वमनितरत्वे गुणवर्जितेन चयथेष्टं सत्कायुस्तयाजगत्यनान्नास्तीति संक्षेपः
॥२३॥ इति श्रीवासिष्ठप्रकरणे वैराग्ये चतुर्दशः सर्गः ॥१४॥ सर्वानर्थसंसारभस्मलक्ष्मीवनिपाते ममताग्रन्ततेर्मू
लमहंकारोविशेषतः एवमहंकारस्यापि नस्वदेहतादात्म्यतस्सर्वदोषाणाममभिमानमूलत्वात्सर्वानर्थत्वमेवेति
विस्तरेण दर्शयति मुधैवेत्यादिना मोहादुत्थानादिविशिष्टानां यावत्पर्यमेवाहंकारोभ्युत्थितः स्वयमेव च परितो
वर्द्धते न ततः पुरुषार्थोऽस्तीत्यर्थः नस्वाधारादनम यमोहस्यवेति दर्शयति मिथ्यामयेनेति आमयेन निबद्धः।

विनाशमहद्दानित्यं जरामरणबंधुना रूपे विगवरेण वक्रेनाने नाभिलष्यते २२ स्थितया सुखभासि
तया ससततमास्क्तिमत्तम फलया च जगत्तिनास्ति तयागुणवर्जितेमरणभाजनमायुरीदृशम् २३
इति वासिष्ठे वैराग्यप्रकरणे जीवितगर्हानाम चतुर्दशः सर्गः १४॥ रामोवाच ॥ मुधैवाभ्युत्थितो मोहा
न्मुधैव परिवर्द्धते मिथ्यामयेन भीतोस्मि दुरहंकारशत्रुणा १ अहंकारवशादेव दोषकोशकदर्थनां
ददाति दीनदीनानां संसारो विविधाकृतिः २ अहंकारवशादापदहंकाराद्दुराधयः अहंकारव
शादीहात्वहंकारो ममामयः ३

दः अहंकारारख्येन शत्रुणा शातन शीलेन रोगेणेति तदर्थः १ विविधा
साध्यसाधनफलप्रकृतिलक्षणाः आकारायस्य तथाविधः संसारः अनादिकालमारभ्य जन्ममरणनरकादिने
तदुःखपरंपरामनभ्यामाविनः पुनस्तद्धेतून्स्वल्पखलवानानायासतद्भवैरपि लिप्समानत्वाद्दीनेभ्योपि दीनानांवि
षयलेपटानां रागद्वेषद्वंद्वादिनानादोषलक्षणेषु कोशागदेषु सद्व्यवहारानुपयोगात्कदर्थनां कुत्सितधनभा
वंददातीत्येषायदपि तयत्तदहंकारवशादेवेत्यर्थः २ तत्फलमेव दिक्प्रदर्शनेनप्रपंचयति अहंकारवशादि
ति आपदः शारीरदुःखम् आधयो मानसदुःखानि ईहारागः दुश्चेष्टा वा ममआमयोरोगः मनोमयः कृत्यया
द्विपिलमेकदेशोमनआमयः मनोविकारइतिवार्थः ३॥

1116

विषयलक्षणैः सर्वैरासंगेन सर्वतः शिथिलितचित्तानां न विद्यते येषां आत्मनि विवेको येषां पुरुषाणां २ किंब्रह्म
विद्यामध्येवं नेन्यादयस्तिवितितेयदे स्वपरिच्छिन्ने वस्तुनि भावाभावयोर्लाभालाभयोः समः आत्मास्थितसमा
धानेयस्तत्र ३ यैः परिमिताकारे देहादौ परिनिश्चितयतावदेवात्मत्वमिति निश्चितैः निश्चयो येषां निहिताः सुखिताः ४
आत्मस्याविश्वासः ५ येलवमसो म्लेहो निर्मलः ... विपश्चिन्मतेन ब्रवदितं कामसेव्यते ६ इतस्थितो अ
स्थिरे ७ आत्मनि कृतन्सोमाभ्यामनसो विश्रान्तिः ... आनते विलीर्णार्हतेश्छति अ

विषयाशीविषासंगपरिजर्जरचेतसां अप्रोढात्मविवेकानामात्मायासकारणं २ येतु वितानवितया
विश्रान्ता वितनेयदे भावाभाववसमाश्वास माधु ते येषां सुखवायते ३ वयंपरिमिताकारपरिनिश्चितनिश्च
याः संसारास्यतरिम्नुं जेष्वनेन्तायुषि निहिताः ४ युज्यते नेहतेनेवा यो राकाशस्य चस्वेच्छतं ग्रथने चतेर्न्गा
एमामास्वप्युषितं युज्यते ५ येलवशरदेवाभ्रमस्नेहस्वदीपकः तरंगकस्वात्मालंगतमेवोपलक्ष्यते ६
तरंगेषु तिविवेकेतु न रहितुजनमेश्रुते गृहीतुमात्स्यावधामिनन्तायुषितस्यस्थितो ७ अविश्रान्तमनाःशू
न्यमायुरानतमीहते दुःखायैव विमूढो नर्गर्भमस्थान्तरीयथा ८ संसार संसृतावस्मिन्केनो स्मिन्नगेसा
गरे कायवल्ल्याभसोऽब्रह्मन्न जीवितमेमरोचते ९ प्राप्यं संप्राप्यते येन भूयो येन न शोच्यते पराया नि
र्हतेः स्थानं यत्तज्जीवितमुच्यते १० तरवोपि हि जीवन्ति जीवन्ति मृगपक्षिणः सजीवति मनो यस्य म
ननेनन जीवति ११ जातास्तएव जगति जन्तवः साधुजीविताः ये पुनर्नेह जायन्ते शेषा जरठगर्दभाः १२

आत्मनः देहस्यामुत्पन्नास्वस्थान्तरीनस्यात्उदरविदारणैनैव गर्भनिर्गमनं प्रसिद्धं ८ अ संसारे संसारसंभ्रमो संसारसंभ्रमणे
प्रसिद्धा कायवल्ली देहलतास्मिन् सागरे अभसो जलविकारभूतः फेनएव अन्यनास्थिरत्वात् अतोस्मिन्जी
वनं मेन रोचते इत्यर्थः ९ प्राप्यमवश्यं प्राप्तुं योग्यं परमपुरुषार्थरूपं निर्हेते जीवन्मुक्तिसुखस्य १० मननेन म
नन फलं तत्त्वबोधं न वासनात्यागेन वा न जीवति तत्तुच्छीभवति ११ तएव साधुजीविताः प्रशस्तजीविता
जाता इति संबंधः जरठाः स्थविरजीविनोपि गर्दभवदप्रशस्तजीवना अज्ञविदेहात्मबुद्धेरिति भावः १२

गो॰
वा॰ वै
टी
२५

एकरूपेण स्फुरणमपि यद्देश्यानेकाद्यमवस्थानमकुर्वती सदानयहादिस्वभाववत्वात् दुर्ग्रहा गतिरितर्कितद्देशागो
चरो यस्याः १८ विग्रहव्यग्राः युद्धोत्सुकजनास्तएव करीन्द्राः स्वयं च तीक्ष्णा तीक्ष्णाशयान्क्रूरहृदयानाश्रय-
ते च कर्मधारये सर्वतीक्ष्णपदस्य पूर्वं भावः १९ अपहृतः परस्वैर्यथा तथा अपहृतान्वा मत्स्वनाश्य यतेर्वोढ
नितम्बीलया दुराधयः पतिलीनाः पश्यन्त्या स्वास्वधस्या अहिता या दिव्यकल्पना अपश्यनिपातः २० तमि
तिपरामर्शी दूरेणोत्सारितापि लभ्यते तथापि च पुनः पुरुषस्य स्खलत्या लक्ष्म्या पुनरेव दूरेणोत्सारितापि चिरस्य पत्नी।
यथा के पुनरादरादाश्लिष्यतीव यन्मानवती किं न निर्लज्जेत्यर्थः २१ कुत्सितोऽर्थः यतनमरणादिदुःखादि

लहरीवैकरूपेण परिस्फुरणमकुर्वती चलादीपशिखेवातिदुर्ग्रहा गतिगोचरा १८ सिंही
वविग्रहव्यग्रकरीन्द्रकुलपातिनी खड्गधारेव शिशिरा तीक्ष्णा तीक्ष्णाशयाश्रया १९
नानयापहृतार्थिन्या दुराराधितया नया पश्याम्यभव्यया लक्ष्म्या किंचिदुःखादृते यया २०
दूरेणोत्सारितालक्ष्म्या पुनरेव समादरात् अहो बताश्लिष्यतीव निर्लज्जा दुर्जनासदा २१
मनोरमा कर्षति चित्तवृत्तिं कदर्थसाध्या क्षणभंगुरा च व्यालावली गारविवृद्धदेहा श्वभ्रो
त्थिता पुष्पलतेव लक्ष्मीः २२ इति श्रीवैराग्यप्रकरणे लक्ष्मीनिराकरणं नाम त्रयोदशः १३
श्रीरामोवाच आयुःपल्लवकोणाग्रलंबांबुकणभंगुरं उन्मत्तमिव संत्यज्य यात्यकांडेश

तिकदर्थः साध्या सेते न साध्या लभ्या व्यालावली गारैर्विवृद्धदेहा वेष्टितशरीरा श्वभ्रे जीर्णकूपादिगर्ते २२
इति श्रीवासिष्ठतात्पर्यप्र॰ वैराग्यप्र॰ त्रयोदशः सर्गः १३ व्याधिरोगजराग्रस्ते कामादिकलुषीकृते जीवि-
ते यौवने चायुरिदमस्थैर्यं निरूप्यते श्रीरिवायुरप्यनस्थिरत्वादित्याह आयुरित्यादिना पल्लवस्य कोणः प्रा-
न्तभागस्तस्याग्रे लंबमानोंबुकणो हिमजलबिंदुरिव भंगुरं [illegible] अस्थिरं उन्मत्तमिति प्रथमान्तमायुरु-
पमाने द्वितीयान्तं शरीरोपमानं अकांडे अनवसरे कृत्वा यामनुकंपामां च कन् १॥

ली=

नदेवस्यहृष्यतिया त्ताऽशितस्य हं ९ शुभ्राशदितावितनाशनेविनाशसाधने धते सेपादयतिन्हतिंमरणं १० न नुश्रीमेतोपिधामिकायशास्विनस्त्रकेचिहृश्यतेनेतयाहृश्रीमानिनिमस्य ११ दुःखलक्षणानोभोगिनोस धारणा १२ सत्कार्याणित्तुण्यकर्माणितलक्षणपद्यानोरजनीरात्रिः सकोचहेतुरिसर्षः पवदुःखवके रवाणांचंद्रिकाविकासहेतुः स्तुहासिर्दैपाद्वृष्टिः यासांयेहासिदीनहृपदीपिकाः वान्याबातसमद्वः कल्लोलोचयुक्तानांगिणिव तस्यांश्रपिदीपमशामनदेतत्वस्यहृदकत्वान्तविशेषणवेपर्यंग्रुमहृप

प्राताःस्मराःकनत्साम्रपेशलास्महवस्यये यांसुस्मकेवमरणाः प्रियातेसमलिनीकृताः ९ नश्रीः सरवोपमभगवान्दुःखैरेवरिवर्धते शुभ्राविनाशनेधतेमृतिंविषलतायया १० श्रीमानजनः नियम्रमस्यापविकासनः समहृष्टिःप्रभुश्चैवदुर्लभाःपुरुषास्त्रयः ११ पषादिविषमादुःख भोगिनांगहनायुदा शुणमारंगजेदाणांविंध्यशैलमहाततटी १२ सत्कार्यपद्मरजनीदुःखवकरव चंद्रिका स्महासिदीपिकावात्याकल्लोलायतरंगिणी १३ संभ्रमाम्भादिपदवीविषादविषव ह्नी केदारिकाविकल्पानांखेदप्रसभभोगिनी १४ हिमंवैराग्यवल्लीनांविकारोद्वंकयामि नी राहुर्दशाविवेकेंदोःसौजन्याम्भोजचंद्रिका १५ इंद्रायुधवदालोलनानारागमनोहरा लोलात डिद्विलोत्पन्नधंसिनीवनराशया १६ चापलावजितारण्यनकुलीनकुलीनजा विप्रलंभनतात्पर्यपंडि

का १६ संभ्रमोभयंभ्रांतिश्चतद्रूपाणामम्भसाणमादिपदवीप्रथममार्गः पुरोवातादिःकेदारिकातेत्रभक्तिः विकल्पसमस्यानां खेदःश्रमोत्तालाभोपस्सनयाविपस्समपस्सजननेभोगिनीसर्पिणी भयभोगवल्लीखे दायेतिपृथक्पदंवा १४ विकाराश्चित्तविकाराः कामादयः १५ इंद्रायुधंशक्रधनुस्तद्वत् चंद्रायुधमि तिपाठेप्यर्दचंद्रवत् वक्रमायुधमिंद्रायुधमेव आलोलाः सुचिरस्थायिनः रागावर्णाः जडाम्बुवाः नवप्रायः श्रीमेतादृशंपते १६ चापलेनावमन्यजिताःअरण्यनकुलस्योपमा नकुलीनदोषकुलेयाः

गो
वा॰वै
प्र॰टी
३४

उल्लासैरत्यादेर्बहलाः सन्ता: कर्दमैस्तामसैरापस्वपरस्परं घर्षितानां स्फारा विपुलतरा जडानां स्वैरिता यथा भवति पारदस्पर्शमापाद्याक
र्षति तरंगिणी यथा कूले स्थिताः दीना अपि तेन बहलानुपचितान्नतीरान्तद्रुमान् दूरं गमयति जडान् अलिनान् वर्द्धति धारयति २
अस्यापि प्रिय स्थितानां सम्यग् अहो दिनानि शुभः मनसि तिष्ठति लीना लीन्ये इष्टसिद्धिरेव धिनोति वर्द्धिताः ३ यथा काचित् दुर्भगा॥
मोहाद्धि पदाश्वासं परगमनशीलां कामदेनानि बध्नाति पादेन स्थापयति किं त्वनियते वेश्यया स्यात्तया
रुतेऽस्वीतस्य यावति तया मूरि पितृपदं स्थाने सनियता चारशास्त्रविद्धिना चारणानां सर्वपुरुषप्राप्येति विशेषः ४ यथा
पदादिना परामृष्टे कदाचित् पदे दाहे जनयतीत्यूष्मतः स्पर्शः अन्तः मध्ये प्रकारः एव तत्स्पर्शः विनाशः स्वसाः॥

उल्लासबहलानेतकल्लोलानलमकुल्यान् जडान्महतनिस्फारानुग्राहूषीवरैते गिरीणि १ चिंताङ्कितेरो
श्लो॰ वद्धांभिरिदुर्लीलितैर्धृताः चैव लांश्च भवन्त्यस्या लीलागाः सरितो यथा २ पदादियदमेकत्र ननिबध्नाति
दुर्भगा रुथ्येवानियता चारमितस्थितस्य यावति जनयतीयं दाहे पराम्पृष्टा गणिकासती विनाशमेवय
तैतदीपलेखेव कज्जले ५ गुणागुणविचारेण विनैव किल पार्थिवं राजप्रकृतिवत्स्फाडरारूपावले
वते ६ कर्मणा तेन तेनैषा विलासमनुगच्छति दोषाशीविषवेगस्य यतीरं विलगायते ७ लावण्यहीन
मृदुस्पर्शाः परैस्त्यक्तं जनेनजनाः वात्यमेवदिमं यावत् क्रियान परुषीकृताः ८॥

सोपभोक्तृवी दीपलेखा
नेतेपराम्पृष्टा गणिका स्पृष्टावयवा विनाशस्यतमो निष्ठत्वयोतनायकज्जलद्दृष्टांतः ५ दुरारूढाः खेनसंया
दिता पित्रगुणवतो धार्मिकाणामेवोपभोगाय भवति किं तु गुणागुणविचारेण विना यं कंचित्सन्निहितमवले
बते यथा राज्ञा प्रकृतिः स्वभावः बहुधा मूढाः राजानो न धार्मिकैर्गुणवद्भिः सह स्थिरयंति किं तु येन केन वित्त
त्रिद्दितेन सहेति प्रसिद्ध ६ यस्य कर्मणः तीव्रफलं धनराज्यलाभादिलोभहिंसानृतादिदोषसर्पवेगानां वि
लासाय भवति तेन तेनैव बहुधृतवणिज्यादिकर्मणैषा श्रीर्विलासमधिगच्छति न यागदानादिना प्रस्तुततेषा॥
अपदेतत्वादिस्पर्शः ७ प्रीतमृदुस्पर्शापदेन दयादाक्षिण्यस्नेहादिफलस्ते वातसमूहेवात्या परुषीकृता

७

३४

कोऽहं इदं स्वप्नजातं किंस्वरूपं किमर्थमागतं तातो न च मे किं भोगैस्तु किं भविष्यति इदं सर्वं मिथ्यैवेति न किंचित्सत्यमपि तत्र किं दृष्टिः
स्त्रोतरूहं रूप नरयन्मिथ्यैव तद्वन्मिथ्यास्तु न तु वैपरीत्ये नस्य मिथ्यात्वे कस्य किमागतं तेन कापि क्षतिरितिभावः १५
एवं किं नामेदं मिथ्यादिनवमश्लोकोक्तप्रकारेण विमृशतो विज्ञानयतः अरतिर्वैरस्यं मरुषु निर्जलभूमिषु १६
एवं स्वरूपविचारतो न्यत्ति प्रकारस्तु पर्वण्यम्रप्यो यथोदर्शीय विनिनदेनदिग्न्यादिपेवमिः तत्र स्माहि मर्शे प्रसारता
नमादेहविनाशोत्पत्तिविकारस्वरूपमसंभावितमिवमन्यमानः एवं तु निःकिमिदमित्यादिना इदेसत्यतया
पूर्वानुभवप्रमाणसिद्धं स्वरूपं परिणमयति सर्वात्मना असद्विभावयते तत्किं सतो असत्वविरोधापत्तेः

किं मे राज्येन किं भोगैः कोऽहं किमिदमागतं यन्मिथ्यैव तु तन्मिथ्या कस्य नाम किमागतं १५
एवं विमृशतो ब्रह्मन्सर्वेष्वेव ततो मम भावेष्वरतिरुत्पन्ना तृषार्तस्य मरुष्विव १६ तदेतद्भगव
न्बूहि किमिदं परिणश्यति किमिदं जायते भूयः किमिदं परिवर्द्धते १७ जरामरणमापद्व
जनने संपदस्तथा आविर्भावतिरोभावैर्विवर्धन्ते पुनः पुनः १८

सदेवेति कश्चिद्ब्रूयात्तर्हि भूयो
जायते सत्त्वाभावयन्ते न श्यन्नवस्थां तत्त्ववज्ञोन्मयते तर्हि प्रत्यभिज्ञाविरोधः वृद्धादिभेदावात्तदनुपपत्तिश्च य
दि सर्वो वस्तेन न श्यति तर्हि युगपत्रूभयावस्थानप्रसंगः अवस्थान्तरस्याप्यनुवर्तनात्सर्वभावानां कोऽहं
स्यापत्तिश्च यद्यवस्थाभावे भ्यामिथ्यलहिंतासाममभावत्वमभेदे च स्याधिन्यवस्थावत्तिपर्यायप्रहत्तितानुप
पत्तिश्चेतिभावः अस्य प्रश्नत्रयस्योत्तरार्थमनन्तिस्थितु पशमप्रकरणानि अथवा इदं शरीरं किं नश्यत्
ति पुनः किं जायते किं वर्द्धते तेन कश्चिदस्य जन्मादिनार्थइत्यर्थः १७ अर्थान्नर्लीन्यतावदेवनप्रस्तुतान
र्थपांपराप्यलीनादरज्ञैति संपदामप्यनर्थहेतुत्वादनर्थेषु गणनं १८ ॥ श्रीरस्तु ॥

यदि न ते स्वदास्तर्हि कथं स्वकारकत्वेन परस्परं संबध्यन्ते तत्राह अय इति सर्वे पि भावाः स्वतो लोहशलाकाः
सूच्यादय इव परस्परमसङ्गिनः संबन्धशून्या एव संश्लिष्यन्ते अनया मम इदं भोगसाधनमनेनेदमिदं करिष्यामीत्यादि
मनःकल्पनया केवलं क्रियाकारकादिभावेन श्लिष्यन्ते संबध्यन्ते तथैवात्मव्यतिरेकदर्शनादित्यर्थः ९
न केवलं भावानां संबन्धमात्रं मनोऽधीनं किं तु जगत्स्थितिः प्रकाशो भोगाश्चापीति सर्वांशेन मनोऽधीनं सर्वं जग
दित्याह मन इति तर्हि मन एव वस्तु स्वसाधनं स्वरूपमित्याह मन इति असत् अस्थिरमिव अविवेके आभाति तथा
च वयं तेनापि स्वरूपसिद्धिविषये नावं तेनापि केन केन स्वरूपेण स्यादिति मोहिताः स्म १० अतः परिशेषात् भ्रान्तिरेवे

अयःशलाकासदृशाः परस्परमसङ्गिनः। श्लिष्यन्ते केवलं भावा मनःकल्पनयानया ९
मनःसमायत्तमिदं जगदाभोगि दृश्यते। मनश्चासदिवाभाति केन स्म परिमोहिताः १०
असतैव वयं कष्टं विकृष्टा मूढबुद्धयः। मृगतृष्णाम्भसा दूरे वने मुग्धमृगा इव ११ न के
नचिच्च विक्रीता विक्रीता इव संस्थिताः। तथा मूढा वयं सर्वे जानाना अपि शाम्बरं १२
किमेतेषु प्रपञ्चेषु भोगा नाम सुदुर्भगाः। मुधैव हि वयं मोहात्संस्थिता इति भावनाः
आ ज्ञातं बहुकालेन व्यर्थमेव वयं वने। मोहे निपतिता मुग्धाः श्वभ्रे मुग्धा मृगा इव १४

इमिति दर्शयति असतैवेति संसारे सुखतत्साधनयोरसत्त्वादेवेत्यर्थः कष्टं यथा स्यात्तथा विकृष्टा आकृ
ष्टा दूरे इति के मृगतृष्णाम्भः सदृशासत्त्वात्प्रत्यगम्यते मुग्धमृगा मूढहरिणाः स्थिताः परवशा इत्य
र्थः जानाना अपि तन्मायामपि विषयमृगतृष्णामेव शाम्बरं शम्बरस्य बुद्धिमायेयमिति भावः १२ भोगा विषय
सुखलवाः किं नाम सुदृढनष्टसुखभावत्वात् दुःखबीजत्वाच्च दुर्भगा अपि तथापि न पुरुषार्थ इति भावः येषु वयं
मुधा व्यर्थमेव बद्धाः इति भावना भ्रान्तिर्येषां ते तथाभूताः १३ आ इति स्मरणाभिलापे बहुकालेन
ज्ञातं किं तदाह व्यर्थमेव मोहे निपतिता इति वने श्वभ्रे वनान्तर्गगर्ते १४

1124

कोलेवयतीतितथाचभवदात्मापरिपालनाएवदामिनतथास्थैनेतिभावः २ इत्थंविनयेनात्मानुनिंवशीकृत्यस
हजानवादप्राजेनयमीनुष्ठानजना चित्तशुद्ध्यातिवेकवैराग्याभ्यांविचारोदयंस्वस्यदर्शयति अदेहनावदित्या
दिचतुर्भिः ३ विहृतः सेचरितवानृगतस्थवान्कनेरिकः ४ इहलोकस्वप्नमात्रलक्षणः ५ भोगेषुरसोराग
स्तस्तुभ्यपा किंनामत्खवनकिंचिदित्यर्थः सेनातिविस्तारः अस्मात्परमेवोपपाद्यतिजायतइति स्मृतिः।
बीजेभवेत्तत्मजन्मबीजेभवेन्मतिरितिवचनादितिभावः ८ नवलुतथाप्येतरालेविभवस्मिपुस्तवम।
त्मभ्यतएवेतितथाह अस्थिराइति चरणोभवतितितत्पभीनसाधनसाध्या अचराणिदेवोपपन्नासा

श्रीरामोवाच भगवन्भवताप्रोक्तोयथावद्युनाखिलं कथयाम्यहमत्तोपिकोलेच
यतिसद्भवः २ अहंतावदयंजातोनिजेस्मिन्पितृसद्मनि क्रमेणहृद्धिंसंप्राप्तः प्राप्त
विद्यश्चसंस्थितः ३ ततः सदाचारपरोभूत्वाहंमुनिनायक विहृतस्तीर्थयात्रार्थी
मुर्वीमंवुधिमेखलां ४ एतावतायकालेनसंसारास्थामिमांहरत् समुद्भूतोम
नसिमेविचारः सोयमीदृशः ५ विवेकेनपरीतात्मातेनाहंतदनुस्वयं भोगनी
रसयाबुद्ध्याप्रविचारितवानिदं ६ किंनामेदंवतसुखंयेयंसंसारसंततिः जा
यतेम्रियतेलोकेम्रियतेजननायच ७ अस्थिराः सर्वएवेमेसचराचरचेष्टिताः आ

विभवम्प्रघः ८

सिद्धान्तसारः ८

स्तनायमेतुभयविधभोगसहितिस्वलक्षणचेष्टितसहिताअपिविभवस्मयोवैभवसमयमात्रस्थितिकाभा
वाः विषयाः स्वकचंदनादयानादयोनसुखदाः यतोअस्थिराअलाभवियोगकालयोर्दुःखदाश्चयथा न
याप्युपभोगकालेतेषां सुखमाशंकाह आपदांपतयइति पतयः स्वामिनः आस्ताइतियावत् रागादि।
दोषोत्पादनेनयस्मात्पापकत्वात् तद्रूपाएवेत्यर्थः अनिषिद्धाएवंनिषिद्धास्तुपापाअपिपाप
जनकत्वात्पापाचविषसंपन्नास्तुस्सहशात्वान्नतद्भोगः सुखमितिनास्तिसंसारेसुखमितिसिद्धमितिभावः

८

उत्संगे अंके स्थ शुके एव स्नेहात् विततः उपाविशत् २८ अरुदर्दविवेकिवन् जीर्णया शिथिलया खेदापादेन्या पत्रात्माजी
वः २९ हृष्टैः पितादिभिः गुरुभिः आचार्यैः प्रजापालनधर्मसाधनत्वात् पुत्रं एवं पदं राजस्थाने सुगादिव अनुधावताम
नुसरता ३० असन्निहिताः इरेनिर्हितिनोपसर्पन्ति सन्निहिताः स्पृशन्ति पेलवाः सर्वे मोलयौ यस्य स्तिष्ठन्ति न कार्य
तमारस्पर्धः मोहस्य प्रसरेण न हि पराजितो भवन्ति इत्यर्थः ३१ त्वमेव स्वः यतस्त्वया विषयारयोऽपि जिताः प्रसि

उत्संगे पुत्रमिति विद्धत्येव पयस्तीयमतौ भूमौ परिजनाश्रीणी संस्थुके यत्नविततः
राजोवाच पुत्रप्राज्ञ विवेकस्त्वं कल्याणानां च भाजनं जरद्वज्जीर्णया बुद्ध्या खे-
दापात्मा न दीयतो २९ हृष्ट विप्र गुरु प्रोक्तं त्वा हर्षेनानुतिष्ठता परमामाप-
नेपुण्यं न मोहमनुधावसि ३० तावदेवापदो दूरे तिष्ठन्ति परिपेलवाः यावदे
वन मोहस्य प्रसरः पुत्र दीयते ३१ वसिष्ठ उवाच राजपुत्र महाबाहो शूर त्वं
विजितास्त्वया दुरुच्छेदा दुरारंभा अप्यमी विषयारयः ३२ किमतत्त्वज्ञवात्ता
नो योग्योऽप्यामोहसागरे विनिमज्जसि कल्लोलबहुले जाड्यशालिनि ३३
विश्वामित्र उ. चलन्नीलोत्पलव्यूहसमलोचनलोलता ब्रूहि चेतःकृता
त्यक्ता हेतुना केन मुह्यसि ३४

दुरारम्भो दुरुच्छेदा पवनं तेस्वेन दुःखेनारभ्यन्ते विषयास्य ल्लस्वैनैव दुःखेनैव संपादितादुःखान्तम् परंपरा
रंभकाः दुरुच्छेदाश्चेति भावः ३२ एवंभूतोऽपि त्वम् अज्ञानां योग्यः आमोहसागरे अतज्ज्ञवानात्मतत्त्वकिं निमज्ज
सि कल्लोला हृद्गततरंगा विद्येया जाड्यं मोहरूपमावरणं ३३ चलता नीलोत्पलसमूहेन समा लोचनयोर्लो
लता चेचलता चेतो विभ्रमिते न कृता केन हेतुना विमर्शाप्य सि भ्रामयसि तव भ्रांति हेतुः कइत्यर्थः ३४

1128

अथ यथो ग्रामनगरनिवासान्ते निजगृहासनादुत्थितो रामः एतावता मुनिसेवादर्शनेन कालेन स्वपितुः स्थाने जग
गामेत्युत्तरेणा संबंधः ९ वसिष्ठविश्वामित्रादिभिरर्थिनां दृष्टवान् ग्रंथः १० ११ सेवितेपार्श्वयोर्हि नमधुरौ कि भिर्ललिते
सर्वान् शास्त्रार्थान् नत्वे विनिलोके लोके विस्तारयंती निःसर्वशास्त्रार्थज्ञः नस्वयावियाश्च ये मंत्रिगणास्तेषां वृंदे
न १२ ककुब्भिर्दिग्भिः १३ समीपेस्थायी नसुहृत्कार्त्तिकेयः १४ कीदृशे दहश्चलनादरहू सत्वेनयादिपेर्यभिः
शांतः नापाय शमने नाहुं दक्लनबास्ग्रनव्यावः शोभनेने हिमाचलमिवाश्रिते शोतस्वेवसत्वेनादीनि

एतावताथकालेन रामो निजगृहासनात् पितुः सकाशमागत्य स्थितोर्क इवाचलात् ९ हृतःक
तिपयैर्दैवैर्भ्रातृभ्यां च जगन्मिव ननु एव स्वपितुः स्थाने स्वर्गे सुरपतेरिव १० हृद्यादेवदर्शी सो रामो
दशरथेन सा हृतराजसमूहेन देवो वै नैव वासवे ११ वसिष्ठविश्वामित्राभ्यां सेवितेपार्श्वयोर्द्वयोः
सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञेनमंत्रिवृंदेन मालिते १२ चारुचामरहस्ताभिः कान्ताभिः समुपासिते ककुब्भि
रिव मूर्ताभिः शोभितानि यथोचिते १३ वसिष्ठविश्वामित्राद्याः स्वयमाख्यायादयः दशरथाद्वैर्वे
ण्याद्ययान्यंतेरुहोपमे १४ तत्त्वावबोधगर्भेण शोभितेनैव हिमाचले श्रितेसकलसेवेन गंभीरेण
स्फुटेन च १५ सौम्यं सममभुक्ताकारं दिनयोदारमानसं कान्तोपशान्तवपुषं परस्यार्थस्य भाजनं १६
सम्प्राप्ययौवनारंभवृद्धोपशमशोभनं अनुद्विग्नमनानंदं प्रायमनोरमं १७

चत्वारि श्लिष्टानि विशेषणानि सत्वेन शांतिविवेकदेहत्वाशमगुणेन प्राणिनिकायेन च यथाभांतरेण सक
ले: सर्वैः कलासांदिनचंद्रेण च सेविते योग्येन गंभीरेणानवगाह्यांतेन स्फुटेन व्यक्तेन चेति यथोचितेसं
बंधः १५ सौम्यं प्रियदर्शनं समं स्वस्वाननतिरिक्ता गंका तं मनो दारं स्वपशांतमन परस्यार्थस्य पुरुषा
र्थस्य १६ सम्प्राप्यत यौवनारंभो यस्य तेन हृत्स्वबृद्धपशमेन शोभनेन अनुद्विग्नमविवेकापगमात् मना

अनुत्तमगुणफलेषुदोषान्तराएकहृपरोनि नेनत्कर्षे: स्पर्धमानेष्वसंतुष्टिरेव: तथाचनत्सुखकेद:खेदु:खहमितिभाव: यावदितिसर्वसाधारणमिदं २८ मानवास्तु भवंतिरमणीयकर्मावशेषेणतस्वर्गदुर्लभमितिसूचनायचकार: स्वर्गफल मित्यभेदान्वय: २९ यावानीतयस्मानि:शेषेणपुण्यक्षयहेतूनामभावान्निरागेजन्मादिहेतुत्वात् विरक्तस्यमनदेहपातादेव मोक्षोभविष्यतीतिराजाशय: ३१ विमानेचनदिदंचेतिकर्मधारय: अथवा स्वागमनप्रत्याख्यानेनविगतोमानोयस्येति

परोत्कर्षासहिष्णुत्वं स्पर्धा चैव समैश्च तै: कनिष्ठेषु च संतोषो यावत्पुण्यक्षयो भवेत् २८ क्षीणे पुण्ये विशंत्येते मर्त्यलोके च मानवा: इत्यादिगुणदोषाश्च स्वर्गे राजन्नवस्थिता: २९ इति श्रुत्वा वचो भद्रे स राजा प्रत्यभाषत राजोवाच नेच्छामि देवदूताहं स्वर्गमीदृग्विधं फलं ३० अत: परं महोग्रं च तप: कृत्वा कलेवरं त्यक्ष्याम्यहमशुद्धं हि जीर्णां त्वचमिवोरग: ३१ देवदूत विमानेदं गृहीत्वा त्वं यथागत: तथा गच्छ महेंद्रस्य सन्निधौ त्वं नमोस्तु ते ३२ देवदूत उवाच॥ इत्युक्तोहं गतो भद्रे शक्रस्याग्रे निवेदितुं यथावृत्तं निवेद्याथ महदाश्चर्यतां गत: ३३ पुन: प्राह महेंद्रो मां श्लक्ष्णं मधुरया गिरा इंद्र उवाच दूत गच्छ पुनस्तत्र तं राजानं नयाश्रमं वाल्मीकेर्ज्ञाततत्त्वस्य स्वबोधार्थं विरागिणं संदेशं मम वाल्मीकं महर्षे त्वं निवेदय महर्षेयं विनीतात्मा राजा वीतरागिणे न स्वर्गमिच्छति तत्त्वं प्रबोधय महामुने ३६ तेन संसारदु:खार्तो मोक्षमेष्यति च क्रमात् इत्युक्त्वा देवराजेन प्रेषितोहं तदंतिके ३७

देवदूतविशेषणं विमानेतिकृत्यक। मदे अत एव नत्वमायणयनमोस्तु इत्युक्ति:
३२ महतोशक्रसभागतानां आश्चर्यता विस्मयहेतुता ३३ अविषयतियोगदु:खितदूतास्वालनायमधुरया आश्रमे वाल्मीकेरित्युत्तरेणान्वय: ३४ स्वबोधार्थमात्मतत्त्वज्ञानाय सपद क्षेमात्तवापि साक्षेबोधो भावीति ध्वनितं संदे शोवाचिके ३५ वीतरागिणे रागमला: कामप्रवृत्तयोरागाद्यपगमादेव वीताय स्मात्पथ्य: स्वर्गं नेच्छते ३६ तेनतत्त्व बोधेन क्रमादुपदिशार्थस्य चित्ते संक्रमान्मनोनाशोत मननादिक्रमाद्वा ८७

1130

वा॰ वै॰
प्र॰ ५

मयामहेंद्रस्यसंदेशेनमहाराजानिवेदितः राज्ञामोदस्यसाधनं स्वाभिलाषितंनिवेदितमितिविपरिणामेनसंबंधः ४८ दे
शाकोशपुत्रतयः प्रश्नतीनोकुशलप्रश्नवार्त्तयेवार्थादनामयंसमपृच्छतेत्यर्थः ४९ आद्येनविशेषणेनकर्मकांडरहस्यत
त्वज्ञद्वितीयेनब्रह्मतत्त्वज्ञतातृतीयेनलोकतत्त्वज्ञतावदर्शिता भवद्दर्शनाभवतोदर्शनेनभवदीयकृपादृष्ट्याचततभवद्दर्शित्र
युक्तंकार्तार्थ्यमेव ५० प्रष्टुमिच्छामीतिइत्तसंदेशादेवप्रश्नविषयापरिज्ञानेपिनाहप्रष्टुः कस्यचिद्दूपादितिप्रसक्तोपेस्या
तत्वारण्यतत्तज्ञरूपेश्रेयांसिबहुविघ्नानीतिप्रवादप्रसक्तोविघ्नसंभावनांनिवारयतिअविघ्नेनेति तस्मादेवात

मयागत्यपुनस्तत्रराजावाल्मीकजन्मने निवेदितोमहेंद्रस्यराज्ञामोदस्यसाधनं ४८
ततोवाल्मीकजन्मासौराजानंसमपृच्छत अनामयमतिप्रीत्याकुशलप्रश्नवार्तया
राजोवाच भगवन्धर्मतत्त्वज्ञज्ञातज्ञेयविदांवर कृतार्थोहंभवद्दृष्ट्यातदेवकुशलंमम
भगवन्प्रष्टुमिच्छामितदविघ्नेनमेवद संसारबंधदुःखार्त्तेः कथंमुंचामितद्वद ५१
वाल्मीकिरुवाच ॥ शृणुराजन्प्रवक्ष्यामिरामायणमखंडितं श्रुत्वावधार्ययत्नेन
जीवन्मुक्तोभविष्यसि ५२

अप्रियंयदेतन्मनस्यविघ्नादितिश्रुते देवानांप्रातिकूल्यादिविघ्नसंभावनाराप्यत्र
ततदस्तिदेवराजप्रत्येवाद्वैयतः पृच्छामीतिभावः संसारबंधप्रयुक्तदुःखैरार्तिः पुनःपुनर्नाशः तस्मात्मुंचामि
मुक्तोभवामि आद्योमोदस्तत्स्वरूपप्रश्नः द्वितीयोमोदसाधनस्य ५१ कैकेयीवरापदेशात्स्वस्थानप्रच्युतस्यरामस्य
रात्स्थानविजितस्यपुनः स्वस्थानाप्त्यनाभ्युदयप्राप्तिवच्छापापदेशात्स्वरूपात्प्रच्युतस्यतस्यवसिष्ठोपदेशादज्ञानादि
रात्स्थानानिरस्तस्यपुनः स्वरूपावाप्त्यभ्युदयप्रतिपादकत्वादन्वर्थनामकेग्रन्थेरामायणे श्रुत्वाश्रवणेनप्रमाण
संभावनांमननेनचावधार्यप्रमेयासंभावनांयत्नेननिदिध्यासनेनविपरीतभावनांचनिरस्यसाक्षात्कारेणेतिशे
षः ५२ ॥

वासिष्ठरामयोः संवादरूपेण प्रवृत्तो मोक्षोपायकथा तन्नेरणाम्बरेण प्रोक्तं पूर्ववृत्तादि तेनो बहूत्या चिंत्यमान इति रूढतेन नान्यत्व।
ज्ञोपदेशाच्छिष्यस्य कृतार्थेनेति निरवस्यतत्त्वज्ञानाभावात् ज्ञातस्वभाव इति ५३ वासिष्ठरामसंवादमित्यत्र संदेहेत्याचोपिपरति।
पात्राद्रामस्याशिष्यता सूचिता अन्वेतस्यैव संभवति नेत्यत्र रामस्तु भगवदवतारत्वात्सर्वं तत्पवो चितइति संदिहानः
पृच्छति को राम इति किमन्यपरकं किञ्चिद्रामनामाभूत् उत प्रसिद्धो निरवयवो विष्णुरित्यर्थः ज्ञायते नेनेति ज्ञानं निश्चयका
रणमित्यर्थः ५४ तदेवाह शापेति आज्ञोपदेशः आहृतेन स्वभक्तेन वा कस्यचित्तत्संपादना येन वाखी कृते नात्ताने

दृ॰=२

वसिष्ठरामसंवादे मोक्षोपायकथा शुभा ज्ञातस्वभावो राजेन्द्र वक्ष्यामि श्रूयतां बुध ५३ राजोवाच कोरामः।
कीदृशः कस्य बद्धो वा मुक्त एव वा एतन्मे निश्चितं ब्रूहि ज्ञानं तत्त्वविदां वर ५४ वाल्मीकिरु॰ शापव्याज
वशाद्देवराजवेषधरो हरिः आहृतज्ञानसंपन्नः किंचिदज्ञो भवत्यसौ ५५ राजोवाच चिदानंदस्व
रूपे हि रामे चैतन्यविग्रहे शापस्य कारणं ब्रूहि कः शप्ता चेति मे वद ५६ वाल्मीकिरु॰ सनत्कुमारो।
निष्कामश्चावसद्ब्रह्मसद्मनि वैकुण्ठादागतो विष्णुस्त्रैलोक्याधिपतिः प्रभुः ५७ ब्रह्मणा पूजितस्तत्र सत्य
लोकनिवासिभिः विना कुमारं तं दृष्ट्वा ह्युवाच प्रभुरीश्वरः ५८ सनत्कुमार स्तब्धोऽसि निष्कामो गर्वचेष्ट
या अतस्त्वं भव कामार्तः शापाज्जन्मेति नर्मतः ५९

ज्ञानशापः संपन्नः भवन् अज्ञभावस्थोऽदसः ५५ महर्षिभिरपराधिनो दिश्यन्ते अपराधो हि अप्रसरो कामस्याज्ञस्य।
स्यात्त्वचानाहतचिदानंदस्वरूपत्वादतस्यापि तस्य रामस्य तत्संभवः शापादेव तदुक्तोऽत्र न्योन्याश्रयस्य परिप्रेत्याद्
चिदानंदेति परमार्थतश्चिदानंदस्वरूपे अवहारे यश्चैतन्यमेव भक्तानुकंपया विग्रहात्मना परिणतं यस्य तस्मिन् ५६
निष्कामश्चावसदिति छांदसं यत्नेन निर्गताः कामा रागादयो यस्मादिति निष्कामो ब्रह्मसद्मनीति वा ५७ कुमारं सनत्कुमारं वि

नान्यैः सत्यलोकनिवासिभिः प्रजितमित्यनुषंगः ५८ कामेन क्रन्तः व्या
प्तः अतेचरतीयाप्समामइतिह्रद्धिः ५९

किंचित्कालमिति कर्मधारयः कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे इति द्वितीया ६० कोपेन मूर्छितो मोहितः सन् भृगुस्तस्य ६१
हृदयाज्जलंधरभार्यया छलनेन पतिवेषेण मोहं वञ्चितया यानिज्ञात्मभोगजस्य वंचनं प्रापितः शप्तः स्वध्यारोपितप्रेषणा
यो शिवं च ६२ वेषधृग्विष्णुमिति कर्मधारयः ६३ दुःखैः दुःखलक्षणैः स्त्रीकृतैः कृतः साक्षात्कृतोपि नन्दहरिस्तेन श
मः ६४ आख्याप्येन साक्षादित्यैरावतेपादस्तानप्राप्तिः स्वतपवदिमनस्त्रिः सीताविद्योगो रावणापहारेण

तेनापि शापितो विष्णुः सर्वज्ञत्वेनत्वात् स्वियत् किंचित्कालेहितत्यकाल मन्तानीभविष्य
ति ६६ भृगुभार्यायाः दत्तोदृष्ट्वा सुवाचकोपमूर्छितः विष्णोत्वयापि भार्याया वियोगो
हि भविष्यति ६१ हृदयाच्छापितो विष्णुश्छलनेयत्त्वयाकृतं अतस्त्वं स्त्रीवियोगेन
वचनान्मम यास्यसि ६२ भार्याहि देवदत्तस्य पत्ना सीतीरसंस्थिता नृसिंहवेष
धृग्विष्णुं दृष्ट्वा पञ्चत्वमागता ६३ तेन शप्तो हरिर्दृदाहिंदुःखार्तः स्त्रीवियोगजः त्वा
पि भार्यया सार्धं वियोगो हि भविष्यति भृगुणैवं कुमारेण शापितो देवशर्मणा वे
दयाशापितो विष्णुस्तेन मानुषतां गतः एतत्ते कथितं सर्वं शापव्याजस्य कारणं
इदानीं वच्मि तत्सर्वं सावधानमतिः शृणु ६६ इति श्रीवासिष्ठे महारामायणे स
ग्रपातनकोनाम प्रथमः सर्गः १॥

मिथ्यापवादेन भूतलप्रवेशेन चेति नचिरं त्वयि वत्स्यतीति तारापाव
च नेत्यादि दे समान्वेन शापः तस्या जीवत्पर्यपि वालिनि सुग्रीवेण परिभुक्त त्वस्य धर्मतो मातरं पत्नीं स्वीकरोति जग्ग
मिन्द्रयं गदवाक्येन प्रसिद्धत्वात्पातिव्रत्यभंगेन निकृष्टयोनितया चोत्कृष्टाय रामाय शापप्रदानासामर्थ्यात् म
नुष्यतामनुष्यएवमानुष्यलङ्घ्ये ६५ तत्सर्वं पृष्टे मोदनसाधने सर्वमानुबंधं तत्सदाभामायणे सर्वं प्रेप्यतो
हासिंश्पस्मत्वसमितेसेमर्णवा ६६ इति वा० तात्पर्यप्रकाशे वैराग्यप्र० प्रथमः सर्गः ॥१॥

गं

अथश्रीशिक्षितस्यमदतः शास्त्रस्य निर्विघ्नपरिसमाप्तिप्रचयगमनादिसिद्धये मंगलादीनि मंगलमध्यानि मंगलांतानि शास्त्राणि प्रथंते वीरपुरुषकाण्यायुष्मत्पुरुषकाणि च भवंतीति महाभाष्यपद्धतिं तत्र कृतिबोधितकर्तव्यताकं सर्वावभासकचिदेकरसमखंडमनन्यगामिनं परब्रह्मस्वरूपं निजलक्षणमंगलमाचरन्ग्रंथे छात्रस्य विषयप्रयोजने दर्शयति दिवीति दिवि स्वर्गलोके भूमौ भूलोके तथाकाशे अंतरिक्षे तलातलादिलोके वा बहिर्देशे अधिभूते अंतः अध्यात्मे चकारादधिदैवे च मे मम यो विभुः विभाति विविधरूपेण प्रथते स्वाविद्यया यः स्वमायया तत्स्वावभासात्मा निर्विकारचिन्मात्रस्वभावः तस्मै स र्वात्मने नमः इत्यर्थः अथवा पृथिवीरजतरूपेण रजतरूपमिति भ्रांतानां विवादादिविद्विरस्तोऽस्फटिकपाले स्वर्णमयभ्रमावधेः कपाले रजतमये आकाशगतेयः सेव्यो हूत्मा काशब्रह्मरादादिरन्यैः विशेषेणस्य चंद्राग्निवाय्वादिभ्योप्यतिशयेन स्वप्रकाशापरिच्छिन्नस्वभावत्वाद्दिवि तत्कुतः यतोयमवभासात्मा सूर्यादीनाम

दिविभूमौ तथाकाशे बहिरंतश्च मे विभुः यो
विभात्यवभासात्मा तस्मै सर्वात्मने नमः १

पि अवभासकस्तथाच येन सूर्यस्तपति तेजसेद्धः आत्मैवास्य ज्योतिर्भवति ज्योतिषामपि तज्ज्योतिरित्यादिश्रु तिस्मृतिभ्यः तस्मै सर्वात्मने सर्ववस्तूनां पारमार्थिकस्वरूपभूताय नमः इत्यर्थः अथवा दिवि द्योतनेकरसे भूमा नंदात्मके तत्र्यर्थस्वरूपेण तथा अवस्थाद्वयोत्पत्तिभूमावव्याकृताकाशे बहिः बहिः प्रतिभोग्ये जागरे अंतः अंतः प्र तिभोग्ये स्वप्ने चकारात्तत्संधौ मरणमूर्छाद्यवस्थासु च यो विविधो भाति स्थूलसूक्ष्मकारणाभिमानितया जनन्ना तया तत्साक्षितया निष्प्रपंचरूपेण नेदं चिन्मात्रस्वभावेन चेत्यर्थः तर्हि किं नानारसरूप एव नेत्याह अवभासात्मे ति चिन्मात्रस्वभाव इत्यर्थः तस्मै हृद्यस्य पृष्ठव्यतिरेकात्सर्वस्यासावात्मा च सा विषयत्वनिर्विषयत्वाभ्यामिति सर्वा त्मनेनम इत्यर्थः अथवा दिवि सर्वस्यादिसंधानत्वात् द्योतमाने कारणोपाधौ भूमौ तथा कर्मबीजोद्भवभूमौ कार्योपाधौ तथा आकाशे अंतराले अंतः समंतात्काशते इति व्युत्पत्त्या स्वरूपप्रकाशवद्भूले वा जीवन्मुक्तिदशा

ॐ
वै॰ वा
प्र॰ टी
५

योऽवच्छिन्निरुपाधिस्वरूपेणतः कार्यकारणोपाध्यंतर्गतत्त्वमायोगतःकरणाहितिभेदेषुवपः अवभासैकरसभावोवि
भाति तस्मैसर्वोपाधिनिर्मुक्तायात्मनेनमस्करणार्थः अथवादिविरोधेननात्मकेतेतसिन्मोहध्वियो आका
शेषोन्नि अंतरांतरालिकेयः सलिलपवनयोर्वाहिर्भूतेष्वक्षाक्लेचकारान्निरुपाधिकत्वाच्छुद्धायषोगप
पारमार्थिकरूपेचयोन्तहतः सन्मात्रस्वभावोविभातिस्वप्रकाशभासमानप्रत्यगात्मातस्मैसर्वात्मनेप्रणामं
स्वरूपायमेत्रमैतंनमस्करणार्थः अथवादिविदेवलोकेवहिः नटस्थानयापजयदेवनेश्वरायात्मनाभूमौ
भूर्लोकेअंतः देहांतर्वर्तिनयासजकात्मनाआकाशेअंतरालेचक्रियाफलसाधनायात्मना[illegible]
ममसर्वरूपानवभासदर्शायापसिद्धेदेनान्यथाभातोपियः सप्रतिनवहृदयुदयान्तपम
वंभासमानात्माविभ्रहिविपपरिच्छेदशून्योविभाष्टोभाति तस्मैसर्वात्मनेसर्वश
हः सर्णापरत्वस्मानत्वंवममवदितिवस्तुर्णानेदस्वरूपायनमस्करणार्थः अथवा
दिविश्वपरिष्ठानम्भमावधत्वात् आकाशेतरालेवहिः प्राणादिदित
विदिश्चअंतःशरीरेतः चकाराज्जन्तस्थौ नरकालयोर्यश्रव
भासात्माचिदेकरसोविभातितत्वद्दृशोमम आत्मैवाध
स्तादात्मोपरिष्टादित्यादिश्रुतेः तस्मैसर्वात्मने
आत्मैवेदंसर्वमिति सर्वप्रपंचबाधेनप
रिशेषितायपरमात्मनेनमस्करणार्थः
एवमर्थानतराण्यपियथाबु
द्धिवैभवमूहनीयानि
अत्रार्थात्तथाविधब्रह्मैववस्तुनःशास्त्रस्यविषयः ज्ञानात्तद्भावस्थितिश्चपरमनिर्वाणरूपंप्रयोजनमिति

स्थितं तु उत्तरत्वाग्रे दिवसं तं शेषे सिद्धि

अधिकारी कथ्योपायसंबंधोपाख्यानसनात् निर्माणमस्य ग्रंथस्य मुमुक्षवे याच कीर्त्यते अथास्मिन् ग्रंथे कोऽधिका
री किमतज्ज्ञ उत तज्ज्ञः नाद्यः तस्य देहाद्यात्मबुद्धिदार्ढ्येन रागितया च मुमुक्षाविरहात् न च विषयदोषदर्शनाज्जननम
रणादिदुःखदर्शनाच्च तस्यैव वैराग्योदये मुमुक्षासंभवात् अधिकार इति वाच्यं रागिणामुत्कटविषयरिरंसादर्श
नेन तु सत्स्वपि विषयेषु तद्दोषनिर्धारणोपायाभावेन विद्यमानविषयान्वेषितया चैहिकामुष्मिकतदुपायेषु तया
प्रवृत्तेः नापि तज्ज्ञः तस्य कृतकृत्यतया ग्रंथसाध्यप्रयोजनालिप्सुतया ग्रंथप्रवृत्त्यनुपपत्तेरित्याशंक्य विशिष्टमा
धिकारिणं दर्शयति अहं बद्ध इति अहं तावदस्मिन्नत्यंतमज्ञो नापि तज्ज्ञः अस्मिन् शास्त्रेऽधिकारी किं तु यस्मादहं बद्धो
ऽस्मिन् संसारे अनादिकालादारभ्य कारागारनिगडादिवद्दृढबंधपरिच्छेदधारवत्प्रजन्ममरणादिदुःखमनुभवन् शोचामि
आत्यंतिकशोकतरणोपायमात्मज्ञानमेवोपायस्तरति शोकमात्मविदिति श्रुतेः तेनात्मज्ञानेनाहं विमुक्तः स्यामि-

वाल्मीकिरुवाच अहं बद्धो विमुक्तः स्यामिति यस्यास्ति निश्चयः
नात्यंतमज्ञो नो तज्ज्ञः सोऽस्मिञ्छास्त्रेऽधिकारवान् २

त्युत्कटजिज्ञासासहितो निश्चयोऽस्ति स विनयोपायनादिना गुरुमुपगतोऽस्मिन् शास्त्रेऽधिकारवान् शास्त्रश्र
वणादिफलभागीत्यर्थः तथा चातस्यैव बहुतरसुकृतैः क्षीणरागादिदोषस्य विवेकोदयात् जिज्ञासोरधिका
र इति भावः ननु क्षीणरागादिदोषस्यैवर्णिकस्य संन्यासपूर्वकवेदांतश्रवणएवाधिकारी सर्वकांडार्थानुष्ठा
नस्य चित्तशुद्धिद्वारोत्तरकांडाधिकारप्रापकत्वस्य तमेतं वेदानुवचनेनेत्यादिश्रुतिसिद्धत्वात् न चात्रैवर्णिका
स्यात्राधिकारः तस्य तावेदविन्मनुते तेन हद्धतमित्यधिकारनिषेधात् तस्मान्नाधिकारीस्त्व्यभ इति चेन्न स्मार्तकर्म
वदुपपत्तेः यथात्रैवर्णिकस्य त्रेताग्निसाध्यकर्मण्यनधिकारेऽपि स्मृत्यादिनाग्निसाधारणः स्मार्तकर्माधिकारो
ऽस्त्येवं तथात्मज्ञानेऽप्यनधिकारि
णोऽपि संन्यासिनो

गौ
वै० वा
प्र० टी
९०

1136

मक्तत्वसाधारणोऽस्मिन्नपि ग्रंथेऽस्त्येवाधिकारः भक्तानामधिकस्य मुमुक्षुत्वाभिव्यक्तिर्वक्ष्येदोपबृंहणवाव तथाचोक्तं
वेदवेद्ये परे पुंसि जाते दशरथात्मजे वेदः प्राचेतसादासीत्साक्षाद्रामायणात्मनेति तत्र सर्वकारस्य रामचरितक
थाव्याजेनोपबृंहणं षट्कांडेनोत्तरसर्वरामायणस्योत्तरकांडस्य बहुप्रकरणमिदं श्रोतव्यमिति यथाचकेषुचि
त्स्थानेषु कर्मसंस्कारसाधारणोऽधिकारः तथास्यापि श्रवणं पुराणवत् श्रावयेच्चतुरो वर्णान्कृत्वा ब्राह्मण
मग्रतः जनस्य स्त्रोऽपि महत्त्वमीयादित्यादिवचनलिंगात् नावेदविन्मनुते तं बृहन्तं तं त्वौपनिषदं पुरुषं पृ
च्छामीत्यादिवचनैर्नवेदविदः श्रौततत्त्वज्ञानाधिकारः परमिति केचित् अपरोक्षज्ञानापर्यवसानपरमित्य
न्ये वेदसर्वकतत्प्रशास्त्रपरमिति परे सर्वथाप्यस्मिन्वान्येषामपि पौराणिकसाधारणज्ञानेऽधिकारः स

कथोपायान्विचार्यादौ मोक्षोपायानिमानथ यो विचारयति प्राज्ञो
न स भूयोऽभिजायते ३ ॥

द्विसर्वैर्विजिज्ञास्यः आत्मा वा अरे द्रष्टव्यः श्रोतव्य इत्यादिवचने
भ्यः तत्र श्रौतज्ञाने सर्वकांडोक्तधर्मानुष्ठानजन्यचित्तशुद्धिर्वेदापि सर्वरामायणोपदर्शितस्वस्ववर्णाश्र
मोचितनिष्कामधर्मानुष्ठानजाचित्तशुद्धिर्जिज्ञासोत्पादनद्वारा हेतुरिति सर्वोत्तरसामायणयादेतदेतद
द्धावृत्तसंगतिं दर्शयन्सर्वानर्थनिवृत्तिरूपप्रयोजनं नातरमाह कथोपायानिति कथापदधर्मानुष्ठाना
नुष्ठाने श्रवणप्रतिपत्तिषु ज्ञानाधिकारप्रापकेषु उपायोयस्मिन्ग्रंथे सर्वरामायणग्रंथः कथोपायः कां
डभेदाभिप्रायं बहुवचनं तानादौ विचार्य तदर्थानुष्ठानप्राप्ताधिकारः सन्नधिकारीमान्मोक्षप्रमाणाव
बद्धकरणानूनान्मोक्षोपायान्विचारयति प्राज्ञः प्रज्ञालुप्ताकामकर्मवासनाज्ञानवीजः स भूयो नाभि
जायते जन्मादिदुःखभाक् न भवति मुच्यत इत्यर्थः ३ ॥

४६४

१०

अस्मिन्नप्रोशतिके षट्पंचाशत्सहस्रसंमिते रामायणे अनादिकालप्रवृत्तरागादिदोषोच्छेदनसमर्थान् महाबलान्रा
मकथारूपाश्चतुर्विंशतिसहस्रमितान् षट्कांडात्मकान् कृत्स्नेन संबंधः ४ शिष्यविशेषणान्यधिकारसंप
त्तिद्योतकानि एकप्रदानाश्रयग्रहणधारणप्रचारपटुः अयानशिष्योऽत्यस्तस्तथा अनयग्रहे प्रेमसमाहितचित्तो वा
अर्थिनः इति भरद्वाजस्याधिविशेषणे ५ एतेम्य इत्यादि सर्वरामायणरूपाः उदाहृताः कीर्तिताः ६ अस्यानेन

अस्मिन्रामायणे रामकथोपायान्महाबलान् एतांस्तु प्रथमं कृत्वा पुरा परमरिमर्दन ४ शि
ष्यायास्मै विनीताय भरद्वाजाय धीमते एकाग्रो दत्तवानस्मै मणिमब्धिरिवार्थिने ५ तत
एते कथोपाया भरद्वाजेन धीमता कस्मिंश्चिन्मेरुगहने ब्रह्मणोऽग्रे उदाहृताः ६ अथास्य
तुष्टो भगवान्ब्रह्मा लोकपितामहः वरं पुत्र गृहाणेति तमुवाच महाशयः ७ भरद्वाज उवा॥
च भगवन्भूतभव्येश वरोऽयं मेऽद्य रोचते येनेयं जनता दुःखान्मुच्यते तदुदाहर ८ ब्रह्मोवा
च गुरुं वाल्मीकिमत्राशु प्रार्थयस्व प्रयत्नतः तेनेदं यत्समारब्धं रामायणमनिंदितं ९ त
स्मिन्श्रुते नरो मोहात्समग्रात्संतरिष्यति सेतुनेवाम्बुधेः पारमपारगुणशालिना १० वा
ल्मीकिरु॰ इत्युक्त्वा स भरद्वाजं परमेष्ठी मदाश्रमं अभ्यागच्छत्समं तेन भरद्वाजेन भूतकृत ११
तूर्णं संपूजितो देवः सोऽर्घ्यपाद्यादिना मया अवोचन्मां महासत्त्वः सर्वभूतहिते रतः १२

जगदुद्धारसाधनेऽस्मा तन्मात्रस्त्वया कारणीयमिति महानाशयो अभिप्रायो यस्य तथा ७ भूतं सर्वमुत्पन्नं भव्यमनागत
स्यमाने अथ सर्वरामायणार्थानुष्ठानजन्यचित्तपरिशुद्धिकाले जनतानामधिकारिजनसमूहः ८ अत्रास्मि॥
न्नहेतौ यत्समारब्धं तेन कृतं सत्कृते ९ श्रुते अर्थात्कृत्स्नमिश्रुते नरस्तिमिति गम्यते सेतुदृष्टान्तसमुद्रसमु
ल्लंघनस्यापोहतीति स्मृतिप्रसिद्धाने नगुणशालिना १०।११ यद्यपि परमेष्ठी रजःप्रधानः तथापि जगदुद्धारो॥

श्रीकरणात्सकलसकलगुणसंपत्तः अनवद्यसर्वसत्त्वहितोऽतः १८

वा॰वै
प्र॰टी
२१

त्यक्तोयं पंचमी रामस्वभावकथने प्रत्युत्तरं यः उद्वेगाद्धि तत्र येषां निर्मोक्षात्क्लेशप्रमुक्तात्मग्रंथः श्रास॰
मात्रेण परित्याज्यः स्वस्थोपसमयोनिर्मान इति यावत् ५ मेसारसेकटादिस्थपदानपंचम्यामसुत्तीणि॰
स्यान्येतिकेमेसारविशेषदर्शयतिद्विधं देयः अरण्यानतत्स्वभावेनपातितस्यतापेनप्रथमा अन्यथा आशुपदे
नपुनरुक्तापत्तेः आशुतानोदयसमकालमेव नतुयातेनसागरस्यमुत्तरणमेवाप्रसिद्धमितिकथंद
र्शितः पर्वतदिसागरेपतितस्यपातेनोद्धरणमेवाप्तसमुत्तरणंविवक्षितंनआशुपदस्वारस्यात् अतए॰

रामस्वभावकथनादस्मादस्मनेनतथा नोद्वेगात्परित्याज्य आसमामोरनिर्दि
नात् १२ ग्रंथेनानेनलोकोयमस्मात्संसारसंकटात् समुत्तरिष्यतेद्विप्र
पातेनेवाशुसागरात् १३ वक्तुंतदेवमेवार्थमहमागतवानयं ऊरुलो
कहितार्थंवेधास्तमित्युक्तवानजः १४ ममभूपाअमानस्मात्तरणादेन
हिमागतः महतोमुश्चितःप्रोक्षुत्तरंगरइववारिणः १६ तस्मिन्प्रयातेभग
वत्यहेविस्मयमागतः पुनस्तंमभरद्वाजमपृच्छंसस्यधीयिया १७ किमेतद्ब्र
ह्मणाप्रोक्तंभरद्वाजवदाशुमे इत्युक्तेनपुनःप्रोक्तंभरद्वाजेनतेनमे १८
भरद्वाजः॰ एतदुक्तंभगवताभोपथारामायणंकुरु सर्वलोकहितार्थायसंसा
राणवतारणं १९

वामायतनयेचम्येवहक्तेति १४ तस्मादेतोःभरद्वाजद्वाराआसासेदेशासंभवे
पिपवमर्थंवक्तुमयंजगन्मान्योहमेवागतवानितिसेबेधः १५ ब्रह्मपादस्पर्शनपुण्यतमत्वमाश्रमस्य १६
ह्मस्यधीयितियुक्तेः सर्वंब्रह्माणोगमनहर्षविस्मयभयचित्तवाहद्यवाक्यमर्थतोनावधारितमितिगम्यते ॥
अतएवाहछामित्याह १७ यथाशर्वकथायामारामायणोक्तंतथामोक्षोपायरामायणमितिशेषः १९ ॥

1139

रामः कथंभवद्दृतोयवहृतवान् किंभूतः शोचन्निजस्वतुनन्तीवन्मृतकवत् २० चकाराहशायपरीग्रहः वकारो
पिशाहोयेतन्मयिशस्समनुजयार्थी २१ सकृदेमदेशपर्यवसिते जननयानतदुपदेशश्रवणकृतार्थजनसमदेन
२२ सादरमुपायनाहरणोपगमनमपणतिसाधना यादरसहिते २३ समोहस्थानमनत्वापरितानेनदूपेमलो

मध्येवभगावनन्तूद्दिकथेसंसारसंकटे रामोभवद्दृतोयत्किन्भरतश्चमहामनाः २० शत्रु
घ्नोलक्ष्मणश्चापिसीताचापियशस्विनी रामानुयायिनस्तेवामेविभुरामकाधियः २१
निर्दुःखतायेयेनतंश्रासाद्वहिमेसकृटे नथैवाहंभविष्यामिनतोजननयासद २२ भद्दा
जेनराजेंद्रवदस्युकोसिसादरं नदाकर्णविभोरात्तामदेवकुंयवतवान् २३ श्रणवत्सम
रहाजयथाहमेवदामिते भूतेनयेनतेमोहमलदूरेकरिष्यामि २४ नयाप्यवदरपात्त
यथाभवद्दृतःसखी सर्वास्तेसमकयाकुत्रारामोराजीवलोचनः २५ लक्ष्मणोभरतश्च
वशत्रुघ्नश्चमहामनाः कौशल्याचसुमित्राचसीतादशरथस्तथा २६ कृतास्मुप्राधि
रोधश्चवोधपारमुपागताः वसिष्ठोवामदेवश्चमेविश्वेणश्चोनथोत्तरे २७ पृषिजयं
तोभासश्चसत्योविजयएवच विभीषणःसुषेणश्चहनूमानिंद्रजित्तथा २८ एतेसोमे
त्रिणःश्रोक्ताःसमनीरागचेतसः जीवन्मुक्तामहात्मानोयथाप्राप्तानुवर्तिनः २९

पर्कंमूलमितिवाछेदः २४ सर्वसमकथाभिव्येतितिस्थयाटनयिविविशया २५ महामनाभवरिष्ठन्तवलु
निर्विशानयाविधचित्तःचकाराःसर्ववत् २६ कृतास्माविरोधेरामसखायेबोधपारंचरमंबोधंयद्दूतरंबो
हव्यानरापविशेषः २७ सत्यायथार्थवकारेदंद्रजिदयमन्यएव सुग्रीवोमात्यः २८ अतःसमनीरागचेतसः

यो॰
वा॰ प्र
वै॰ टी॰
१२

५

1140

हृतं दत्तमिति श्रोतस्मात् कर्मोपलक्षणं गृहीत मुषितमिति नन्देहो लोको चितिं लौकिकस्य व्यवहारोपलक्षणं स्तुतमि
त्युभयतोऽनुस्यूत्वा पश्यति सेधाभोपलक्ष्यो ३० भूमितल्लनिषण्णपादेनः समरसत्वे ज्ञातसत्त्वः दृष्टोक्तलोकस्तानवलः
इमस्थितिमागजेन्द्रः शोकादीनां हर्षपरागस्य सम्भावेदैन्यं न पश्यमेव ममिव मन्यते व्यरः संगतो पश्यनिरतिशयानंदात्म
ना स्थितः शान्तिमत्तमः ३१ ॥ इति श्रीवासिष्ठतात्पर्यप्रकाशे वैराग्यप्रकरणे द्वितीयः सर्गः २ ॥ हृदयस्थमाजेनो॥
पायो वासनाभेदलक्षणं रामस्य तीर्थयात्रायं विस्तरेण वर्णयिते यथा रामादयो जीवन्मुक्ता अवद्भूतवं तसतथा
त्वेवमवद्रेशमुक्तो जीवन्मुक्तस्थितिं सामुपाये रामस्य तत्वाभिक्रमा पवर्णानतयावणाद्धारेवजित्ता समानो भरद्वाजः
पृच्छति जीवन्मुक्तेति राघवमादितः कृत्वाव पितेनपथानीकृत्य जीवन्मुक्तस्थितिं कथयेति सम्बन्धः अथवा

पतिर्पयाद्गतेद्दतेगृहीत्मुषितेस्तुते तथा देहतिसेपु ब्रह्मुक्तपवासिसेकदात ३० अपारसंसारसमुद्रमध्येल
ब्धोपरां युक्तिमुदारसत्वः न शोकमायाति न दैन्यमेति गतज्वरस्तिष्ठति नित्यतृप्तः ३१ ॥ इति श्रीवासिष्ठे
सूत्रपातनिकोनाम द्वितीयः सर्गः २ भारद्वाज उ० ॥ जीवन्मुक्तस्थितिं ब्रह्मन्कृत्वा राघवमादितः क्रमा
त्कथय मे नित्यं भविष्यामि सदा सुखी यया १

राघवे क्रमाज्जीवन्मुक्तस्थितिं जीवन्मुक्तावस्थैं कृत्वा कथयित्वा मे आदितः कथयेन प्रकारेणाहं नित्यं सह।
त्वी भविष्यामीति सम्बन्धः अथवा राघवसंवादकथायाः आदितः प्रवृत्तेन वसिष्ठे च वक्तृत्वेन कृत्वेत्यर्थः त
याज्जनकथा तत्वल्लोकल्पयित्वा यया अस्माभिः स्वयमेव संवादकथया तत्वं बोधयति तथा त्वमपि बोधये
त्यर्थः तथा चात्मतत्त्वेन कल्पितानां दशरथादीनां पूर्वरामायणे मलक्षणं यामुक्तभावदर्शनेन नित्यमुक्तस्य च।
रामस्य तस्य देवांशत्वादिष्वातरस्मादिक्षुति विरुद्धशापनिमित्तात्त्वादि वर्णनेन च न हानि रता देहजीवस्य ब्रह्मा
भेदबोधनाय कृतो ब्रह्मण एव काश्यपाधिप्रवेशेनागन्तुक जीवभाव कल्पनवद्विरोधोपपत्तेः २॥

१२

एवं वाल्मीकिः दृश्योल्लतणस्वरूपस्य अथ फलैः जीवन्मुक्तिस्थितिं विस्तरेण विवृतः अथ मेरुरवप्रतिपन्नप्रयेनेवातिम मुक्ति लक्षणस्वरूपे दर्शयति भ्रमस्येति हे साधो आकाशे नैल्यवद्दृश्यतां संभावितस्य कल्पनया जातस्य जागतस्य जगतः संबोधितो यः आसलक्षणस्य भ्रमस्य तन्मूला विद्यावासनोच्छेदेन पुनः स्मरणे यथा भवति तथा विस्मरणेय तदेवंवरं सर्वोत्कृष्टं मुक्तिलक्षणे तत्स्वरूपं च मन्ये एतेन अनुभवाभ्यां निश्चितवानस्मीत्यर्थः यद्यपि परोक्तानि नोपि स्वयमेव निर्विकल्पसमाधौ च दृश्यविस्मरणमस्ति तथापि तत्र पुनः स्मरणे अथवा पुनः स्मर्यते येन तो तः कारणेन तत्पुनः स्मरणेन विद्यते यस्मिन् तत्तथा विस्मरणे स्मरणाभावः द्वैतप्रतिभासमात्राभावे पलक्षणमेतत् अथवा विस्मरणमिव विस्मरणे यथा विस्मृतविषयस्य सत्येवानुभवितर्यप्रतीतिलक्षणमस्त्येवं चेतन्ये दृश्याप्रतीतिरित्यर्थः तर्हि किं परमार्थसतस्येव दृश्यस्य सेोऽत्यन्ताभिमतस्य कारविवाप्रतीतिमात्रं तत्त्रेत्याह भ्र

वाल्मीकिरुवाच भ्रमस्य जागतस्यास्य जातस्याकाशवर्णवत् अपुनः स्मरणं मन्ये साधो विस्मरणं वरं २
दृश्यात्यन्ताभावबोधं विना तन्नानुभूयते कदाचित्केनचित्नाम स्वबोधोन्विष्यतामतः ३

मस्येति अयमर्थः कथं तस्य भ्रमत्वं संस्काराजन्यत्वादित्याशंक्याह जागतस्येति सर्वं सर्वं जगद्यावद्रा रजन्यसंस्कारपरिनिष्ठितस्येत्यर्थः ननु तर्हि दोषजत्वाभावान्निरधिष्ठानत्वाच्च न भ्रमत्वमित्याशंक्याह आ काशवर्णवज्जातस्येति यथा दूरत्वाविमर्शदोषजत्वादाकाशे वर्णभ्रमः तद्वदविद्यादोषाद्ब्रह्मणि जगद्भ्रमः इत्यर्थः तथा चात्यन्तिकदृश्योच्छेदः तल्लक्षणं तदुपलक्षितचिन्मात्रावस्थितिः स्वरूपमित्यर्थः २ मन्ये इत्युक्ते न तत्र योः स्वानुभवसिद्धत्वं दर्शितं तत्र प्रमाभिलकुतोनाभ्युपेतेनत्राह दृश्येति दृश्यस्यात्यन्ताभावबोधो बाधस्ते विना तत्त्वे लक्षणस्वरूपं च अननुभवस्य कालतो देशतश्च व्यापकत्वप्रदर्शनाय कदाचित्केनचिदिति ह प्रयोजनं तर्हि केवल हेतुनात्मा स्वबोधः इति सर्वजगदधिष्ठानप्रत्यगभिन्नात्मतत्त्वस्य ज्ञानादेव स्यादिति त

गी
वा.टी
५

1142

तदितस्यकउपायस्तत्राहसंचेति इत्यास्मिन्शास्त्रेऽस्यधिगतेसतीतिशेषः आकर्णयसिचेत्यावत्तत्वनिर्ण
यमितिशेषः ४ उक्तमेवस्फुटतरमाहजगुरुरितिद्वाभ्यां अमुनाएतद्व्याख्योपदर्शितेन ५ अनुभयतअस्युको
नुभवः किमात्मचैतन्यमेवउतान्यः ननात्मन्यः विद्यातिरिक्तस्यजडत्वतयाविषयतयाचअनुभवत्वायोगात्
आत्मैवचेत्सर्वेषमेवास्तीति किंशास्त्रेणेत्याशंक्याहदृश्यमिति सत्यमात्मैवानुभवः तथाप्यसौदृश्यसंबंध
कृतोनतदनुभवः किंतुमनसोदृतिरूपेणाऽन्तत्वस्यात्ताकारबोधेनाविद्यानाशात्तद्रूपादानकदृश्यमा
र्जनेदृश्यकालस्यैवपिनास्तीत्येवंरूपस्यैवस्वैवलिप्तसिद्धान्तरूपाधिपरानिर्वाणनिर्वृतिस्तस्मात्तत्वताना

सचेद्वसंभवत्येवतदर्शीस्विदमानने शास्त्रमाकर्णयसिचेत्तत्वमास्वस्मिनान्यथा ४ जग
द्रूमोपदृश्योपिनास्त्येवेत्यनुभूयते वर्णात्मनोऽस्वरवाखेदात्विचारेणमनानच ५ दृ
श्यनास्तीतिबोधेनमनसोदृश्यमार्जने संपन्नैवेत्तदुत्पन्नापरानिर्वाणनिर्वृतिः ६ अ
न्यथाशास्त्रगर्तेषुलुठतांभवतामिद भवत्यकृतिमात्मानंकल्पेरपिननिर्वृतिः ७
गी:

दुत्पन्नैवभवतीति केवलस्त्तद्धाराखत्वयभ्यतोप्यनुभवः शास्त्रफलमित्यर्थः ६ ननशास्त्रांतरोपदर्शि
तोपायैरेवमुक्तिः किंतेनस्मानुवाद अन्यथेति उक्तोपायापरिपदेअकृतिमात्मजन्यानादिअस्तानेये
षां अनात्मशास्त्रगर्तेषुलुठतांरागोधपतनुवदेस्मगर्तेप्रायेनतत्कालबोधितोपायैरैहिकामुष्मिकवि
षयासत्याप्रवृत्तमानानां अतएवतद्रूपभोगाश्रयनः पुनस्तस्मिन्संसारेभवतांजन्मगरूताणांपुरुषा
णांसदानामनेनैवकल्पेरपिनिर्वृतिविश्रांतिसुखंनास्तिअनायत्तानस्वत्तानातिरिक्तसाधनसहस्रै
रप्यनिर्वृत्तेमितिभावः ७॥

१२

ननु उपासनाक्रमाणां तत्साध्यानां सालोक्यादीनां मोक्षभेदानां प्रसिद्धत्वात्तेषां कथं न निर्देश इत्याशङ्क्याह अशेषेणेति वास
नानां जन्मबीजानां अशेषेण यः परित्यागः मूलोच्छेदेनात्यन्तोच्छेदः सम्यङ्मोक्षो मतः मुच धातोर्बन्धनिवृत्तौ रूढत्वा
द्वासनानामेव मुख्यबन्धत्वात्सालोक्यादौ तदभावात्सोपाधिको गौण इति सम्यक् स एव विमलैर्विगताविद्यादिमलैः
क्रम्यते नान्यः कर्मभिरुपासनैः श्रवणादिभिः क्रमेण सिद्धैर्दिनेदिने चित्तनैर्मल्यमेव समस्तवासनात्यागान्तसाधनक्रमो यस्य
तथाविध इति वार्थः ८ ननु वासनात्यागमेपि तच्छेदो नाम न सः सत्त्वान्पुनर्वासना उत्पत्स्यते ततो बन्धोपि स्यादित्या

अशेषेण परित्यागो वासनानां य उत्तमः मोक्ष इत्युच्यते ब्रह्मन्स एव विमलक्रमः ८
क्षीणायां वासनायां तु चेतो गलति सत्वरं क्षीणायां शीतसंतत्यां ब्रह्मन्हिमकणो यथा
यथा ९ अयं वासनया देहो ध्रियते भूतपञ्जरः तनुनान्तर्निविष्टेन मुक्तौघस्तन्तुना
यथा १० वासना द्विविधा प्रोक्ता शुद्धा च मलिना तथा मलिना जन्मनो हेतुः शुद्धा
जन्मविनाशिनी ११ अज्ञानसुघनाकारा घनाहंकारशालिनी पुनर्जन्मकरी प्रोक्ता
मलिना वासना बुधैः १२

श्लोकाह क्षीणायामिति मनसो वासनापुञ्जरूपत्वादित्यर्थः ९ मना
सिनैशेपि स्थूलदेह एव बन्धः स्यादित्याशङ्क्याह अयमिति भूतपञ्जरो भूतसङ्घातारब्धः मुक्तानां प्राणप्र
वृत्तिर्णेपञ्जरस्थानीयो वा तथा सर्ववासनात्यये सोपि निवर्तत इत्यर्थः १० एवमुपोद्घातेन परां मुक्तिमुपवर्ण्य
प्रस्तुतां जीवन्मुक्तिं विवक्षुस्तदर्थं वासनाद्वैविध्यमाह वासनेति ११ तत्र मलिनां लक्षयति अज्ञानेति वास
नाबीजानां प्ररोहे अज्ञानेन सुदृढेन तस्मिन्सुघनाकारा विषयानुसंधानाभ्यासोपचिताकारा वासनाबीजराग
द्वेषादिभिरुपचितत्वात् घनो निविडो अहंकार उपसेवकः तेनिकसेन हिंसा वर्धमाना सेतत्समाना च शाल

लेख=२ 1144

धाः

वै॰वा
प्र॰टी
१८

शुद्धां तां लक्षयति पुनरिति यथा बीजांतःस्थस्यांकुरस्य सेतपवकालजलादिसंबंधादाविर्भवति तथा वासना
तर्भाविजन्मपरंपराः सतपवकामकर्मादिनिमित्तवशादाविर्भवंति । अत्यंतवासनोज्जन्मायोगात्ज्ञातज्ञेयतत्त्वेन
विद्यासंबंधसंदेहं तांतर्गतजन्मांकुरनाशोपि स्वपरशास्त्रेनभ्रष्टबीजवत् देहधारणमात्रप्रयोजनावास
नाशिष्यतेसाशुद्धेत्यर्थः १३ अकर्मवासंबंधस्फुटयति अपुनरिति देहेष्विति देहधारणकार्येणतेषु पिवासनास
द्भावोऽन्यथा यतइतिभावः १४ फलेन मद्भ्रमस्तु तां जीवन्मुक्तिमाश्रयेणलक्षयति शृद्वति तथा चतत्त्वज्ञाना

पुनर्जन्मांकुरं त्यक्त्वा स्थितः संभृष्टबीजवत् देहार्थं ध्रियते ज्ञातज्ञेया शुद्धेति चोच्यते १३
अपुनर्जन्मकरणी जीवन्मुक्तेषु देहिषु वासना विद्यते शुद्धा देहे चक्र इव भ्रमः १४
शुद्धवासनाभूयो न जन्मानर्थभाजनं ज्ञातज्ञेयास्त उच्यन्ते जीवन्मुक्ता महाधियः १५
जीवन्मुक्तिपदं प्राप्तो यथा रामो महामतिः तत्तेहं शृणु वक्ष्यामि जरामरणशान्तये १६
भरद्वाज महाबुद्धे रामक्रममिमं शुभं शृणु वक्ष्यामि तेनैव सर्वं ज्ञास्यसि सर्वदा १७ वि
द्यागृहाद्विनिष्क्रम्य रामो राजीवलोचनः दिवसान्यनयद्गेहे लीलाभिरकुतोभयः १८

शुद्धजन्मांकुरशालिकत्वाद्वासनामात्रधृतशरीरत्वं जीवन्मुक्तलक्षणफलितं १५ तत्साधननिरूपणं प्रतिजा
नीते जीवन्मुक्तोपि तथाविधं जीवन्मुक्तिपदं प्राप्तो यथा येन साधनक्रमेण प्राप्तस्तद्वक्ष्यामि जरामरणोपल
क्षितसर्वानर्थनिवृत्तिलक्षणफलाय इत्यर्थः १६ उक्तार्थमेव स्फुटयन् फलांतरमाह भरद्वाजेति एकविज्ञानेन स
र्वविज्ञानमपि फलमित्यर्थः १७ विद्यागृहाद्ब्रह्मचर्याश्रमोचितगुरुकुलवासाद्विनिष्क्रम्य त्यक्त्वा पाल्सर्वविद्या
स्थानग्रहणोत्तरमिति गम्यते नास्तिकुतोपि भयं यस्य स तथोक्तः १८

विगतज्वरमिति सोराज्यमनानां ज्वरादिपीडा विनास्ति किं वाच्यमन्याः पीडा न संतीति द्योतनार्थं १९ रामस्य मनः तीर्थपु
ण्याश्रमश्रेणीर्द्रष्टुमुत्कंठितमभूदिति संबंधः सर्वश्लोकस्य समस्येन नानामध्यैवान्वयः २० ननु ध्यानभ्यासाद्वैस्मिन्
तीर्थयात्रोपवर्णनस्य च स्वप्रमाणान्तरयोपवर्णनस्य च कः संबंधः नन्वरामचरितनादेवात्रोपवर्णने रामजन्मादे
रप्यैवं वर्णनीयत्वापत्तेः सर्वरामायणे वैयर्थ्यं चेति चेदुच्यते कथोपायापान्तिचार्येन त्रस्वस्त्ववर्णा वित्त
यत्तादिकर्मजन्या चित्तशुद्धिरेव सर्वविद्याधिकारोपयुज्यत इत्युक्ते यत्तु वर्यो विद्यायैव स्यात्तत्राच्यत्वात्तमत्र
तैमलस्य तीर्थयात्रादिनापि यज्ञादिफलचित्तशुद्धावधिकारः सिध्यति एतेभ्यो मामध्याप्यत्तात्तीर्थयात्रापेणनिर्मि

अथ गच्छति काले तत्पालयत्यवनिं नृपे प्रजासु वीतशोकासु स्थितासु विगतज्वरे १९ तीर्थपुण्याश्र-
मश्रेणीर्द्रष्टुमुत्कंठितं मनः रामस्याभूद्भृशं तत्र कदाचिद्गुणशालिनः २० राघवश्चिंतयित्वैवमुपेत्य
चरणौ पितुः हंसः पद्माविव नवौ जग्राह नखकेसरौ २१ राम उवाच॥ तीर्थानि देवसद्मानि वनान्याय
तनानि च द्रष्टुमुत्कंठितं तात ममेदं नाथ मानसं २२ तदेतामर्थितां पूर्वां सफलां कर्तुमर्हसि न सो
स्ति भुवने तात त्वया योर्थी न मानितः २३ इति संप्रार्थितो राजा वसिष्ठेन समं तदा विचार्यामुंचदे-
वैनं रामं प्रथममर्थितं २४ शुभे नक्षत्रदिवसे भ्रातृभ्यां सह राघवः मंगलालंकृतवपुः कृतस्वस्त्ययनो-

नाहनिवचनादिति सूचनाय तीर्थयात्रोपवर्णने अतएव हि नरामे हृष्टवयसे परिकल्प्यात्मजिज्ञासोपवर्णने।
कृतस्मृत्कार्थ्या सूचनायत्नः सुगयात्रोपवर्णने तु हृष्टकौतुकदर्शमौत्कंठ्या य आप्यात्मजिज्ञासाप्रतिबंधकत्वाचदि
तत्कौतुकानुभवमन्तरेण सोत्कंठानापैति तदि तद्दृश्यैव वा तदसारतानिश्चयेन तदुत्कंठा मयोग्रनिश्चय इत्यदे
श्रवणादि प्रतिप्रभवेदिति विशेषबोधनार्थमिति सर्वसमं जसं राघवः एवमुक्तमर्थं चिंतयित्वा पितुश्चरणौ
जग्राह जीवत्पितृकस्य पितृसन्निधौ याता सर्वमेव धर्माधिकारादिति भावः २१ नाथेति स्वस्य पारतंत्र्यसूच
नार्थं २२ सर्वां प्राथमिकीं न मानितः अभिलषितार्थसंपादनेन संतोषितः २३ अमुंचदेव न तु विश्लेषडः

1145

२=

वासिवैरा २०

फ

२९ २७ भंगैगोचभंगुरैर्भ्रमरसमन्दवन्देचलैः अर्थात्कूलमेष्विति गम्यते २८ अपनोदितैः प्रेरितैः २९ आवर्जयन् दा
नमानादिना वशीकुर्वन् जंगलानि वजांगलानि जीर्णारण्यानि। ३० इदंनीत्यस्यपाकनानाश्रमाश्रुभानित्यंतेनसंबंधः से
वेयः आयतनानि देवकुल्यायतनानि जनीतेषुलक्षणयाजानपदोतेषु ३१ वेणीकेवलोकृल्यावेणीकृल्यायां

वासिष्ठप्रदिते विप्रैः शास्त्रैरस्त्रसमन्वितैः स्निग्धैः कतिपयैरवराजपुत्रवरैः सह २६ अवाभिर्विदिताशीर्भिरा
लिंग्यालिंग्य भूषितः निर्गात्मसह्दानस्मातो श्रुया वाष्पमुपतः ३० निर्गतात्स्वपुरात्पौरैस्तूर्यघोषैर्णा।
वादितः पीयमानः पुनः स्त्रीणांनेत्रैर्भंगोत्तमभंगुरैः २८ ग्रामीणललनालोलहस्तपद्मापनोदितैः
लाजवर्षैर्विकीर्णात्मप्रदिष्टैर्विहिमाचलः २९ आवर्जयन्विप्रगणान्परिपृच्छन्प्रजाधिपः आलो
कयन्दिगंतांश्चपरिचक्रामजांगलान् ३० अथारभ्यस्वकान्तस्मात्कुमाकोसलमंडलात् स्नानदानत
पोध्यानपूर्वकं सददर्शह ३१ नदीतीराणिपुण्यानि रम्याण्यायतनानिच जांगलानि जनांतेषु नाटम्य
विमहोम्ना ३२ मंदाकिनीमिंदुनिभां कालिंदींचोत्पलामलां सरस्वतींशतद्रूंचचंद्रभागामिरावतीं ३३
वेणींचकृष्णवेणींचनिर्विंध्यांसरयूं तथा चर्मण्वतीं वितस्तांचविपाशांबाहुदामपि ३४ प्रयागंनैमिषं
चैवधर्मारण्यंगयांतथा वाराणसींश्रीगिरिंचकेदारंपुष्करंतथा ३५ मानसंचक्रमसरस्तीर्थंवात्तरमान
सं वडवावदनंचैवतीर्थंहंसमादरं ३६ अग्नितीर्थंमहातीर्थंमिंद्रद्युम्नसरस्तथा सरांसिसरितश्चैव
तथानदहृदावलीं स्वामिनंकार्तिकेयंचशालग्रामं हरिंतथा स्थानानिचचतुष्षष्टिहरेरपरस्यच ३८
नानाश्चर्यविचित्राणिचतत्राधितटानिच विंध्यमेदरकुंजाग्रकुलशैलस्थलानिच ३९ स्थः

स्थ

मित्राणो ३७ श्रीगिरिं
श्रीशैले ३५ क्रमसामेसरः वडवावदनेदयग्रीवतीर्थे ३६ महातीर्थमितींद्रद्युम्नसरोवरविशेषणं ३७ कुं

चकारोनुक्ततत्स्थानसमुच्चयार्थः ४ सर्वहत्तानामपि पराह्नौ सन्निहितानां कौतुकान्मादिमातिशयप्रकट
नायवाभयोगमने ५१ नगरतरसन्निहितैरमरादिभिर्मानितः पूजितो रघुनंदनः अखिलाते बुद्धीपाल्मिकोरमा
हीसम्पगवलोके स्वर्गेहम्यो ध्यानुपपयाविति संबंधः ईश्वरः शिवः ५०॥ इति श्रीवासिष्ठतात्पर्यप्रकाशे वै
राग्यप्रकरणे तृतीयासर्गः ३॥ तीर्थयात्रागतस्य रामस्य गृहप्रवेशे दशरथे गृहे रामस्य रावेः दचपादिश्चवद्वाराग्रवर्ण
ते रामइति व्रातैः समूहैः मंगलाचारार्थैः विकीर्णैः विमुक्तैः विक्षेपेनामैकदेशे नामग्रहणात् १ प्रथमा

राजर्षीणां नमस्तो ब्रह्मर्षीणां तथैव च देवानां ब्राह्मणानां च पावनानां प्रमान् शुभान् ४
भयोत्य [illegible] आसहमानदः चलद्ध्वपिदिगंतेषु सर्वानेवमदोत्तदान् ५ अमरा
किन्नरमानवमानितः समवलोकयमद्यो मारविलासिभिः उपययौ स्वगृहं रघुनंदनो [illegible] हिन्दरिका
शिवलोकमिवेश्वरः ५२ इति श्री॰ तीर्थयात्राप्रकरणे तृतीयः सर्गः ३॥ वाल्मीकिरुवाच॥
रामः पुष्पांजलिव्रातैर्विकीर्णः पुरवासिभिः प्रविवेश गृहं श्रीमान् जयंतो विष्टपं यथा १ प्रण
नामाथपितरं वसिष्ठं भ्रातॄन् बांधवान् ब्राह्मणान् कुलवृद्धांश्च राघवः प्रथमागतः २ सुहृद्भि
तभिश्चैव पित्रा ह्निजगणेन च मुहुरालिंगिताचारो राघवो नममौमुदा ३ तस्मिन् गृहे दाशर
थेः प्रियप्रकथनैर्मिथः जजृंभे मधुरैः शाश्वान्मृदवेशास्वनैरिव ४॥ श्रीरामायनमः॥

गतः प्रथमे प्रवासादागतः २ मुहुः आलिंगितस्तेषु समुचितनमभिवाद प्रियाभिलापाद्याचरणे यस्य सतयो
कः नममौसदेहइतिशेषः हर्षेणोत्फुल्ल इतिभावः ३ तस्मिन् दशरथगृहे दाशरथेरामस्य प्रियाप्रकथनैः प्रिय
वाक्यैः प्रानेस्त्रिजनना इतिशेषः मिथः अन्योन्यं दिशो जजृंभे अभ्रदिषि दिशि भ्रांतवेतः हर्षकृतआमोदा
दिग्भ्रमेमापुरितिवार्थः हसोतेप्येवे अथवादिक्शाहेनत शास्याजनमालस्येते दाशरथेः प्रियाकथाभिरु
पलक्षिता मिथः समवेता उत्सवविशेषम्दवेशास्वनैः क्रीडेत इवबभ्रमुरित्यर्थः ४॥ रामायनमः॥

1148

वा·वे
प्र·टी
१९

मतेः हृषिजैनेरत्नकृष्णतयाम्नकः कलोगंभीरोयः कोलाहलः तेनव्याकुलः श्रमः ५ इतस्ततोदृष्ट्वानदेशाचारान्वित
स्तेनोवर्णयन्निनिवासस्वमवासेन्वयः ६ प्रातस्निग्धादिवी स्थाभिप्रायेत्येति एवंश्लोकोक्तमन्वयार्थः ७
सरामोवसिष्ठादिभिः सहस्थित्वाप्रनुकथाभिः कथाभिराहृतः समन्दिनचतुर्भागेश्वत्येनसेयोगे द्वितीयादिन
चतुर्भागेऽश्वस्वर्थः श्वाखेटकेच्छयावनंनगामेत्युत्तरेणान्वयः ८ श्वाखेटकेमृगया ९ मृगयादीनामनिमत्ति

वन्यव्याघ्रदिनान्पशोरामागमनतुल्लवः कोलमनमनोज्ञकलकोलाहलाकुलः ५ सर्ववासस
रविगेहे ततःप्रभृतिराघवः वर्णयन्विविधाकथान्देशाचारान्ततस्ततः ६ प्रातरुत्थायरामो
सौकृत्वासंध्योपयथाविधि सभामेस्थहहर्षेद्दस्मेसंस्थापितरंतथा ७ कथाभिःसुविचित्राभिःसव
सिष्ठादिभिःसह स्थित्वादिनचतुर्भागेतानगर्भीभिराहृतः ८ जगामृपिंनान्ततोमद्रत्यासेन
याहृतः वाराहमहिष्याकीर्णवनमाखेटकेच्छया ९ ततश्चागत्यमदनेकृत्वास्नानादिकंक्रमे
सामित्रवांधवोभ्यंकानिनायसमहविधो १० एवंप्रायदिनाचारोभ्रातृभ्यांसहराघवः आग
त्यतीर्थयात्रायाः सम्प्रवासपितुर्गृहे ११ नृपोनासेव्यवेद्दारमनोत्तयामजनचेतसिचेद्रिकया
नयापतिस्मिनायदिनानिसचेष्टयासननस्थारसवेशालयानच १२ इतिश्रीमद्रामायणोदिवसब

स्वबयोननायप्रायेति भ्रातृभ्यांलक्ष्मणशत्रुघ्नाभ्यां ११ देश्वनचेति भरद्वाजसवासेबोधने सरामः
नृपतीनांराज्ञांसम्बंधिनेनवक्त्रद्वारेणमनोज्ञयामाख्नीहस्याम्जनानांचेतसिचंद्रिकावदाह्लादिकया अ
नपवस्तुनाप्रशालमस्यास्सवनेशालाचतुःशाचयानयाविध येतिलुतेनिवापादेत्तरितायाम्रधानस्द्दसेन
मायुधेणयेशालयाः नमासर्वीकयाचेष्टयादिनानिपरिनिनायप्रानिवाहयामास १२ इतिचतुर्थः ४

१९

का श्रीः 1149

रामस्य कार्यशर्यादिनिर्वेदादिरूहवर्णयितं रामस्य देवजितासीर्दशपिहोकेरूपक्रमः इत्येष श्रीरामस्य चिंतापुष्टाद्यायामात्
हातचर्यासुपवर्णितस्फुलवैराग्यादिसाधनसंपत्तिविचलरूपक्रमते अथेति ऊनेचत्वर्यांशेनषोडशेवर्षवर्तमा
नेरामः कार्यशंजगामेति चरवर्थेनरूवेषः रवहदेशेतित्रावदितस्तरामस्य निर्हितस्यशत्रुघ्नस्य लक्ष्मणस्य वाविशेष
णं नतरामपरामर्शी रामः कार्यशंजगामेत्यनेनानयावर्धः लक्ष्मणदेवारितिशानचोविषये आश्रयमेरूमं
नरेणभावस्यभावोनतत्संतकत्वेनभावलक्षणसप्तम्यनुपपत्तेः १ भरतइति इतएवसर्वेरामापाचानक्रमपि।

वाल्मीकिरुः अथोनषोडशेवर्षेवर्तमानेरघूद्वहे रामानुयायिनिनित्याशत्रुघ्नेलक्ष्मणेपिच १ भर
तेमातामहेनित्यंमानानमदन्यदेहस्य पालयत्यवनिरातियथावदखिलामिमां २ जन्यसार्धंचपुत्रा
णामत्यदेसदसेविभिः कृतनमेसमहाप्रातेनन्देदशरथेनृपे ३ कृततीर्थयात्रायोरामोनिजगृहे
स्थितः जगामानुदिनेकार्श्यंशारदीवामलंसरः ४ कुमारस्यविशालाक्षेपाण्डुतांमुखमादधे पाकफल
रलेखुकेसाहिमालमिवांबुजे ५ कपोलतलसंलीनपाणिः पद्मासनस्थितः चिंतापरवशस्तूष्णी
मव्यापारोबभूवह ६ कृशांगश्चिंतयायुक्तः खेदीपरमदुर्मनाः नोवाचकस्यचित्किंचिल्लिपिकर्मा
र्पितोपमः ७ खेदात्परिजनेनासौप्रार्थ्यमानः पुनः पुनः चकाराह्निकमाचारंपरिम्लानमुखांबुजः
एवंगुणविशिष्टंतंरामंगुणगुरुंकरौ आलोक्यभ्रातरावस्यतामेवावापतुर्दशां ९ तथातेषुतनूजे
पुखेदवत्सु कृशासुचसपत्नीकोमहीपालोश्चिंताविवशतांययौ। १०

विनाशत्रुघ्नेभरतस्यमातामह दशरथ
गमनेविवाहात्प्रागागतमनेचकल्प्यतेनित्यमित्यनेनसर्वमपिबुद्धवरितंभरतगमनवत्सानेवाशीदितिगम्यते
ननीविभेवदेतीतिजन्यास्ताभ्याधनिवल्लालेकारादिभिरितिजन्यशोविवाहस्तदर्थंकार्यादीनिनिर्वेदचिंताद्युः
खलिंगानिवर्ण्यंते ७ विशालादात्वविशिष्टस्योपमानापद्मालिमालमिति ५ अव्यापारोनिश्चेष्टः ६ लि
पिकर्मार्पितः चित्रलिखितः उपमायस्य ७ आह्निकेमहत्त्वपदपकतेषु ८ गुणगणाकरंतमेवसर्वोकचिंता।

वा॰वै
टी
९२

नाकथयदेवकश्चनप्रयोजनमासिदितिनिश्चित्याधिनिभाव: ११ नक्तु: स्वैनयापरिहृ जेशसामित्याशयइतिनान्तवा
दिनानिष्टनितमनस्यास्यप्रयोगादिदिनुखयेत्यर्थः १२ किंनिमित्तमितिशेषः इतिपृष्टेनवसिष्ठमुनिनासन्देषयति
एवंप्रकारेणउक्तः नदेवाहस्वल्पेवैयोदिनार्थेनोनरश्याकस्मिन्ननाराचिन्ताभ्रमोद्वेकेनसचनापश्रीमत्वि
तिसंबोधने १४ सतेनः स्वल्पेनकारणवशेनकोपविषादकलनाचनभवदेति यथामहान्तिभूतानि पृथिव्यादी

कांतेषु मवनाचिंतेषयेवरामेडनःपुनः श्रस्वच्छौनिमग्धावाचानेवाकथयदक्षरः ११
नकिंचिन्नानमेदुःखमित्युक्तापितरेकगः रामोराजीवपत्राक्षस्तूष्णीमेवसमतिष्ठत १२
ततोदशरथोराजारामःकिंखेदवानिति अपृच्छत्सर्वकार्यज्ञंतंवसिष्ठंवदतांवरं १३ अ
स्यत्रकारणंश्रीमन्नमाराजनृदुःखमस्तुते इत्युक्तश्चिंतयित्वासवसिष्ठमुनिनायकः १४
कोपविषादकलनोविततेतत्र दूर्षनाल्पेनकारणवशेनवहतिसंतः सर्गेणसंहृतिनवे
नविनाजगंत्याभूतानिमूर्धनमहांतिविकारवंति १५ ॥इतिश्रीमहारामायणेवैराग्यप्रक
रणेकार्श्याविवेदनेपंचमःसर्गः ५ ॥वाल्मीकिरुवाच ॥ इत्युक्तेमुनिनाथेनसंदेहवति
पार्थिवे खेदवत्यास्थितेमौनेकेंचित्कालप्रतीक्षिणि १

तिसर्गेणमहान्तिफलवशेनसंहारवेगेनचविनानविकारवंतितेनोपचयापचयरूपविकारंभजंते १५ इतिश्रीवा
सिष्ठतात्पर्यप्रकाशेवैराग्यप्रकरणेपंचमःसर्गः ५॥ विश्वामित्ररामोराज्ञाविषयंबल्गजनंमुने: एतत्रप्र
श्न: कार्यस्यप्रतिज्ञाचात्रवर्ण्यते मुनिनाथेनवसिष्ठेन इतिउक्तप्रकारेणसामान्याकारेणेत्यर्थ: अत
एवपार्थिवेविशेषेणसंदेहवतिसतिनिर्णयायकंचित्कालंयावत्किंचित्कालंप्रतीक्षणेयस्मिंस्तथाभूतेस

रात्रौ तुल्पसमयस्थिताहितिसंबंधः रात्रौभेदालक्षमेदः प्रसिद्ध इति बहुवचने चेष्टाविशेषवलिंगैर्निर्वेदकारण
परिज्ञानाय सावधानास्तु २ एतस्मिन्निति यज्ञविधानानन्तरमस्मिन्नेव काले विशेषो लभ्यते तथापि लो
कदृष्ट्या अनवसरे विश्वामित्रागमने इति तत्र नार्थविशेषः काले दर्शनप्रदाने ख्यातः विख्यातः ३ धर्मे एव का
र्यावश्यकतैव धर्म एतस्मिन्नेव तत्र यावत्कालेन यावता कालेन बाधि चमस्यागादिति पूर्वमेव पार्थिवे द्रष्टुमे
च्छुरिति तद्वारेण वा संबंधः ४ समानेन समा यदि तेनस्य ग्रामस्य मार्गः प्राप्ते वा ५ उद्यत अक्रोधः ६ आख्यात

रि॰= परि तिन्नाम सर्वस्तु रात्रौ तुल्पसमयस्थिताहितिसावधानास्तु रामचेष्टास्तु सर्वतः २ एतस्मिन्ने
वकाले तु विश्वामित्र इति ख्यातः महर्षिरभ्यगाद्द्रष्टुं तमयोध्यानराधिपं ३ तस्य यज्ञे परिताभि
लषा पाविलमुपेकिल मायावीर्यबलोपेता रक्षेण कार्यस्य धीमतः ४ रक्षार्थं तस्य यज्ञस्य द्रष्टुमैच्छ
त्पार्थिवं न दृशं कोपविघ्नेन समाप्तः मुनिः कर्तुं ५ ततस्ते षां विनाशार्थमुपागत्य तपसो निधिः
विश्वामित्रो महातेजा अयोध्यामभ्यगात्पुरीं ६ स राज्ञो दर्शनाकांक्षी द्वाराध्यक्षानुवाच ह शीघ्रमा
ख्यात मां प्राप्तं कौशिकं गाधिनः सुतं ७ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा द्वाःस्था राजगृहं ययुः संभ्रांतमनसः
सर्वे तेन वाक्येन चोदिताः ८ ते गत्वा राजसदनं विश्वामित्रमृषिं ततः प्राप्तमावेदयामासुः
प्रतिहाराः पतेस्तदा ९ अथ आस्थानगतं भयराजमं मंडलमालिने सकलपेतवरायुक्तं याशीकोपा
विजितयत् १ देवताविमहातेजा बालभास्करभास्वरः ज्वालमाण जटाजूट गुमोछ्रमानवस्थि

रात्रेरिति शेषः विलंबेनापयमयात्संभ्रांतमनसा ८ सोदन्तिनिषीदत्यास्मिन्निति सदने सभास्थाने प्रतिहा
राद्वारपालाः स्वपतेर्बहिर्द्वारस्यस्य स्वामिनः सभाद्वारस्थस्य वायाशीकस्य गतिर्दुर्ही तिकर्मणा एव
शेषत्व विवक्षया षष्ठी ९ असौ द्वारस्थे निवेदितार्थो याशीकोयपि प्रदरण शक्यपरीक्षक १०

पेशलेनदृष्टिमनः शैलानवत्तेशूरणाभीमेनभयानकेनअनाकुलेनप्रकर्षाचललतागंभीरिणाच्यनाकलयाविंतनयूपेणे
नापरिक्षेपेनसाध्यपक्षैवलितेनतेजः वाहिः प्रसन्नतामभानेतेजः प्रकर्षवेलत्त्यक्यानुविधायितासभाषकर्षेवल
त्पाणानोतनदनुरत्यासातेनरंजितेवेतितयोक्तिः २० अनेनतेजीविनदयाचिरंजीविनदश्रांतस्याः सर्वोक्रियपरि
गृहीतामित्यर्थः मकरंदतासिविर्याकेंडीकमरल्लेयम्लानेप्रसन्नेमानसमनोयस्य २१ मधुराण्युत्तराणिसे।

पेशलेनातिभीमेनप्रसन्नेनाकुलेनच गंभीरिणातिसर्णेनतेजसाभंजितप्रभे २० अनेन।
जीविनस्याससर्वोभिकामनिंदितो धारयंतेकरेश्मस्वर्णकंरीमम्लानमानसे २१ करुणा
कोमलेतस्वान्यसंवेमधुरालेः वीतरागोरत्ननेनेवसेमिंचंतमिमाः प्रजाः २२ युक्तयज्ञोप
वीतागेधवलग्रान्नतभ्रुवे अनेनेविस्मयंवोलः प्रपवक्षेतमिवेदितः २३ मनिमालो।
कमभूपालोदृष्टासेवनताकृतिः प्रणाममगलम्मोलिमणिमालितभूतले २४ मुनिरप्य
वनीनायमाशुशान्तिवशातकृतैः तमभिवादयंजाचकेमधुरोदारयागिरा २५ ततोवसिष्ठ
प्रमुखाः सर्वोएवद्विजातयः स्वागतादिक्रमेणैनंमुजयामासुरादृताः २६ दशरथः।
अशंकितोपनीतेनभाववतादर्शनेनते साधवोनुगृहीताः स्मोरघुवंशांबुजाकराः २७

भाषणानिर्यिषुमधुरभाषणास्पदिजैरित्यर्थः २२ युक्तानितपः प्रकर्षानुरूपाणियज्ञोपवीतान्यंगेयस्य
ते २३ दृष्टादालोक्यसर्वमेवनताकृतिर्भूपालोमुनिंप्रणनामेतिसंबंधः अत्रैवपदंक्रियाविशेषणं २४
अभिवादयांचक्रेसस्तुतमाशीर्भिः प्रत्यभिवादयामासेत्यर्थः २५ मुजयामासुः प्रशशंसुः आदृताआदर

श्लोकः २८ अशंकितोपनीतेनभावितेनसविनतेंकितोगतनेतयोकितं